

Հայաստանի
քաղաքական
կուսակցությունների
ուսումնասիրություն

Պատրաստվել է

Խմբի ղեկավար Սյու Նելսոնի,
և քաղաքականագետ Բրայան Կատուլիսի
կողմից

մայիս 2005

DG Analytical Services IQC

ԱՄՆ Միջազգային զարգացման գործակալություն

Contract No DFD100-04-00227-00, Task Order DFD-1-01-04-00227-00

Associates in Rural Development, Inc.

Հայաստանի քաղաքական կուսակցությունների ուսումնասիրություն

ԱՎԱՐՏԱԿԱՆ ՀԱՇՎԵՏՎՈՒԹՅՈՒՆ

Այս հրատարակության մեջ արտահայտված տեսակետները հեղինակներին են, և միշտ չեն, որ արտահայտում են ԱՄՆ Միջազգային զարգացման գործակալության կամ ԱՄՆ կառավարության տեսակետների հետ:

Բովանդակություն

Հապավումներ

Գործադիր ամփոփում

1.0 Ներածություն

2.0 Քաղաքական միջավայրը

2.1 2003թ-ի ընտրությունները

2.2 Ընտրություններին հաջորդած իրադարձությունները

2.3 Նախապատրաստումը 2007 և 2008 թվականների ընտրություններին

3.0 Քաղաքական կուսակցություններ

3.1 Իրավական դաշտը

3.2 Կուսակցությունների կառուցվածքը

3.3 Կուսակցությունների համակարգը

3.4 Խոչընդոտները

3.5 Քաղաքական կուսակցություններին ցուցաբերվող աջակցությունը

4.0 Եզրակացություններ

4.1 Առաջարկություններ

Հավելվածներ

Հավելված Ա. Ուսումնասիրության ընթացքում հնչած մեջբերումներ

Հավելված Բ. Կոնտակտներ

Հավելված Գ . Աշխատանքի նկարագիրը

Հավելված Դ . Գրականություն

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

ՀՀԾ	Հայոց Համազգային Շարժում
ՀՅԴ	Հայ Յեղափոխական Դաշնակցություն
ԿԸՀ	Կենտրոնական Ընտրական Հանձնաժողով
ICG	Միջազգային հակամարտությունների խումբ (International Crisis Group)
IFES	Ընտրական համակարգերի միջազգային հաստատություն
ԱԺԻ	Ազգային ժողովրդավարական ինստիտուտ
ԺՀՄԻԳ	ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակ
ԵԱՀԿ	Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության կազմակերպություն
ԱՄՆ ՄԶԳ	ԱՄՆ Միջազգային զարգացման գրասենյակ

ԳՈՐԾԱԴԻՐ ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հայաստանի քաղաքական կուսակցությունների համակարգի ուսումնասիրության շրջանակներում ուսումնասիրվել է կուսակցությունների կայացման աստիճանը, ինչպես նաև գործող քաղաքական համատեքստում կուսակցությունների շարունակական զարգացման հեռանկարները։ Առաքելության աշխատանքների շրջանակներում փորձագետները նախ ծանոթացել են երկրի ընդհանուր քաղաքական միջավայրի հետ, այնուհետև ուսումնասիրել կուսակցությունների ներքին կառուցվածքը, ծրագրերը, դրանց կապը ընտրողների հետ և ֆինանսավորման հետ կապված խնդիրները։ Ի հայտ են բերվել քաղաքական կուսակցությունների գործունեության հիմնական խոչընդոտները և առաջարկություններ են ներկայացվել հնարավոր աջակցության վերաբերյալ։

ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

2005թ-ի փետրվարին սույն ուսումնասիրությունը իրականացնող փորձագետների խումբը մի շարք հանդիպումներ է ունեցել Հայաստանում։ Երևանում հանդիպումներ են կայացել մեծ թվով քաղաքական կուսակցությունների, Ազգային ժողովի պատգամավորների, քաղաքացիական հասարակությունը ներկայացնող կազմակերպությունների, լրագրողների, ուսանողների և քաղաքական վերլուծաբանների հետ։ Փորձագետները հանդիպել են նաև Հայաստանի պետական պաշտոնյաների, ԱՄՆ ՍԶԳ հայաստանյան գրասենյակի, այլ միջազգային կազմակերպությունների, ինչպես նաև Միացյալ Նահանգների և այլ դեսպանությունների ներկայացուցիչների հետ։ Հարցազրույցներ են կազմակերպվել նաև Եջմիածնի, Իջևանի և Վանաձորի քաղաքացիական հասարակության խմբերի և տեղական իշխանությունների հետ, ինչպես նաև Վերոհիշյալ քաղաքներում գտնվող կուսակցությունների տարածքային գրասենյակների ներկայացուցիչների հետ։

ԸՆԴԻԱԿԱՆ ԱԿԱՐԱԳԻՐ

Հայաստանում բազմակարգիծ, ժողովրդավարական և մրցունակ քաղաքական կուսակցությունների համակարգի կայացման ձանապարհին բազմաթիվ մարտահրավերներ կան։ Գրեթե 15 տարի է, ինչ Հայաստանը անկախ պետություն է, սակայն ինքնիշխանական մտածելակերպը և գործելակարգը շարունակում են ներկա մնալ երկրում։ Քաղաքական համակարգում գերիշխում է գործադիր իշխանությունը և չկա դրան էական հակակշիռ։ Դատական իշխանությունը անկախ չէ, իսկ դատական վճիռները ենթակա են քաղաքական ազդեցության։ Քաղաքական և գործարար վերնախավերի միջև առկա արյունակցական հարաբերությունները երկրում տարածված կառուպցիայի տեղիք են տալիս և խիստ սահմանափակում ֆինանսական միջոցներ ծեռք բերելու կամ լրատվամիջոցներից օգտվելու ընդդիմության հնարավորությունները։

Քաղաքական կուսակցությունները պառակտված են և խիստ անծնավորված։ Դրանք առանձին անձանց համար իշխանություն ծեռք բերելու գործիք են և բավարար ջանքեր չեն գործադրում հանրության շահերի համախմբման ուղղությամբ։ Կուսակցությունները ունեն ամուր գաղափարախոսական հիմքեր, սակայն բացառությամբ մի քանի հիմնականում պատմական կուսակցությունների, այս գաղափա-

րախոսությունը չի արտացոլում նրանց միջև եղած էական տարբերությունները կամ որևէ կերպ չի հանդիսանում այս կամ այն կուսակցությանը պատկանելու պատճառ: Կուսակցությունների կառուցվածքը հիերարխիկ է, և դրանց առաջնորդները օտարացած են շարքային քաղաքացուց:

Բազմաթիվ վեճերի առարկա դարձած 2003թ-ի ընտրությունները շարունակում են ազդել երկրի քաղաքական մթնոլորտի վրա և ձևավորել կուսակցությունների ռազմավարությունները: Ընդհիմությունը համարում է, որ հանրապետության Նախագահը և Ազգային ժողովը անօրինաբար ընտրված են և բոյկոտում է խորհրդարանի նիստերը: Նրանց կարծիքով ընտրական համակարգը գտնվում է իշխանության ծեռքում: Ընդհիմադիր կուսակցությունների ղեկավարների մեծ մասը պնդում են, որ ստեղծված իրավիճակի միակ լուծումը “թափյա հեղափոխության” միջոցով “անօրինական” իշխանությունից ձերբագատվելն է:

Կուսակցությունների կառուցվածքը

Կուսակցությունների մեծամասնության կառուցվածքը հանդիսանում է խորհրդային մոդելի ադապտացված տարբերակ: Մրանք վերից վար ուղղվածության, հիերարխիկ կազմակերպություններ են, որոնց կառուցվածքը հիշեցնում է գինվորական կազմակերպություններ: Կուսակցության անդամների որակը ավելի գնահատելի է, քան դրանց քանակը, և շատ կուսակցություններ խոստովանում էին, որ անդամները հեռացվում են կուսակցության շարքերից սխալներ գործելու պատճառով: Կուսակցությունների ներսում տեղի չեն ունենում բավականաչափ բանավեճեր, իսկ ղեկավարների տարակարծությունը հաճախ բերում է կուսակցությունների պառակտմանը և նոր, ավելի փոքր կուսակցությունների ստեղծմանը:

Մեծ թվով անդամներ ունեցող կուսակցությունների կառուցվածքը որպես կանոն բուրգածն է, ինչը նշանակում է, որ իշխանությունը կենտրոնացված է վերևում, իսկ ստորին օղակներին փոխանցվում են վերևում ընդունված որոշումները: Կուսակցության նախագահը սովորաբար միակ առավել կարևոր անձնավորությունն է: Կուսակցությունների մեծ մասը ղեկավարում է կուսակցության խորհուրդը, որն ունի նախագահ, իսկ կուսակցության ծրագիրն ընդունվում է յուրաքանչյուր մեկ կամ երկու տարին մեկ անգամ իրավիրկող համագումարի կողմից: Պատմական կուսակցությունների, ինչպես նաև անկախացման շրջանում ստեղծված որոշ կուսակցությունների ղեկավարությունը և կառուցվածքը մյուսներից ինչ-որ չափով առավել զարգացած են: Համեմատաբար նորաստեղծ կուսակցությունները, որպես կանոն, ավելի փոքր են և պակաս կարևորություն են տալիս կուսակցության կառուցվածքին, հասարակության հետ ունեցած կապերին և անդամությանը: Կան նաև բացառություններ, որոնցից է Օրինաց երկիր կուսակցությունը, որն ունի մանրակրկիտ մշակված կառուցվածք՝ տարբեր գործառույթներ ունեցող կառուցվածքին ստորաբաժանումներով:

Որպես կանոն կուսակցությունները լուրջ կախման մեջ են գտնվում իրենց առաջնորդի անձից: Շատ կուսակցությունների գաղափարախոսությունը թույլ է, ու հստակորեն ձևակեցված չէ: Իշխանության գլուխ կանգնած կուսակցության հետ որևէ կապի մեջ լինելը օգտակար կուսակցության համար, սակայն կուսակցական հավատարմությունը հիմնականում թույլ է: Չնայած գրեթե բոլոր կուսակցություններում գոյություն ունեն դրա առաջնորդներին և շարքային անդամներին կապելու համապատասխան կառուցմեր, կուսակցական ստորին օղակներից առաջ եկող

նախաձեռնությունների արդյունքում իրականացվող որևէ ծրագրային փոփոխությունների նշաններ գրեթե չեն նկատվել: Կուսակցությունների մեծ մասում համամասնական ընտրացուցակում ներառվող ու մեծամասնական թեկնածուների առաջադրումը ներքին կարգով որոշում են առաջնորդները՝ առանց թափանցիկության ապահովման կամ էլ ներկուսակցական քննարկումների:

Կուսակցությունների համակարգը

Հայաստանի սահմանադրությամբ նախատեսվում է ժողովրդավարական բազմակուսակցական համակարգ: Անկախացումից հետո երկրում եղել է ավելի քան հարյուր կուսակցություն, չնայած ընտրական հաջողություն են ունեցել դրանցից միայն մոտ մեկ տասնյակը: Քաղաքական միջավայրը բևեռացված է, և կուսակցություններն իրենք իրենց դասակարգում են իրեն “իշխանամետ” կամ “ընդիմադիր”: Հանդիպումների ընթացքում հաճախ հիշատակվում էին Ուկրաինայում և Վրաստանում տեղի ունեցած վերջին իրադարձությունները, իսկ ընդիմադիր շատ գործիչներ իրենց խոսքի մեջ հաճախ հիշատակում էին “հեղափոխություն” բառը: Նրանց հավաստմամբ ընտրական գործընթացը փակ է բոլորի համար, բացի իշխանության համախոհներից և “ոչ սահմանադրական մեթոդները” հանդիսանում են ժողովրդավարական բարեփոխումների իրականացման միակ ուղին:

Կուսակցությունները ժողովրդավարական առումով կայացած չեն և հավասար և արդար դաշտում չեն նրակցում: Չնայած ընդհանուր առմամբ բազմակուսակցական նրակցության համար իրավական դաշտը պատշաճ է, սակայն այն անհրաժեշտ կերպով չի կիրառվում:

Դատական իշխանությունը նույնպես անկախ չէ, հետևաբար, չկա կուսակցություններին պաշտպանելու իրավական միջոց: Էլեկտրոնային լրատվամիջոցներից, մասնավորապես հեռուստատեսությունից օգտվելու հնարավորությունները խիստ սահմանափակ են այն կուսակցությունների համար, որոնք կապեր չունեն գործադիր իշխանության հետ: Ընդիմադիր գործիչների, ինչպես նաև որոշ իշխանամետ կուսակցությունների ներկայացուցիչների կարծիքով քաղաքական կուսակցությունների գործունեության հիմնական խոչընդոտներից մեկն է իշխանության “վարչարարությունը” և դրա կիրարկման դեպքերը: Բացի այդ, իշխանության, իշխանամետ կուսակցությունների և խոշոր գործարարների միջև առկա արյունակցական հարաբերությունների պատճառով գործառնական միջոցներ հայթայթելիս ընդդիմադիր կուսակցությունները լուրջ խոչընդոտների են հանդիպում: Այս հարաբերությունների շնորհիվ շատ “օլիգարխներ” ընտրվել են Ազգային ժողով, շատ կարծիքների համաձայն, իրենց կոռումպացված բիզնեսի ծավալման համար անհրաժեշտ խորհրդարանական անձեռնմխելիություն ձեռք բերելու նպատակով:

Խորհրդարանական համակարգը խարն է, խորհրդարանի 56 պատգամավոր ընտրվում են մեծամասնական ընտրակարգով, իսկ 75 պատգամավոր՝ համամասնական ընտրակարգով: Ներկայումս քննարկվում է մեծամասնական ընտրակարգով ընտրվող պատգամավորների թիվը, որը հավանաբար կկրծատվի: Կուսակցությունը ընտրվում է Ազգային ժողով, եթե հավաքում է ձայնների ընդհանուր թվի առնվազն 5%-ը: Այս հանգամանքը, ինչպես նաև ընտրական և վարչական համակարգերի վրա իշխանության ունեցած հսկայական ազդեցությունը ստիպում են կուսակցություններին ստեղծել ընտրական դաշինքներ: Վերջերս ստեղծված նման դաշինքներից է Արդարություն դաշինքը, որում 2003թ-ի խորհրդարանական ընտրություններին մասնակցելու նպատակով, միավորվել են 9 ընդիմադիր կուսակցություն: Արդյունքում դաշինքի անդամ-կուսակցություններից 6-ը ընտրվեցին խորհրդարան: Ներկայումս քննարկվում է նման դաշինքների ստեղծման հնարավորությունը 2007-ի ընտրությունների ժամանակ: Իսկ 2003թ-ի ընտրություններից հետո երեք խորհրդարանական տարաբնույթ կուսակցություններ ստեղծեցին իշխանական կոալիցիա: Այս կուսակցությունները, ինչպես նաև չորրորդը, որ չի բոյկոտում

խորհրդարանի նիստերը, աշխատում են փոխընթանան և փոխգիշման պայմաններում: Սակայն հաշվի առնելով դրանց միջև եղած տարբերությունները, ինչպես նաև կուսակցությունների դեկավարների անձնական պատվասիրությունը, քիչ հավանական է, որ այս կոալիցիան կշարունակի իր գոյությունը մինչև 2007թ-ի ընտրությունները: Խորհրդարանում պատգամավորներ ունեցող կուսակցությունները և դաշինքները ստեղծում են խմբակցություններ, որոնց պետությունը վարչական օժանդակություն է տրամադրում այնպիսի խնդիրների համար, ինչպիսին է օրինակ օրենքների նախագծերի մշակումը: Ըստ երևոյթին այս աշակցությունը կզարգացնի խմբակցությունների՝ օրենքի նախագծեր մշակելու ներքին հմտությունները, նույնիսկ բոյկոտող ընդդիմության պարագայում:

Եզրահանգումներ

Ներկա քաղաքական միջավայրը նպաստավոր չէ բազմակարծիք, մրցակցային, ժողովրդավար և հաշվետու քաղաքական կուսակցությունների համակարգի ձևավորման համար: Ինքնիշխանության տարրերը խորապես արմատացել են կուսակցությունների ներսում, ինչպես նաև իշխանական համակարգում: Չնայած նոր կուսակցությունների ստեղծմանը, ոչ մի կուսակցություն չի կատարում հանրային շահերը համախմբելու, քաղաքական այլընտրանքներ առաջարկելու կամ հանրությանը հուզող հարցերի շուրջ իմաստալից բանավեճեր կազմակերպելու իր հիմնական գործառույթները: Գործող հակակշիռների բացակայությունը թույլ է տալիս իշխանություններին շարունակել երկրի տնտեսական և քաղաքական կյանքի վրա իրենց գերիշխումը: Ավելին, օլիգարխների և իշխանությունների միջև առկա փոխաջակցության հարաբերությունները նպաստել են այնպիսի իրավիճակի առաջացման, երբ մի բան կորցնելով շահում ես մեկ այլ բան: Իշխանությունները նախ և առաջ շահագրգուված են պահպանել իշխանությունը, իսկ ընդդիմությունը շահագրգուված է հեռացնել իշխանություններին և ձեռք բերել իշխանություն:

Փորձագետների կարծիքով քաղաքական կուսակցություններին դոնոր կազմակերպությունների կողմից առ այսօր ցուցաբերված աջակցությունը մեծ արդյունքներ չի ունեցել: Կուսակցությունների բնութագործմաբ ԱՄՆ ՄԶԳ-ի օժանդակությունը իմաստավորված է, սակայն ավելի համապատասխան առավել ժողովրդավարական համատեքստին: Փորձագետները համամիտ են այս կարծիքի հետ և գտնում են, որ քիչ հավանական է, որ նմանատիպ աջակցությունը պապայում լուրջ արդյունքներ ապահովի:

Առաջարկություններ

Ժողովրդականացման գործընթացը և քաղաքական կուսակցությունների համակարգը Հայաստանում գտնվում են ձանապարհների խաչմերուկում: Ինքնիշխանական միտումների գերիշխումը կանխելու նպատակով փորձագետները առաջարկում են ԱՄՆ ՄԶԳ-ին շարունակել աջակցությունը ժողովրդավարականացմանն ուղղված բարեփոխումներին՝ մասնավորապես աջակցելով օրենքի գերակայության հաստատմանը և անկախ մամուլի կայացմանը: Երկրի քաղաքական կյանքի ներկա փուլում անկախ դատական համակարգը և լրատվամիջոցներից օգտվելու հավասար հնարավորությունները ավելի կնպաստեն Հայաստանի քաղաքական կուսակցությունների զարգացմանը, քան ցանկացած ուղղակի աջակցությունը դրանց:

Հետագա աջակցությունը կուսակցություններին պետք է ինտեգրվի ԱՄՆ ՄԶԳ-ի ժողովրդավարության և Կառավարման ոլորտի ծրագրերի առավել լայն համատեքստում, և պետք է ուղղված լինի ընդհանուր առմամբ կուսակցությունների ժողովրդավարական համակարգի կայացմանը, այլ ոչ՝ առանձին կուսակցությունների գարգամանը: Այս աջակցությունը պետք է լինի բազմարնագավառ, նպատակառողջված լինի կուսակցական առաջնորդների կապերը իրենց ընտրողների հետ գարգամնելուն, ինչպես նաև կարևորի կուսակցությունների ծրագրային այլ ոչ անձնական խնդիրները, և խուսափի ինքնիշխան դեկավարներին և համակարգերին աջակցելուց: Մասնավորապես փորձագետներն առաջարկում են՝

- քաղաքական երկխոսություն ծավալել առկա խնդիրների շուրջ և նպաստավոր պայմաններ ստեղծել քաղաքական բանավեճերի համար բոլոր շահագրգիռ կողմերի մասնակցությամբ /կուսակցություններ, ՀԿ-եր, շարքային քաղաքացիներ, կանայք, և երիտասարդներ/ ինչպես նաև **մշակել տեղեկացված կուսակցական ծրագրեր Հայաստանի համար կարևոր խնդիրների վերաբերյալ**,
- օգտագործել **ռազմավարական գործիքներ՝** օգնելով կուսակցություններին և իշխանություններին նպատակային դարձնել քաղաքական բանավեճերը և ծրագրերը: Նման գործիքներից են **հանրային հետազոտությունը**, որը կօգնի ի հայտ բերել ընտրազանգվածին հուզող առաջնահերթ խնդիրները և պարզել կարևոր հաստատությունների հեղինակությունը հասարակության աչքերում, **հանրության հետ հաղորդակցման և հակամարտությունների լուծման հմտությունները**, այլ երկրների լավագույն փորձը և **տեղական ռեսուրսների կենտրոնները**:
- հանրային տեղեկատվության, բանավեճերի և քաղաքացիական կրթության միջոցով **խթանել արդյունավետ քաղաքական կուսակցություններ և իշխանություններ ունենալու մերժին և հանրային պահանջարկը**,
- այլ բաղադրիչների հետ մեկտեղ, քաղաքական կուսակցությունների կառուցողական մասնակցության, այդ թվում նաև վստահված անձանց պատրաստման միջոցով, **աջակցել թափանցիկ և ճշգրիտ ընտրական վարչարարության կայացմանը**:

1.0 ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի քաղաքական կուսակցությունների ուսումնասիրությունը իրականացվել է ԱՄՆ ՄԶԳ հայաստանյան գրասենյակի պատվերով և նպատակ է ունեցել ուսումնասիրել Հայաստանում քաղաքական կուսակցությունների միջավայրը և դրանց համակարգի զարգացման հեռանկարները: Անկախ ուսումնասիրությունը անցկացվել է ԺԿ Վերլուծական ծառայությունների IQC(DFD100-04-00227-00) շրջանակներում
Associates in Rural Development, Inc-ի (ARD) կողմից:

Առաքելության նպատակներն են՝ 1) ուսումնասիրել Հայաստանի քաղաքական կուսակցությունների համակարգը՝ դրանց զարգացման խոչընդոտները ի հայտ բերելու նպատակով, 2) ԱՄՆ ՄԶԳ-ին առաջարկություններ ներկայացնել հնարավոր միջամտությունների վերաբերյալ, որոնք կմասատեն բազմակարծիք, ժողովրդավարական, մրցունակ և հաշվետու քաղաքական կուսակցությունների համակարգի ձևավորմանը: Աշխատանքի նկարագիրը բերված է Հավելված Գ-ում:

Ուսումնասիրությունը իրականացնող խումբը բաղկացած էր ժողովրդավարության և կառավարման ոլորտի երկու փորձագետներից: Խմբի ղեկավարը հետկոնֆլիկտային և անցումային երկրների ժողովրդավարության և կառավարման հարցերով փորձագետ Սյու Նելսոնն էր: Տիկին Նելսոնը նախկինում եղել է ԱՄՆ ՄԶԳ Կամբոջայի ներկայացուցչության ժողովրդավարության և կառավարման գրասենյակի տնօրեն և ղեկավարել է քաղաքական կուսակցությունների աջակցության ծրագրեր Կամբոջայում, Հայթիում և Մոզամբիկում: Ներկայումս տիկին Նելսոնը հանդիսանում է անկախ խորհրդատու և աշխատել է ԱՄՆ ՄԶԳ-ի գրասենյակների, ՄԱԿ-ի, ՄԱԶԾ-ի, ՏՀԶԿ-ի, այլ դոնորների, ՀԿ-ների և մասնավոր կազմակերպությունների համար: Վերջին առաքելությունները իրականացվել են Աֆղանստանում, Գանայում, Գվինեայում, Գայանայում, Հայթիում, Ինդոնեզիայում, Կոստարիկայում, Լիբերիայում, Մոնտենեգրոյում, Մարոկոյում, Ռուանդայում և Սիերա Լեոնեում: Մյուս փորձագետը քաղաքական վերլուծաբան և հասարակական կարծիքի հետազոտությունների գծով խորհրդատու՝ քաղաքագետ Բրայան Կատուլիսն էր: Նա աշխատել է ժողովրդավարության և կառավարման ոլորտի ծրագրերում գրեթե երկու տասնյակ երկրներում, որոնց թվում են Միացյալ Նահանգները, ինչպես նաև Մերձավոր արևելքի, Ասիայի, Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի և Լատինական Ամերիկայի մի շարք երկրները: 2000-2003թթ պարուն Կատուլիսը աշխատել է Greenberg Quinlan Rosner Research կազմակերպությունում իրեն հասարակական հետազոտությունների գծով մասնագետ, ինչպես նաև Միացյալ Նահանգների, Մեծ Բրիտանիայի, Արգենտինայի, Բոլիվիայի, Կոլումբիայի, Լեհաստանի և Ռումինիայի քաղաքական կուսակցությունների հաղորդակցման գծով խորհրդատու: Նախկինում նա նաև աշխատել է ԱՄՆ Պետդեպարտամենտի և Ազգային անվտանգության խորհրդի՝ քաղաքականության մշակման զվարկող բաժիններում: 1995-1998թթ.. Բրայան Կատուլիսը աշխատել է Ազգային ժողովրդավարական ինստիտուտում քաղաքացիական մասնակցությանն ուղղված ծրագրերում Եգիպտոսի և Պաղեստինի տարածքներում:

Փորձագետների աշխատանքները Հայաստանում իրականացվել են 2005թ-ի փետրվարի 9-26-ը: Այցելության ընթացքում հանդիպումներ են կայացել ԱՄՆ ՄԶԳ-ի, միջազգային կազմակերպությունների, Հայաստանի քաղաքական կուսակցությունների ներկայացուցիչների հետ, ինչպես նաև Ազգային ժողովի պատգամա-

Վորների, պաշտոնատար անձանց և քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների հետ Երևանում, Էջմիածնում, Իջևանում և Վանաձորում (Հավելված Բ): Փորձագետները նաև ծանոթացել են ոլորտին առնչվող նյութերի և փաստաթղթերի հետ (Հավելված Դ):

Փորձագետների աշխատանքներին Հայաստանում աջակցել են թարգմանիչներ՝ Արամ Օհանյանը և Լիանա Կորկոտյանը, ARD-ի կողմից աջակցություն է ցուցաբերվել դեկավար Դեյվիդ Գրինի և ծրագրի դեկավար Զո Քերիի կողմից, իսկ ԱՄՆ ՄԶԳ-ից աջակցություն է ցուցաբերվել ժողովրդավարության և սոցիալական բարեփոխումների գրասենյակի փոխտնօրեն Քրիստին Հերման-Դելուկայի կողմից:

Փորձագետները շնորհակալություն են հայտնում Քաղաքական կուսակցություններին և բոլոր նրանց, ով հանդիպել է իրենց հետ, իրենց ժամանակի, հայացքների և վերլուծությունների համար, առանց որի սույն ուսումնասիրության իրականացումը կլիներ անհնար:

2.0 Քաղաքական միջավայրը

Արդեն տասնչորս տարի է, ինչ Հայաստանը անկախացել է Խորհրդային Միությունից, սակայն երկրի անցումը ժողովրդավարական համակարգի դեռևս ավարտված չէ: Ժողովրդավարական բարեփոխումների իրականացմանն ուղղված ջանքերը նվազել են, իսկ ինքնիշխանական միտումները հետզհետեւ ավելացել: Հիմնական քաղաքական համայնապատկերը Հայաստանում բաղկացած է մի կողմից իշխանական կոռալիցիայի կողմնակիցներից, որոնք, ինչպես հավաստիացնում են շատերը, անձնական նպատակներին են ծառայեցնում պետական ռեսուրսները՝ իշխանությունը պահպանելու նպատակով, և մյուս կողմից ընդունակության կողմնակիցներն են, որոնց նպատակն է պաշտոնանկ անել գործող նախագահին և 2003թ-ի ընտրությունների արդյունքները անվավեր ճանաչել՝ բոյկոտելով խորհրդարանի նիստերը և երբեմն-երբեմն ցույցեր կազմակերպելով: Արդյունքում ձևավորված քաղաքական փակուլին խոչընդոտել է բարեփոխումների ընթացքին ու նպաստել Հայաստանի տարածաշրջանային մեկուսացմանը:

2.1 2003 թ-ի ընտրությունները

2003թ-ին Հայաստանում տեղի ունեցած խորհրդարանական և նախագահական ընտրություններ, որոնց արդյունքները սակայն ընդարձակ վիճարկումների առարկա դարձան: Նախագահական ընտրությունների առաջին փուլը կայացավ 2003թ-ի փետրվարին: Ընտրություններին մասնակցում էին ինը թեկնածու, այդ թվում նաև գործող նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանը: Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի տվյալների համաձայն Քոչարյանը հավաքեց ձայների 49,5%, ընդդիմության առաջնորդ Ստեփան Ղեմիրյանը ստացավ ձայների 28,2%, իսկ կոմունիստական ժամանակաշրջանի Երևանի նախկին քաղաքապետ Արտաշես Գեղամյանը հավաքեց ձայների 17,7%: Գեղամյանը չընդունեց ընտրությունների պաշտոնական արդյունքները, և հրաժարվեց աջակցել Ղեմիրյանին երկրորդ փուլում: Նախագահ Քոչարյանը հաղթեց 2003թ-ի մարտին կայացած ընտրությունների երկրորդ փուլում ձայների 67,5 %-ով (ի հակադրություն Ղեմիրյանի 32,5%-ի): Պարտված թեկնածուները բողոքարկեցին ընտրությունների արդյունքները, դիմեցին Սահմանադրական դատարան խախտումների պատճառով դրանք անվավեր ճանաչելու նպատակով, սակայն հաջողության չհասան: Սահմանադրական դատարանը այդուհանդերձ առաջարկեց “Վստահության հանրաքվե” անցկացնել Քոչարյանի նկատմամբ մեկ տարվա ընթացքում: Իշխանությունները խորը համոզմունքի էին, որ այս վճիռը կայացնելով Սահմանադրական դատարանը գերազանցում է իր լիազորությունները, և հանրաքվեն այդպես էլ չկայացավ:

2003թ-ի մայիսին անցկացվեցին խորհրդարանական ընտրությունները և սահմանադրական բարեփոխումների հանրաքվեն: 17 կուսակցություն և 4 ընտրական դաշինք համամասնական ընտրակարգով մրցեցին 75 պատգամավորական տեղերի համար: Այս կուսակցություններից վեցը, այդ թվում նաև Ստեփան Ղեմիրյանի ղեկավարած ինը ընդդիմադիր կուսակցություններից բաղկացած Արդարություն դաշինքը, հաղթահարեցին ձայների նվազագույն 5 տոկոսի սահմանը և անցան խորհրդարան: Ընտրությունները լուրջ խեղարյուրվել էին, և դիտողներն արձանագրել էին այնպիսի խախտումներ, ինչպիսին են կողմնակալ ընտրական հանձնաժողովները, ընտրողների ձայների գնումը, ընտրատուիկերի լցոնումը, ինչպես նաև բազմաթիվ այլ խախտումներ քենաթերթիկները հաշվելու հետ կապված: ԵԱՀԿ/ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու

իրավունքների գրասենյակը, որն առաջնորդում էր միջազգային դիտորդական առաքելությունը, արձանագրել է, որ ընտրությունները չեն համապատասխանում միջազգային չափանիշերին, սակայն խախտումները բավարար չեն դրանց արդյունքները անվավեր ճանաչելու համար:¹

Ընտրությունների արդյունքում իշխանամետ կուսակցությունները խորհրդարանում մեծամասնություն կազմեցին: Երկու հիմնական ընդդիմադիր ուժերը՝ Արդարություն դաշինքը և Ազգային միաբանություն կուսակցությունը (Արտաշես Գեղամյան) զբաղեցրին խորհրդարանական 131 տեղերից 24-ը: Նոյն ընտրությունների ժամանակ ընտրողները չընդունեցին սահմանադրական բարեփոխումները, որոնք նախատեսում էին որոշ բնագավառներում պակասեցնել նախագահական լիազորությունները, վերացնել երկրադաքացիության արգելքը, օտարերկրացիներին իրավունք տալ Հայաստանում հողի սեփականատեր հանդիսանալ, և ընտրության իրավունք շնորհել քաղաքացի չհանդիսացող անձանց:²

Ընտրողները հետզիեստ ավելի ու ավելի են հիասթափվում և օտարանում քաղաքականությունից: 2003թ-ի ընտրություններում գրանցվել է քաղաքացիական մասնակցության ամենացածր տոկոսը անկախացումից ի վեր /52%, իսկ 2004թ-ին իրականացված հետազոտությունը փաստում է, որ Հայաստանի բնակչության ընդամենը 25%--ից քիչն է կարծում, որ 2003թ-ի նախագահական և խորհրդարանական ընտրությունները արդար են եղել:³

2.2. Ընտրություններին հաջորդած իրադարձությունները

2003թ-ի հունիսին խորհրդարան ընտրված կուսակցություններից երեքը՝ Հանրապետական կուսակցությունը, Օրինաց երկիր կուսակցությունը և Հայ հեղափոխական դաշնակցությունը համաձայնության եկան ստեղծել կոալիցիոն կառավարություն։ Իբրև այս համաձայնության մաս նրանք բաշխեցին նախարարական պաշտոնները մինյանց միջև։ Այս հանգամանքի, և այն փաստի հետևանքով, որ ընդդիմադիր կուսակցությունները կարծում էին, թե իրենց ձայները նվազեցվել էին, Արդարություն դաշինքը և Ազգային միաբանություն կուսակցությունը սկսեցին բոյկոտել Ազգային ժողովի նիստերը։ Ուսումնասիրության իրականացման ընթացքում այս բոյկոտը դեռևս շարունակվում էր, չնայած որոշ ընդդիմադիր պատգամավորներ մասնակցում էին որոշ հարցերի շուրջ ծավալող քաղաքական բանավեճերին։

2004թ-ի գարնանը ընդդիմության կողմնակիցները սկսեցին կազմակերպել հանրահավաքներ փողոցներում: Քաղաքական բռնության միջադեպերը սրվեցին, հարձակումներ կատարվեցին այնպիսի նշանակալից ընդդիմադիր գործիչների վրա, ինչպիսին են Վիկտոր Դալաքյանը և Աշոտ Մանուչարյանը, և իշխանությունները սկսեցին միջոցներ ծեռնարկել ցույցերի դեմ, որոնց մասնակցիների թիվը որոշ դեպքերում հասնում էր 10.000-25.000: Զերբարկալվեցին 115 մարդ,⁴ որոնց թվում նաև Շավարշ Քոչարյանը՝ Եվրախորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի հայաստանյան պատվիրակներից մեկը: “Human rights watch” կազմակերպությունը մի քանի դեպք արձանագրեց, երբ ոստիկանությունում ծերբակալվածներին ծեծի էին ենթարկում:⁵ Ոստիկանությունը նաև անսպասելի հարձակումներ էր կատարել մի

¹ 2003-Ç 33'í»í»áð Á Úáð Y Ð 3'Ü 3'ëí'Ý Ç Y 3'Ë 3.3 N 3'Í 3'Y .. E áñ N n 13'ñ 3'Ý 3'Í 3'Y Á Y iñáð Á Úáð Y Y »ñ Ç í»ñ 3' Ý »ñ Ü 3' É, 02 Ð Í:

² „Đĩa 3-đĩa 3Ý. ½» láo Úó »ñÍñC Ù3-đĩa 3Ý”, 2½-đĩa 3Á Úáô ÝÝ 3BÆ 3ñ Ñáô Ù 2004 Á, Freedom House

³ Đ 3Ù3å3i3éE3Ýµ3ñ ÌÄĐ-Ç iñ3Ù31ñ3Í i>Ö>Í3íáôÅÛáôÝ " IFES Ñ>i3/2äíáôÅÛáôÝ, 2004 Å:

⁴ 2ØÜ ä»í»åññí³Ù»Ýí, Đ3Ù³ëí³Ý, Ø3ñláô ÇññíåôÝùÝ»ñÇ í»ñ³µ»ñÙ³É Ñ³ßí»íïåôÁÙåôÝ, 2004Å:

⁵ “ÖÝþáðUÝ»nìÇ Bññ3Ý3Í”. Ù3ñ1áð Çñ3íáðÝùÝ»nìÇ áíÝ3Ñ3ñÙ3Ý¹»åù»nìÁ D3Ù3ëi3ÝåðÙ, Human rights Watch

քանի ընդդիմադիր կուսակցությունների գրասենյակների վրա, ինչը հետազայտմ քննադատվեց իշխանությունների կողմից: Եվրախորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի որոշումը հարկադրեց իշխանություններին դադարեցնել հանրահավաքների արգելումը, սակայն չսատարեց նախագահին վստահության հանրաքվե անցկացնելու ընդդիմության կոչին: Փողոցներում անցկացվող ցույցերը դադարեցին գործադրվող ձնշման արդյունքում, և լարվածությունը որոշ չափով նվազեց, ինչ հետևանքով “խաբուսիկ լրություն”⁶ առաջացավ:

Նախագահ Քոչարյանը և իշխանական կողմիցիան վայելում են իրենց մենաշնորհը քաղաքական իշխանության ասպարեզում, ինչին չի հակազդում դատական համակարգը, որն իր հերթին անկախ չէ գործադիր իշխանությունից: Օրենքների կիրարկումը թույլ է և կողմնակալ: Ինքնիշխանական տարրերի առկայությունը ակնհայտ է նաև այլ ոլորտներում, այդ թվում նաև զանգվածային լրատվամիջոցներում: 2002թ-ին Ա1+-ը՝ Հայաստանի հիմնական անկախ հեռուստաընկերությունը կորցրեց հեռարձակման իր արտոնագիրը: 2002-ից ի վեր հեռուստաընկերությունը մի քանի անգամ ապարդյուն փորձել է վերականգնել հեռարձակման իր իրավունքը մասնակցելով՝ Հեռուստատեսության և ռադիոյի ազգային համձնաժողովի հայտարարած մրցույթներին, որի անդամները նշանակվում են նախագահի կողմից: Մամուլը նույնպես լիովին ազատ չէ, և ամբողջովին չի լուսաբանում Հայաստանում առկա խնդիրները կամ իրավասությունների չարաշահման ռեաքտերը: Համեմատաբար անկախ է Հայաստանի տպագիր մամուլը, սակայն թերթերի տպաքանակն ու շրջանառությունը մեծ չէ և ըստ զնահատականների, թերթերի ամենօրյա ընթերցողների ընդհանուր թիվը չի գերազանցում Հայաստանի ողջ բնակչության 1%-ը:

Եթե միջազգային ֆինանսական հաստատությունների առաջարկով Հայաստանի կառավարությունը մի շարք մակրոտնտեսական բարեփոխումներ իրականացրեց, երկրում որոշակի տնտեսական աճ նկատվեց: Արդյունքում համախառն ներքին արդյունքը վերջին հինգ տարիների ընթացքում յուրաքանչյուր տարի աճել է 10%-ով: 2004թ-ին Հայաստանի ՀՆԱ-ի աճը կազմել է 10,1% կամ դրամական արտահայտությամբ՝ \$3.7 միլիարդ⁷: Տնտեսական այս աճի դրական հետևանքները դեռևս պետք է հասնեն շարքային քաղաքացիներին, որոնց մոտ 43% ըստ գնահատականների աղքատ է:⁸ Կոռուպցիան, ստվերային տնտեսությունը, ինչպես նաև արտագաղթը շարունակում են լուրջ խնդիր լինել: Որոշ աղբյուրների համաձայն՝ ավելի շատ հայ ապրում է երկրից դուրս, քան երկրի ներսում:

Հայաստանը շարունակում է մեկուսացած մնալ տարածաշրջանում՝ երկրի սամանները թե՛ Աղրբեջանի և թե՛ Թուրքիային հետ փակ են: Լեռնային Ղարաբաղի չլուծված խնդիրը դեռևս անկայունության պոտենցիալ աղբյուր է հանդիսանում և հսկայական միջոցներ է կլանում Հայաստանի բյուջեից, քանի որ լուրջ միջոցներ են հատկագույն պաշտպանությանը:

2.3 Նախապատրաստումը 2007 և 2008 թվականների ընտրություններին

Հաջորդ խորհրդարանական ընտրությունները տեղի են ունենալու 2007 թ-ին, իսկ նախազահական ընտրությունները՝ 2008 թ-ին, սակայն գործող նախազարդ չի

⁶ īČ·ñ³Ý ī»ñ·ºë³Û³Ý, ÙČ ù³ÝČ Ó»ñμ³Ù³Éí³ÍÝ»ñČ ÷³ëí³μ³Ý

⁷ ēi»⁻³Y ØÝ3o3i3Y Ü3Y, 2½-3ÜCY íC>x3i3-n3i3Y Í3e3ÜáoAÜ3Y å»i, 16 »iñf3ñ, 2005Å:

⁸Ð³Ù³ÞË³ñ³ÛÇÝ ‘³ÝÍ, Ð³Û³ëi³ÝÇ ii³Û³ÉÝ»ñ³é³çÇÝ Ñ³Û³óùÇÓ

կարող մասնակցել ընտրություններին՝ երրորդ անգամ անընդմեջ։ Այս ամենի հետ կապված քաղաքական գործիչները սկսում են տարբեր հնարավոր միջոցների դիմել իշխանության հասնելու համար՝ քաղաքական հայացքները և կուսակցական պատկանելությունը փոխելու նշաններ ցույց տալով։ Իշխանություն ձեռք բերելու համար այս պայքարը հավանաբար իր ազդեցությունը կունենա ներկա քաղաքական դինամիկայի և կոալիցիաների անդամների միջև եղած փխրուն հարաբերությունների վրա։

Վարչապետ Անդրանիկ Մարգարյանի դեկավարած Հանրապետութական կուսակցությունը կոալիցիայի գերիշխող կուսակցությունն է, և կուսակցության անդամները զբաղեցնում են պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններում պաշտոնների մեծ մասը: 2003թ-ի հունիսին ձեռք բերված՝ իշխանությունը միմյանց միջև բաժանելու կոալիցիայի համաձայնության համաձայն Դաշնակցություն և Օրինաց երկիր կուսակցությունների անդամները նույնպես նշանակվեցին նախարարական և Ազգային ժողովում բարձրաստիճան պաշտոնների, սակայն պաշտպանության, ներքին գործերի և ազգային անվտանգության այսպես կոչված “ուժային նախարարներ” նշանակվեցին նախագահին հավատարիմ անձինք: Շատ դիտորդներ և վերլուծաբաններ բնութագրում են ներկա իշխանական կոալիցիան իրեն հաշվարկով ամուսնություն և իշխանությունը միմյանց միջև բաժանելու միջոց:

Վերջին ժամանակներում իշխանական կոալիցիայի ներսում որոշակի ձեղքեր են նկատվում: Ընտրական օրենսգրքի բարեփոխումների շուրջ ծավալված քննարկումների ժամանակ, կոալիցիայի կրտսեր անդամները առաջարկներ ներկայացրեցին մեծամասնական ընտրակարգով ընտրվող պատգամավորների թիվը խիստ պակասեցնելու կամ ընդհանրապես վերացնելու վերաբերյալ:⁹ 2005թ-ի փետրվարին վարչապետը կտրուկ հակահարված հասցրեց Ազգային ժողովի խոսնակ Արթուր Բաղդասարյանի պաշտպանության ոլորտի վրա խորհրդարանական վերահսկողություն հաստատելու ջանքերին, ասելով, թե խորհրդարանի խոսնակը նման կառույցներ ստեղծելու օրինական իրավունք չունի:¹⁰ Հաջորդ ընտրությունների ժամկետների մոտենալուն հետ մեկտեղ, նման տարածայնությունները կոալիցիայի անդամների միջև կարող են հաճախակի դարնալ, ինչն իր հերթին կմեծացնի քաղաքական մրցակցությունը, սակայն սա դեռևս երաշխիք չէ, որ այս մրցակցությունը կլինի ավելի արդար, ժողովրդավարական կամ առավել բաց, քան անցյալում տեղի ունեցած մրցակցությունները:

Ընդդիմությունը միասնական է միայն ընտրությունների վերաբերյալ իր ունեցած դիրքորոշման շուրջ, որի համաձայն Նախագահ Քոչարյանը և իշխանական կողմից հան լեզիտմ չեն և ընտրությունների արդյունքները պետք է անվավեր ճանաչվեն: Որոշ ընդդիմադիր կուսակցություններ և գործիչներ հակված են “հեղափոխական” մոտեցման, խոստանալով կրկնել 2004թ-ի գարնանը տեղի ունեցած ցույցերը: Մյուսները գերադասում են գործել համակարգի ներսում, դրանց թվում են նաև Արդարություն դաշինքի ներկայացուցիչներից մի քանիսը, որոնք իրենց մասնակցությունն են ցուցաբերում Սահմանադրության և Ընտրական օրենսգրքի բարեփոխումների շուրջ Ազգային ժողովում ծավալված քննարկումներին: Հնարավոր է, որ հերթական ընտրություններին համամասնական ընտրակարգով մասնակցելու նպատակով նոր դաշինքներ ստեղծվեն, և ներկայումս խոսվում է

⁹ Đ³Ù³ëi³Ý. ä³é³íáõÙÁ Ùáï»ÝáõÙ_z, *Eurasianet*, ÜáÙ»Ùμ»ñ 29, 2004.

¹⁰ ՀԱՅՈՒՄ ԵԱՆԱԴՅԱՆ Պատմություն, Եղիշե Տարոսյան, Հայաստան, Երևան, 2005:

Լիբերալ-առաջադիմական , Հանրապետություն և Ժառանգություն կուսակցությունների միջև հնարավոր դաշինքի ստեղծման մասին:¹¹ Այնուամենայնիվ, ընդդիմադիր մյուս առաջնորդները չեն կարծում, որ նոր ընդդիմադիր դաշինքներ ստեղծելու ջանքերը իմաստավորված կամ իրական կլինեն:¹²

¹¹ ÜáÛ³Ý i³ã³Ý, ĐáiÑ³ÝÝ»ë ĐáiÑ³ÝÝçëÛ³ÝÁ Ñ³Ûi³ñ³ñáôÙ i ÁÝ¹¹ÇÙáôÃÛ³Ý .³Ô³-³ñ³Ëáë³Ý i³ßÇÝùÇ ëi»ÖÍÛ³Ý ³ÝÑ³Å»ßiñôÃÛ³Ý Ù³ëCÝ, 16 »iññ³ñ, 2005

¹² *iÇüüñ , ³ÉüÛÜ³Ý Ü ñüüÛüÛüÛü eü» ÖíüáÖ áü ÜÇ Ýüü ¹³ßÇÝü ïü ÜÇ³üüñüÛü ãü» Ý ÁÝü·ñüüÛü ÁÝüüÇÜüÛüÛüÛü ÁÝüüÇÜüÛüÛüÛü , 18 ÷»imññ , 2005Å .*

3.0 ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

3.1 ከየአቃዬኑን ስልጋዊነት

Հարցագրույներին մասնակցած կուսակցությունների և վերլուծաբանների մեծ մասը ընտրական և քաղաքական կուսակցություններին վերաբերող օրենսդրությունը գնահատեցին բավարա, չնայած այն բանի, որ դեռևս աշխատանքներ պետք է տարվեն այս օրենքները կիրառելու ուղղությամբ:¹³ Բոլոր հիշատակված խնդիրների հիմքում ընկած է գործող օրենսդրության ոչ պատշաճ կիրարկումը:

Հայաստանի Սահմանադրությունը ճանաչում է բազմակուսակցական ժողովրդական համակարգը, որ հիմնված է ուղղակի ընտրական իրավունքի վրա: «Հայաստանադրությունը 1995թ-ին ընդունվել է հանրաքվեի միջոցով և սահմանում է նախագահական իշխանություն և մեկ պալատով խորհրդարան: Քաղաքական կուսակցությունների վերաբերյալ հիմնադրույթները արտացոլված են Սահմանադրության 7-րդ հոդվածում՝ «Հայաստանի Հանրապետությունում ճանաչում է բազմակուսակցությունը: Կուսակցությունները կազմավորվում են ազատորեն, նպաստում ժողովրդի քաղաքական կամքի ձևավորմանն ու արտահայտմանը: Նրանց գործունեությունը չի կարող հակասել Սահմանադրությանը եւ օրենքներին, իսկ կառուցվածքն ու գործելակերպը՝ ժողովրդավարության սկզբունքներին: Կուսակցությունները ապահովում են իրենց ֆինանսական գործունեության հրապարակայնությունը:»

Միավորումներ կազմակերպելու ազատությունը և կուսակցություններ ստեղծելու իրավունքը սահմանվում է 25-րդ հոդվածում: Յուրաքանչյուր քաղաքացի ունի այլ քաղաքացիների հետ կուսակցություններ ստեղծելու եւ դրանց անդամագրվելու իրավունք: Այս իրավունքները կարող են սահմանափակվել զինված ուժերում եւ իրավապահ մարմիններում ծառայողների նկատմամբ: Մարդուն չի կարելի հարկադրել՝ անդամագրվել որևէ կուսակցության կամ միավորման:

Նախագահ Քոչարյանը օգտագործեց սահմանադրական բարեփոխումների հարցը իր նախընտրական ծրագրում: Սակայն ձայների 50% չհավաքելով՝ 2003թ-ի հանրաքննության նրա առաջարկած փոփոխությունները և լրացումները չընդունվեցին: Սահմանադրական բարեփոխումների գործընթացը դեռևս շարունակվում է և 2004թ-ին խորհրդարանը է ներկայացվել սահմանադրական բարեփոխումների 3 առաջարկ¹⁴: 2001թ-ին Եվրախորհրդին անդամակցելուց հետո, նախագծերը վերանայվում են Վենետիկի հանձնաժողովի կողմից՝ Եվրոպական ժողովողավարական չափանիշներին համապատասխանելու համար: Ըստ էության այս բարեփոխումների հիմքում ընկած է հավասարությունը օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների միջև: Այդուհանդերձ որոշ ընդդիմադիր գործիչներ մտավախություն են հայտնում, որ նախագահը կօգտագործի սահմանադրական

բարեփոխումների հնարավորությունը՝ երրորդ անգամ անընդմեջ նախագահ ընտրվելու արգելքը վերացնելու նպատակով:

Նախագահական թեկնածու կարող է առաջադրվել վերջին տասը տարում ՀՀ քաղաքացի հանդիսացող ու ՀՀ-ում մշտապես բնակվող յուրաքանչյուր ոք, իսկ պատգամավորի թեկնածուների համար պահանջվում է հինգ տարի: Երկրից դուրս գտնվող շատ հայերի համար այս պահանջը սահմանափակում է վերադարձնալու և երկրի քաղաքական կյանքին մասնակցելու նրանց հնարավորությունը: Նախատեսվում է սահմանադրական բարեփոխումների հանրաքվեն անցկացնել 2005թ-ի հունիսին: Հասարակության աջակցությունը սահմանադրական բարեփոխումների գործընթացին մեկ այլ կարևոր նախապայման է, քանի որ 2005թ-ին անցկացված ազգային հետազոտության արդյունքների համաձայն, հարցվածների ընդամենը 8% էին տեղյակ առաջարկված փոփոխություններից: ¹⁵

3.1.1. Հայաստանի հանրապետության օրենքը քաղաքական կուսակցությունների մասին

Քաղաքական կուսակցությունների մասին գործող օրենքը ընդունվել է 2002թ-ին և սահմանում է կուսակցությունների ստեղծման կարգը Հայաստանում: Գրանցման պահին կուսակցությունները պարտավոր են ունենալ ոչ պակաս, քան 200 անդամ, ինչպես նաև տարածքային ստորաբաժանումներ Հայաստանի Հանրապետության մարզերի առնվազն 1/3-ում: Կուսակցության անդամակցությունը կամավոր է, և կուսակցության անդամները առնվազն 18 տարեկան պետք է լինեն: Կուսակցությունների պետական գրանցումը իրականացնում է Արդարադատության նախարարությունը և չնայած որոշ կարծիքների համաձայն գրանցման գործընթացը բավականին խրթին է, Հայաստանի անկախացումից հետո երկրում գրանցվել է շուրջ 120 կուսակցություն: Օրենքի համաձայն պետությունը պետք է հավասար հնարավորություններ ապահովի բոլոր կուսակցությունների համար, իսկ այն կուսակցություններին, որոնց ընտրական ցուցակները խորհրդարանական վերջին ընտրությունների ժամանակն ստացել են ձայների ընդհանուր թվի 3 տոկոսից ավելին միջոցներ են հատկացվում պետական բյուջեից: Այս միջոցները կուսակցությունների միջև բաշխվում են Ազգային ժողովի վերջին ընտրություններում համամասնական ընտրակարգով նրանց ստացած ձայներին համամասնորեն: Կուսակցությունները իրավունք ունեն միջյանց հետ ստեղծել դաշինքներ առանց գրանցվելու իրեն առանձին իրավաբանական անձ: Ներկայումս Ազգային ժողովում քննարկվում են այս օրենքի փոփոխությունները, որոնց համաձայն ստորագրությունների նվազագույն քանակը կհասնի 2000-ի (200 յուրաքանչյուր մարզից): Նման փոփոխությունների կողմնակիցները, որոնց թվում են դաշնակները և մի քանի անկուսակցական պատգամավորներ, այն համոզմունքի են, որ դրանց հետևանքով կնվազեն “գրանի” կուսակցությունները և կիսանի կոալիցիաների ստեղծումը: Մյուսները, օրինակ Միավորված աշխատանքային կուսակցությունը և Հանրապետություն կուսակցությունը համարում են, որ սա ոտնահարում է կուսակցություններ ստեղծելու սահմանադրական իրավունքը, և որ ընտրողներն իրենք պետք է որոշեն կուսակցությունը կընտրվի խորհրդարան, թե ոչ: Մինչդեռ փոքր կուսակցությունները, ինչպիսին է Ազգային ժողովորդավարների կուսակցությունը /400 անդամ/ ասացին մորթագետներին, թե մտադիր են անտեսել

¹⁵ $\ddot{\epsilon}^3\bar{N}\dot{U}^3\bar{Y}\dot{n}\bar{i}^3\bar{Y}\dot{Y}$ ‘ $\dot{A}\bar{Y}\bar{m}\bar{i}\bar{j}\bar{Y}\bar{\mu}\bar{m}\bar{n}$ ’ $\dot{-}\dot{a}\bar{E}\bar{a}\bar{o}\bar{A}\bar{U}\bar{Y}\bar{n}$. $D\dot{e}\bar{i}\bar{p}\bar{n}\bar{j}\bar{i}\bar{Y}\dot{Y}\dot{I}\bar{n}\bar{i}\bar{C}\bar{n}\bar{C}\bar{N}\bar{i}$ $\dot{i}\bar{r}\bar{l}\bar{v}\bar{z}\bar{a}\bar{a}\bar{o}\bar{A}\bar{U}\bar{Y}\dot{Y}$ $\dot{a}\bar{o}\bar{e}\bar{a}\bar{o}\bar{U}\bar{Y}\dot{e}\bar{C}\bar{n}\bar{a}\bar{d}\bar{A}\bar{U}\bar{Y}\dot{Y}\dot{n}\bar{i}\bar{U}\bar{a}\bar{o}\bar{Y}\bar{u}\bar{Y}\bar{n}\bar{C}\bar{Y}\dot{Y}\dot{n}\bar{i}\bar{J}\bar{U}\bar{3}\bar{o}\bar{d}\bar{U}\bar{Y}\dot{Y}\dot{U}\bar{C}\bar{Y}\dot{Y}\dot{U}\bar{C}\bar{Y}\dot{C}\bar{N}\bar{a}\bar{o}\bar{A}\bar{U}\bar{a}\bar{o}\bar{Y}\bar{Y}\bar{n}\bar{C}\bar{N}\bar{i}\bar{N}\bar{3}\bar{U}\bar{1}\bar{i}\bar{3}\bar{Y}\dot{Y}\dot{I}\bar{Y}\bar{i}\bar{n}\bar{a}\bar{Y}$

կամ շրջանցել¹⁶ այս պահանջը դրա ընդունվելու դեպքում, քանի որ նրանք շահագրգռված չեն իրենց կուսակցությունը խոշորացնելու:

3.1.2. Ընտրական օրենսգիրք

ՀՀ Ընտրական օրենսգիրքն ընդունվել է 1999թ-ին և մի շարք փոփոխությունների է ենթարկվել մինչ 2002թ.: Այս օրենքը սահմանում է նախագահական, խորհրդարանական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների կարգը, ինչպես նաև նախընտրական քարոզարշավի ֆինանսավորման կարգը, ընտրական հանձնաժողովների կառուցվածքը և գործառույթները: Ըստ օրենսգրքի ընտրական հանձնաժողովները կազմավորվում են հանրապետության Նախագահի նշանակած երեք անդամից և Ազգային ժողովում խմբակցություն ունեցող յուրաքանչյուր կուսակցության նշանակված մեկական անդամից: Ընտրական հանձնաժողովների համակարգը եռաստիճան է՝ Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողով, ընտրատարածքային ընտրական հանձնաժողով և տեղամասային ընտրական հանձնաժողով:

Ըստնրական օրենսգրքի դրույթներից են՝

- Ազգային ժողովի՝ համամասնական ընտրակարգով կուսակցության ներկայացրած ընտրական ցուցակում առնվազն 5 տոկոսը պետք է լինեն կանայք,
 - նախընտրական քարոզչության ֆինանսավորման կարգը, որով սահմանափակվում է թեկնածուի ընտրական հիմնադրամ կատարած մուծումների և քարոզչության ընթացքում կատարած ծախսերի ծավալը,
 - թեկնածուներին ապահովում է գանգվածային լրատվամիջոցներից օգտվելու հավասար պայմաններ, իսկ հանրային ռադիոյով և հանրային հեռուստասեռությամբ հավասար պայմաններով անվճար եթերաժամերի իրավունք¹⁷, ինչպես նաև պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների հիմնադրամ պարբերական մամուլում տեղ՝ քարոզչական նյութեր հրապարակելու համար։ Կարգավորվում են նաև վճարովի քարոզչության ծավալները;
 - Այն նախագահական թեկնածուները, որոնք ստանում են ծայների ընդհանուր թվի 25 տոկոսից ավելին, փոխհատուցվում են իրենց ընտրական քարոզարշավի ընդհանուր ծախսերի 50 տոկոսի չափով։

Ներկայումս Ազգային ժողովում քննարկվում են Ընտրական օրենսգրքի փոփոխություններ և լրացումներ: Դրանցից մի քանիսն ուղղված են՝

- նախընտրական հիմնադրամներ կատարվող մուծումների և նախընտրական քարոզության ծախսերի թույլատրվող ծավալի աճին,
 - համամասնական ցուցակներում կին թեկնածուների նվազագույն տոկոսի աճին,
 - թեկնածուների գրանցման համար անհրաժեշտ ընտրական գրավի ծավալի կրկնապատկմանը և առնվազն 35.000 ընտրողների ստորագրության ներկայացման պահանջի վերացմանը,

¹⁶ “ø³ÝC áñ ûñ»ÝùÝ»ñÁ ÙC·ÝáõÛÝÝ { ã»Ý ïCñ³ñIíáõÙ”, ³ë³óCÝ Ýñ³Ýù

- Ազգային ժողովի մեծամասնական և համամասնական ընտրակարգով ընտրված պատգամավորների հարաբերակցության փոխուսությանը:

Փոփոխություններ կատարելիս անհրաժեշտ է անդրադառնալ երկու հիմնական խոչընդոտներին, որոնք ի հայտ են եկել ուսումնասիրության արդյունքում՝

Քաղաքական կուսակցությունների վստահված անձինք: Ընտրական օրենսգիրքը տարբերակում է վստահված անձանց և դիտորդներին միայն դրանց անվանումների սահմաննամբ, նաև վստահված անձանց իրավունք է վերապահում բողոքարկել ԿԸՀ-ի գործողությունները (կամ անգործությունը) դատարանում։ Մնացած դեպքերում օրենքը վերաբերում է վստահված անձանց ճիշտ այնպես, ինչպես տեղական և միջազգային դիտորդներին և զանգվածային լրատվության միջոցների ներկայացուցիչներին։ Այս խմբերի դերը և պարտականությունները սակայն խիստ տարբերվում են միմյանցից։ “Վստահված անձինք” ընտրական գործընթացի շահագրգիռ կողմ են հանդիսանում՝ ապահովելով իրենց կողմից ներկայացվող անձի կամ կուսակցության համար հավասար պայմաններ և հետևաբար հանդիսանում են գործընթացի մի մաս։ Միջազգային չափանիշների համաձայն վստահված անձանց իրավունք է տրվում միջամտել ընտրական գործընթացին, որպեսզի խնդիրները լուծվեն ընտրությունների ընթացքում և դատարան դիմելու անհրաժեշտություն չառաջանա։ “Դիտորդները” գործընթացի մաս չեն հանդիսանում, այլ ընդամենը դրա վկան են, որոնք իրենց ներկայությամբ և հանրությանը կարծիք հայտնելով՝ օգնում են ապահովել հաշվետու և թափանցիկ ընտրական գործընթաց։ Օրենքը պետք է ապահովի վստահված անձանց միջամտելու իրավունքը։

Նախընտրական քարոզության ֆինանսավորման կարգը: Նախընտրական քարոզության ֆինանսավորման կարգը հիմնականում ուղղված է գործարքների հրապարակայնությանը և օգտագործվող միջոցների սահմաններին, սակայն դրանք չափազանց ընդհանուր են։ Կարգի համաձայն թեկնածուները ձևավորում են ժամանակավոր նախընտրական հիմնադրամ, որի միջոցները, որ նախատեսված են նախընտրական քարոզարշավի հետ կապված բոլոր տեսակի ծախսերի համար, հավաքվում են << կենտրոնական բանկում (հատուկ հաշվեհամարում)։ Կենտրոնական բանկը յուրաքանչյուր երեք օրը մեկ հաշվետվություններ է ուղղարկում ԿԸՀ-ին այս հաշվեհամարի գործարքների վերաբերյալ։ Օրենքի համաձայն Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովին առընթեր ստեղծվում է վերահսկիչ-վերստուգիչ ծառայություն, որ վերահսկում է այս հաշվեհամարի գործարքները և հրապարակում դրանք։ Սակայն այս պահանջը ընտրությունների ավարտից 15 օր հետո այլևս չի գործում։

Օրենքը նաև նախընտրական քարոզության միջոցների թույլատրելի ծավալի չափազանց ցածր սահման է նախատեսում։ Նախընտրական հիմնադրամից նախագահական թեկնածուների կատարած ծախսերի չափը չի կարող գերազանցել նվազագույն աշխատավարձի 60.000-ապատիկը։ Իսկ պատգամավորական թեկնածուների ծախսը չի կարող գերազանցել նվազագույն աշխատավարձի 5000-ապատիկը, չնայած այն բանի, որ կուսակցությունների թույլատրելի ծախսերը կազմում են նվազագույն աշխատավարձի 60.000-ապատիկը։ Այսինքն 2003թ-ի խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ թույլատրելի առավելագույն ծախսը կազմում էր 102.000 ԱՄՆ դոլար։ Սակայն այս գումարը բոլորովին չի համապատասխանում զանգվածային լրատվամիջոցներով ժամանակակից նախընտրական քարոզարշավ կազմակերպելու համար անհրաժեշտ գումարներին։

Ավելին, թեկնածուների գրանցման համար անհրաժեշտ ընտրական գրավի չափի կրկնապատկման դեպքում, այն գրեթե հավասար կլինի ծախսերի թույլատրելի սահմանին: Այս դեպքում քարոզչության համար գրեթե միջոց չի մնա:

Նմանատիպ բանաձևեր օգտագործելով օրենքը նաև սահմանափակում է անհատների կողմից կատարված նվիրատվությունների ծավալները: Գոյություն ունեն նաև նախընտրական հիմնադրամ մուծումներ կատարողների սահմանափակումներ (աետական կառավարման մարմինները, բյուջետային հիմնադրկները, օտարերկրացիներն ու միջազգային հասարակական կազմակերպությունները չեն կարող մուծումներ կատարել նախընտրական հիմնադրամ), իսկ անանուն կամ կանխիկով կատարված մուծումները անօրինական են համարվում: Նախընտրական քարոզչության ֆինանսավորման հետ կապված գոյություն ունեն բազմաթիվ խնդիրներ (դրանք քննարկվել են 3.4.4. բաժնում), սակայն ընդհանուր առնամբ օրենքը պետք է փոփոխությունների ենթարկվի այնպես, որ դրանում սահմանված կարգերը լինեն հատակ, իսկ ֆինանսավորման սահմանափակումները՝ չափավոր: Օրենքների կիրառման հետ կապված խնդիրներին նույնպես պետք է ուշադրություն դարձնել, քանի որ ինչպես երևում է, այս հարցը անտեսվել է նախորդ ընտրությունների ժամանակ:

3.2 Կուսակցությունների կառուցվածքը

Աղյուսակ 3.1. Հայաստանի որոշ քաղաքական կուսակցություններ¹⁸

Հիմնականում կախված Հայաստանի քաղաքական կյանք նրանց մուտք գործելու ժամանակաշրջանից՝ Հայաստանի քաղաքական կուսակցությունները կարող են դասակարգվել երեք խմբերի՝ պատմական կուսակցություններ, անկախացման ժամանակաշրջանի կուսակցություններ և անկախացումից հետո ստեղծված կուսակցություններ (Աղյուսակ 3.1): Անկախ նրանց ստեղծման տարեթվից, գրեթե բոլոր կուսակցություններն ունեն վերից-վար ուղղվածության, իիերարխիկ կառուցվածք, և կենտրոնացված են առաջնորդի անձի շուրջ:

Պատմական կուսակցությունները ստեղծվել են տասնամյակներ առաջ, իսկ որոշ դեպքերում նաև անցյալ դարաշրջանի սկզբներին: Այս կուսակցությունների մոտ որոշ չափով առկա է խորը գաղափարախոսություն և ազգային արժեքների ողին, ինչպես նաև կայուն կառուցվածք, չնայած այն բանի, որ վերջին տարիներին Հայաստանի ներսում նրանց կողմնակիցների թիվը նվազել է:

Անկախացման շրջանի կուսակցություն-ները հիմնականում ստեղծվել են Հայաստանի անկախացման շարժման ժամանակ 1980-ականներին և 1990-ականների սկզբներին. դրանցից են Դարաբաղ կոմիտեն և Հայոց Համագոյային Շարժումը (ՀՀՇ):	Ժողովրդական կուսակցություն Ժողովրդավարական հայրենիք Հզոր հայրենիք Արժանապատիվ ապագա Ազգային ժողովրդավարների Կուսակցություն Հանրապետություն կուսակցություն Միավորված աշխատանքային Կուսակցություն Ժաւառնություն կուսակցություն Լիբերալ առաջադիմական կուսակցություն Նոր ժամանակներ կուսակցություն	1998 1998 1999 1999 2001 2001 2001 2002 2003 2004 2004
Անկախացման շարժման ակտիվիստներին, այնուամենայնիվ, երբ այն դարձավ քաղաքական կուսակցություն, առաջնորդների տարակարծությունը և գաղափարախոսական վեճերը հանգեցրին քաղաքական ուժի առաջին խոչըն		

պառակտմանը, ինչը հետագայում հաճախակի երևոյթ դարձավ Հայաստանի քաղաքական կյանքում: Որպես կանոն անկախության շրջանում ստեղծված կուսակցությունները չունեն գաղափարախոսական այն հստակությունը, որը բնորոշ է ավանդական կուսակցություններին, և այս խմբին պատկանող քիչ կուսակցություններում է ներկա ազգային ոգին:

Անկախացումից հետո առաջին կուսակցությունները ստեղծվեցին 1990-ականների կեսերին: Կուսակցությունների այս նոր սերնդի շրջանում կան այնպիսի կուսակցություններ, որոնք բացառապես կենտրոնացված են իրենց ղեկավարի շուրջ՝ սրանց երթեան անվանում են “գրպանի” կուսակցություններ: Հետանկախության շրջանի շատ կուսակցություններ անկախության շրջանի կուսակցությունների պառակտման հետևանքով առաջացած կուսակցություններ են: Այս շրջանի կուսակցություններից շատ քերն են վայելում հասարակության լայն զանգվածների աջակցությունը:

3.2.1. Կուսակցությունների կազմակերպական կառուցվածքը

Կուսակցությունների մեծ մասի կառուցվածքը մասամբ մշակված է խորհրդային ժամանակաշրջանում Կոմունիստական կուսակցության կողմից օգտագործվող մոդելի հիման վրա: Գիտակցաբար թե անգիտակցաբար, քաղաքական կուսակցությունների ղեկավարները ստեղծել են այնպիսի կազմակերպություններ, որոնք միտված են կենտրոնացնելու ներքին իշխանությունը կուսակցության ղեկավար օղակներում և սահմանափակելու ինքնավարությունը դրա ստորին օղակներում:

Կուսակցության ղեկավարությունը և կազմակերպական կառուցվածքը: Անդամների շոշափելի թվաքանակ ունեցող գարգացած կուսակցությունների մեծ մասը ունեն բուրգածն կառուցվածք, ուր իշխանությունը կենտրոնացված է վերևում, իսկ որոշումները փոխանցվում են կուսակցական ստորին օղակներին: Կուսակցության նախագահը ստորաբար միակ առավել կարևոր անձնավորությունն է, առավել ևս երբ Հայաստանի կուսակցությունները դարձել են առավել կենտրոնացված իրենց առաջնորդի շուրջ:

Իրենց կանոնադրության համաձայն կուսակցությունների մեծ մասը ղեկավարվում է կուսակցական խորհրդի կողմից: Պարբերաբար, որպես կանոն յուրաքանչյուր երկու տարին մեկ անգամ, իրավիրվում է կուսակցության համագումար, որին մասնակցում են պատվիրակներ տարածքային ստորաբաժանումներից, և որի ընթացքում քննարկվում է կուսակցության ծրագիրը և ընտրվում դրա ղեկավարությունը /Նկար 1-ում պատկերված է կուսակցության կառուցվածքի օրինակ- <<Դ-Դաշնակցություն>>/: Որոշ կուսակցություններում խորհրդի անդամները անվանական պատասխանատվություն են կրում մեկ կամ մի քանի տարածքային ստորաբաժանումների համար, որոշ դեպքերում նրանք պատասխանատու են նաև որոշ գործառույթների համար՝ ինչպես օրինակ միջազգային հարաբերություններով կամ կանանց խնդիրներով զբաղվելը:

Ղեկավարությունը և կազմակերպական կառուցվածքը առավել գարգացած են ավանդական կուսակցությունների մոտ, քան այն կուսակցությունների, որ ստեղծվել են անկախացման ժամանակաշրջանում: Կան նաև որոշ բացառություններ, ինչպես օրինակ Օրինաց երկիր կուսակցությունը, որի ղեկավարները հատուկ շեշտադրեցին

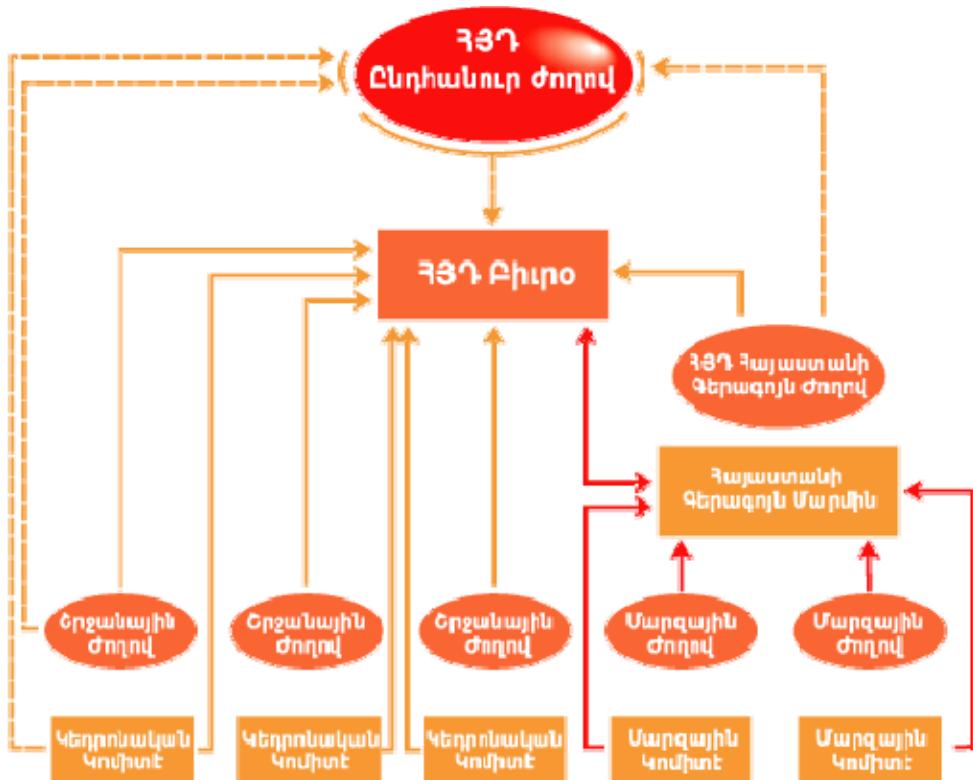
իրենց թափած ջանքերը առանձին գործառույթներ ունեցող բաժիններով կուսակցության կենսունակ կազմակերպական կառուցվածք մշակելու գործում:

Գործնականում Հայաստանի կուսակցությունների մեջ մասի գործող դեկավարությունը և տարածքային ստորաբաժանումները խիստ կախված են կուսակցության ախտագահի և դեկավարների անձից, առանց որոնց շատ կուսակցություններ կթուանային: Ինչպես փորձագետներին ասաց մի քաղաքական վերլուծաբան “Այ երկրներում կուսակցությունն է ընտրում դեկավարին: Հայաստանում դեկավարն է ընտրում կուսակցությունը”:

Անդամակցությունը: Շատ կուսակցություններ չեն փորձում ակտիվ կերպով նոր անդամներ ներգրավել և նախընտրում են փոքր մնալ: Ընդամենը մի քանի կուսակցություն հավաստիացրեցին, որ ակտիվ կերպով անդամներ են հավաքում (Օրինաց երկիր, Ազգային միաբանություն և Նոր ժամանակներ կուսակցությունները): Շատերը հայտնում էին, որ անդամների որակը գնահատում էին ավելի, քան նրանց քանակը, նյութական ապահովածությունը, ներքին տարբերությունները և հասարակության վրա իրենց կուսակցության ունեցած ազդեցությունը: Միավորված աշխատանքային կուսակցությունը, որ հաջողություն է ունեցել 2003թ-ի ընտրությունների ժամանակ, հայտնեց, որ իրենց կարծիքով նույնիսկ խոշոր կուսակցությունները չպետք է ունենան ավելի քան 1000 անդամ ընտրությունների միջև ընկած ժամանակահատվածում, քանի որ ընթացիկ կուսակցական աշխատանքների համար անհրաժեշտ են ընդամենը 350-400 կուսակցական ակտիվիստներ: Որոշ կուսակցություններ հայտնեցին, որ որոշ դեպքերում անդամներին հեռացնում են կուսակցության շարքերից գործած սխալների համար: Դաշնակցության ներկայացուցիչը նույնիսկ կատակեց հարցազրույցի ժամանակ, թե ավելի շատ անդամներ հեռացվել են կուսակցության շարքերից, քան մնացել կուսակցությունում:

Նկար 3.1. Քաղաքական կուսակցության կառուցվածքի օրինակ (ՀՅԴ)¹⁹

¹⁹ ĐÚ, Ѓ³!₂Ù³!»ñ³!³Ý Ѓ³éáôÛ³Á Ý»ñ³Û³óÝ³ÁÔ .Í³!₂!»ñ³!³Á í»ñ³!»É ; ĐÚ, ÇÝ³i»ñ³Ý»³Û³ÇÝ³Û³ùÇ³Ø:

Ուսումնասիրության ընթացքում հանդիպած կուսակցությունների անդամների քանակը տարբերվում էր կուսակցությունից կուսակցություն։ Որոշ կուսակցություններ ունեին 300-400 անդամ (Լիբերալ-դեմոկրատական կուսակցություն, Ազգային ժողովրդավարների կուսակցություն), այլ կուսակցություններ ունեին շուրջ 2000 անդամ (Քրիստոնեա-դեմոկրատական միությունը, Արժանապատիվ ապագա կուսակցությունը, Ազգային ժողովրդավարական միություն կուսակցությունը, Սոցիալ դեմոկրատական “Հնչակյան” կուսակցությունը, Միավորված աշխատանքային կուսակցությունը), մյուսները՝ 6000-12000 անդամ (ՀՀ-ն, Դաշնակցությունը, Լիբերալ առաջադիմական կուսակցությունը, Ռամկավարները), գոյություն ունեն նաև 20000 անդամ ունեցող կուսակցություններ (Նոր ժամանակներ կուսակցությունը) և 30000-ից ավել անդամ ունեցող կուսակցություններ (Ազգային միաբանություն կուսակցությունը, ժողովրդական կուսակցությունը): Կուսակցությունների կողմից նշված անդամների քանակի վերաբերյալ տեղեկությունները հնարավոր չեն հաստատել և փորձագետների հանդիպած շատ գործիքներ թերահավատորեն էին վերաբերվում անդամների թվի մասին կուսակցությունների կողմից ներկայացրած տվյալներին։

Անդամակցությունը և պետական վարչական ապարատը: Ավանդականորեն իշխանություններին մոտ կանգնած կուսակցությունները օգտագործել են պետության վարչարարական ռեսուրսները իրենց հետնորդներին վարձահատուց լինելու և ընդդիմությանը հակազդելու համար։ Եվ արդյունքում, մի քանի կուսակցության ղեկավարների հավաստմամբ, շատ քաղաքայողներ, օրինակ ուսուցիչները և համայնքային ծառայողները իրենց աշխատանքը պահպանելու կամ այլ օգուտներ ձեռք բերելու նպատակով հաճախ փոխում են իրենց կուսակցական պատկանելությունը՝ կամավոր կերպով կամ էլ (իրական կամ ենթադրական) ձնշման ենթարկվելով։

Այս ոչ պաշտոնական քաղաքական կառույցները և դեպքերը՝ քաղաքական կուսակցությունների անվանական կամ կրտսեր անդամների և կուսակցության դեկավարների և դրա հիմնական ակտիվիստների միջև կապերը, քաղաքական կյանքի անբաժան բաղադրիչներ են հանդիսանում: Այս կամ այն կուսակցությանը պատկանելու հետ կապված պոտենցիալ օգուտների և ռիսկերի վերաբերյալ չգրված օրենքները, աղավաղում են այնպիսի հաճակարգում, ինչպիսին Հայաստանի քաղաքական հաճակարգն է, որում դեկավարները լիովին թափանցիկ և հաշվետու չեն, մասնավորապես շարունակվող աղքատության առկայության պարագայում:

3.2.2. Ներքին ընթացակարգերը

Քաղաքական կուսակցությունների ներսում պաշտոնական/ոչ պաշտոնական բաժանումները ներթափանցում են իրենց ներքին ընթացակարգերի մեջ: Պաշտոնապես՝ թղթի վրա, կուսակցությունների մեծ մասի կառուցվածքը և ծրագրերը ենթադրում են որոշակի ներկուսակցական ժողովրդավարություն՝ արտահայտված թեկնածուներին ընտրելու, ծրագրեր մշակելու և ներկուսակցական վեճերը լուծելու առումով: Սակայն գործնականում, կուսակցությունների կառուցվածքը վերից վար ուղղվածություն ունի, եվ նրանց ներքին մշակույթը հիմնականում շեշտադրում է կուսակցության ղեկավարի անձը: Կուսակցության ղեկավարները, անդամները և որոշ չափով նաև հասարակությունը ներկուսակցական բազմակարծությունը համարում են իրեւ կուսակցության թուլության և պառակտման նշան:

Չնայած գրեթե բոլոր կուսակցություններում գոյություն ունեն կուսակցության ղեկավարներին և դրա շարքային անդամներին կապող անհրաժեշտ կառույցներ, քիչ վկայություններ գտանք այն բանի, որ կուսակցության ծրագրերը կարող են փոխվել ստորին օղակներից առաջ եկող որևէ նախաձեռնության արդյունքում։ Ուսումնասիրության ընթացքում կուսացկությունների տարածքային ստորաբաժանումների ներկայացուցիչները ծայրահեռ զգուշություն էին ցուցաբերում անհատական հայտարարություններ անելիս՝ համարելով որ կուսակցական ուղին և կարգապահությունը առաջնահերթ են։ Մի անգամ փորձագետներն առանց նախնական պայմանավորվածության այցելեցին կուսակցության մարզային գրասենյակ։ Կուսակցության մարզային կենտրոնի ղեկավարն ի վերջո համաձայնեց գրույց ունենալ փորձագետների հետ, սակայն միայն “արձանագրությունից դուրս” պայմանով և ակնհայտ անհանգստությամբ։²⁰

Կառուերի նախապատրաստում և թեկնածուների ընտրություն:

Ընդհամենը մի քանի քաղաքական կուսակցություններ նշեցին, թե պարբերաբար կուսակցության անդամների վերապատրաստման ծրագրեր են իրականացնում: Սրանք հիմնականում Ազգային ժողովրդավարական ինստիտուտի աջակցությամբ իրականացվող ծրագրերն են, որոնք կազմակերպվել են Ազգային ժողովրդավարական միություն, Օրինաց երկիր և Ռամկավար ազատական կուսակցություն կուսակցությունների հետ մեկտեղ: Բացառությամբ մի քանի կեւսակցությունների, որոնք երիտասարդ անդամներին ուղղված հատուկ ծրագրեր ունեին և նմանատիպ վերապատրաստումներ էին անցկացնում, վկայություններ չգտանք, որ այս վերապատրաստման ծրագրերը կուսակցությունների կողմից գործադրվող

կենսունակ ջանքեր կդառնան, որոնք ապագայում էլ կմնան կուսակցությունների գործունեության անբաժանելի մաս:

Համամասնական և մեծամասնական ընտրացուցակներում առաջադրվող թեկնածուներին ընտրելու գործընթացը հիմնականում իրականացվում է կուսակցության ներսում, և ունի թափանցիկության և ներքին բանավեճերի լուրջ կարիք: Շարքային անդամի կուսակցական ցուցակներով առաջադրման հնարավորությունը գրեթե հավասար է զրոյի, և կուսակցության դեկավարներն են հիմնականում կազմում իրենց կուսակցության թեկնածուների ցուցակները: Շատ կուսակցություններ իրենց ցուցակներում տեղեր են հատկացնում խոշոր նվիրատուներին, մասնավորապես այսպես կոչված “օլիգարխներին”: Դեպքեր են եղել նույնիսկ, երբ կուսակցության դեկավարները առաջադրվել են և՝ իբրև մեծամասնական թեկնածու, և՝ իբրև համամասնական ընտրակարգով մասնակցող թեկնածու, լինելով իրենց կուսակցության ցուցակներում առաջինը, սրանով իսկ բարձրացնելով պատգամավոր ընտրվելու իրենց հնարավորությունը:

Սա կարող է խորհրդարանում իրենց պատգամավորների քանակը ավելացնելու արդյունավետ ռազմավարություն հանդիսանալ կուսակցությունների համար, երբ նշանակալից անձնավորությունները գրավում են իրենց ընտրացուցակենրում առաջին տեղերը: Սա նամանավանդ արդյունավետ է, երբ ուժեղ առաջնորդները մեծամասնական ընտրակարգով մրցում են թույլ հակառակորդների հետ, սրանով իսկ բարձրացնելով իրենց ընտրացուցակներում այլ առաջադրվողների հնարավորությունները, ինչպես նաև հակառակ պարագայում, երբ առաջնորդի հակառակորդը նույնպես ուժեղ է լինում՝ այս դեպքում ապահովվում է առաջնորդի հաղթանակը համամասնական ընտրակարգով:

Գաղափարախոսությունը և կուսակցության ծրագրի մշակումը: Շատ քաղաքական կուսակցությունների մոտ բացակայում է հետևողական գաղափարախոսությունը, քաղաքական հենքը և կուսակցական ծրագիրը: Նույնիսկ փորձագետների հանդիպած առավել փորձված և խորաթափանց վերլուծաբանները դժվարանում էին տարագատել տարբեր կուսակցությունների դիրքորոշումներն ու տեսակետները: Այս լուրջ գաղափարախոսության և ծրագրային հենքի բացակայությունը արդյունք է այն բանի, թե ինչպես և ինչու են ստեղծվում Հայաստանում քաղաքական կուսակցությունների մեծ մասը՝ կուսակցության դեկավարների և նրանց կողմնակիցների նեղ շրջանակի անհատական շահերը և սեփական խնդիրները առաջ քաշելու նպատակով: Փորձագետները լսեցին բազմաթիվ դեպքերի մասին, երբ կուսակցության դեկավարները միակողմանի գործողություններ էին իրականացնում, առանց խորհրդակցելու իրենց կուսակցության անդամների հետ: Նման դեպքերի վառ օրինակ է հանդիսանում այլ կուսակցությունների հետ կոալիցիաներ կամ դաշինքներ ստեղծելու որոշումները: Մեկ այլ օրինակ է կուսակցական ծրագիրը մշակելիս անդամների հետ խորհրդակցության բացակայությունը:

Գոյություն ունեն մի քանի բացառություններ, մասնավորապես պատմական կուսակցությունների և նախկին պետական պաշտոնյաների կողմից վերջին ժամանակներում ստեղծված որոշ կուսակցությունների մոտ, սակայն նույնիսկ այս դեպքերում, ինչպես նկատեցին փորձագետները, կուսակցության գաղափարախոսությունը և ծրագիրը մշակվում են վերից-վար, դեկավարի վրա կենտրոնացված մոտեցմանք:

3.2.3. Կուսակցության կապերը հասարակության հետ

Հայաստանյան կուսակցությունների մեծ մասը որպես կանոն ունի հասարակության լայն գանգվածների հետ լուրջ և խորը կապերի կարիք: Բացառություն են կազմում հիմնականում ավանդական կուսակցությունները, որոնցից է օրինակ Դաշնակցություն կուսակցությունը, որն ընդարձակ կապեր ունի և՝ Հայաստանի ներսում և՝ երկրից դուրս՝ սփյուռքում, ինչպես նաև հանդիսանում է միջազգային քաղաքական կուսակցությունների խմբի՝ Socialist International-ի անդամ: Սակայն ընդհանուր առնամբ քաղաքական կուսակցությունների մեծ մասը խորը արմատներ չունի Հայաստանի հասարակության մեջ և մեկուսացած է հիմնական ընտրազանգվածից:

Կազմ մարզերի հետ: Հայաստանի կուսակցությունները հիմնականում գործում են Երևանում և դրանց գործունեությունը ընտրությունների միջև ընկած ժամանակահատվածում հիմնականում սահմանափակ է: Կապերը հասարակության հետ սահմանափակ են կուսակցության գործունեության ոլորտի և նպատակների, ինչպես նաև միջոցների սղության պատճառով: Փոքր կուսակցությունների համար օրինակ, առավել դժվար է մարզերի բնակչության հետ կապեր պահպանելը, քան առավել խոշոր կուսակցությունների համար: Առավել շատ ռեսուրսներ ունեցող, մասնավորապես իշխանական կոալիցիայի անդամ կուսակցությունները գործունեություն են ծավալում նաև մարզերում: Այլ կուսակցություններ, ինչպիսին է Ազգային միաբանություն կուսակցությունը կամ ժողովրդական կուսակցությունը, ունեն տարածքային գրասենյակներ գրեթե բոլոր մարզերում: Բացառությամբ “գրպանի” կուսակցությունների, կուսակցությունների մեծ մասի հավաստմամբ նրանք շարունակական կապի մեջ են գտնվում ժողովրդի հետ, սակայն սա ակնհայտ չէր փորձագետների մարզեր կատարած այցելությունների ժամանակ: Ընտրական հաջողություններ ունենալու հավանականություն չունեցող կուսակցությունների մեծ մասը գործնականորեն կտրված են հասարակությունից:

Խորհրդակցություններ հանրության հետ: Բացառությամբ մի քանիսի, կուսակցությունները և դրանց դեկավարները պարբերաբար չեն խորհրդակցում քաղաքացիների հետ: Հանրության հետ հանդիպումներ և համաժողովներ հիմնականում կազմակերպվում են դոնոր կազմակերպությունների կողմից ֆինանսավորվող ժողովրդավարության խթանմանն ուղղված կազմակերպությունների և հանրային շահերը պաշտպանող խմբերի խրախուսանքով, այլ ոչ հենց իրենց՝ կուսակցությունների նախաձեռնությամբ:

Ազատ և արդար ընտրական գործընթացի բացակայությունը և երկրին հատուկ կոռուպցիան շեղում են Հայաստանի քաղաքական գործընթացի խթանները, և արդյունքում կուսակցությունների մեծ մասը չի ներկայացնում հանրության շահերը: Քաղաքական կուսակցությունները չեն մրցակցում միմյանց հետ այն բանի շուրջ, թե ով է առավել արձագանքող ընտրողների շահերին: Սա առաջացրել է մի իրավիճակ, երբ մի խնդիր մեկ այլ խնդիր է բխում, ինչն իր հերթին նպաստում է ընտրողների դժգոհության աճին: Քանի որ իրականում կուսակցությունները հանրության շահերը չեն ներկայացնում կամ անցկացնում քաղաքական բանավեճեր, քաղաքացիները հետզհետե օտարանում են երկրի քաղաքական կյանքից: Այս ամենի հետևանքով քաղաքական կուսակցությունների հեղինակությունը ընկել է հանրության աչքերում. ինչ քաղաքացուց ընդամենը մեկն է Վստահում իշխանամետ (19%) կամ

ընդդիմադիր (17%) կուսակցություններին: Վատահության այս ցածր մակարդակը բնորոշ է տարբեր սեռերի, տարիքի և կրթություն ունեցող քաղաքացիներին:²¹

Սակավաթիվ են այն կուսակցություններ անցկացնում են հասարակական կարծիքի հետազոտություն կամ հասարակական կարծիքի ուսումնասիրության այլ ակտիվ, կազմակերպված միջոցառումներ: Ի տարբերություն զարգացած ժողովրդավարական երկրների Հայաստանի կուսակցությունների մեջ մասը սերտ կապեր չունեն քաղաքացիական հասարակության մեջ կարևոր դերակատարում ունեցող խնբերի հետ, ինչպիսին են օրինակ որոշակի ուղղվածություն ունեցող շահապաշտան կազմակերպությունները կամ սոցիալական ծառայություններ մատուցող խնբերը: Որպեսուն քաղաքական բանավեճերի հիմքում հիմնականում ընկած է պայքարը իշխանության համար, այլ ոչ գաղափարների կամ դիրքորոշումների վերաբերյալ, կուսակցությունները սովորաբար կարիք չեն տեսնում խորհրդակցելու և համագործակցելու այնպիսի կազմակերպությունների հետ, որոնք ուղղված են հանրային խնդիրները ներկայացնելուն և լուծելուն:

Հանրության հետ կապը լրատվամիջոցների միջոցով: Չնայած կուսակցությունները հանրության հետ ինտերակտիվ հաղորդակցման առանձնապես կարիք չեն տեսնում, այդուհանդերձ նրանք բարձր են գնահատում իրենց խոսքը հանրությանը հասցնելու հնարավորությունները: Կուսակցությունները համարում են, որ զանգվածային լրատվամիջոցները ժողովրդի հետ հաղորդակցվելու միակ միջոցն են: Նրանցից շատերը քննադատանքով էին խոսում հայաստանյան լրատվամիջոցների որակի, հասանելիության կամ ազատության վերաբերյալ, իսկ ընդդիմադիր կուսակցությունները մասնավորապես խիստ քննադատանքի են ենթարկում այն, ինչ իրենք կոչում են լրատվամիջոցներից օգտվելու ոչ հավասար հնարավորություններ: Մի քանի քաղաքական կուսակցություններ ունեն իրենց պարբերականները, սակայն տպագիր մամուլի շրջանառությունը և դրանց ընթերցողների թիվը բավական սահմանափակ է: Որոշ քաղաքական կուսակցություններ ունեն իրենց սեփական հեռուստաալիքները, որինակ Միավորված աշխատանքային կուսակցության ղեկավար Գուրգեն Արսենյանը, որին պատկանում էր “Կենտրոն” հեռուստաընկերությունը, կամ Հայաստանի ժողովրդական կուսակցության ղեկավար Տիգրան Կարապետյանը, որին պատկանում է ԱԱՍ հեռուստաընկերությունը:²²

Կուսակցությունների կապը կանանց հետ: Չնայած օրենքի համաձայն քաղաքական կուսակցությունների և դաշինքներ ընտրական ցուցակներում առնվազն 5% պետք է լինեն կանայք, կանայք շարունակում երկրի քաղաքական կյանքի, մասնավորապես ղեկավար օղակների ստվերում մնալ: ԵԱՀԿ-ի տվյալների համաձայն, 2003թ-ի խորհրդարանական ընտրություններում կանայք կազմում էին համամասնական ընտրակարգով՝ առաջադրված թեկնածուների ընդհամենը՝ 15%, իսկ մեծամասնական թեկնածուների՝ միայն 4%: Ներկայումս խորհրդարանում կա 7 կին պատգամավոր, ինչը 4-ով ավել է, քան նախորդ գումարման ժամանակ:

Φηρδαφετούνετρή πινεցωσ υαργαρητιγνέτρή δηνθαρερητιμ μή ρωάνη λιτισαλιγνιτρετούνετρη υαψαστηαρητεγήν, ρέ ρωάδωρθήκ λιήν ανηαμνέτρη πινετ: Ορήναλ Ορήναως έρηκηρ λιτισαλιγνιτρεταν ωνηηαμρ, λιτισαλιγνιτρεταν ανηαμνέτρη 56% λιήν τεν, υακ

²¹ $\theta^3\hat{O}^3\hat{u}^3\hat{o}C\bar{Y}$ » $\hat{n}\hat{C}\hat{C}^{3/2}$ « $\hat{I}\hat{r}\hat{l}\hat{a}\hat{o}\hat{A}\hat{U}\hat{a}\hat{o}\hat{Y}\hat{A}$.. $\hat{U}^3\hat{e}\hat{Y}^3\hat{l}\hat{o}\hat{a}\hat{o}\hat{A}\hat{U}\hat{a}\hat{o}\hat{Y}\hat{A}$ $\hat{D}^3\hat{U}^3\hat{e}^3\hat{Y}\hat{a}\hat{o}\hat{U}$. 2004- $\hat{C}\hat{N}$ » $\hat{j}^3/2\hat{a}\hat{i}\hat{a}\hat{o}\hat{A}\hat{U}\hat{a}\hat{o}\hat{Y}$, IFES, 2004

Արժանապատիվ ապագա կուսակցության կին անդամները 40% էին: Փորձագետների հանդիպած կուսակցություններից ընդամենը մեկն ուներ կին ատենապետ (Սոցիալ դեմոկրատական հնչալյան կուսակցությունը): Մի քանի կուսակցություններ հայտնեցին, որ ունեն կանաց թևեր, որոնք աշխատանքներ են տանում կանաց հետ, այս կուսակցությունների թվում էր նաև Օրինաց երկիր կուսակցությունը: “Հայաստանի համալսարանական կրթությամբ կանանց ընկերակցությունը” վերջերս իրականացրել էր հետազոտություն քաղաքական կուսակցություններում կանաց ունեցած դերի վերաբերյալ: Փորձագետների ուսումնասիրության իրականացման պահին հետազոտության արդյունքների վերաբերյալ նյութերը դեռևս պատրաստ չէին, սակայն կազմակերպության նախագահն նշեց, որ “Կուսակցությունները կարծում են, որ իրենք խնդիրներ չունեն: Մենք կարծում ենք սակայն, որ ունեն: Քաղաքական կուսակցությունները տղամարդկանց ակումբներ են”: Փորձագետները հանդիպում ունեցան մեծամասնական ընտրակարգով ընտրված Ազգային ժողովի կին պատգամավորներից մեկի հետ: Նրա կարծիքով կուսակցություններն ունեն բազմաթիվ գրանցված կին անդամներ, սակայն այս տոկոսը չի արտացոլվում կուսակցությունների ընտրական ցուցակներում: Նա առաջարկություն է ներկայացրել ավելացնելու ընտրացուցակներում ներկայացված կանանց նվազագույն տոկոսը, հասցնելով այն 15%-ի, և կարծում է, որ այս քայլը խնդրի լուծման անցումային միջոց կիանդիսանա, մինչ հասարակական նորմերը թույլ կտան ապահովել կանանց հավասար մասնակցություն:

Կուսակցությունների կապը երիտասարդների հետ: Առավել խոշոր քաղաքական կուսակցությունների մեծ մասն ունեն բավական խոշոր կից երիտասարդական կազմակերպություններ և շարժումներ: Մասնավորապես իշխանական կոալիցիայի երեք կուսակցությունները ընդգծեցին երիտասարդությանը ներգրավելու իրենց ջանքերը: Դաշնակցություն կուսակցությունն ունի երեք երիտասարդական թև, ներառյալ ուսանողական դաշնությունը: Այլ կուսակցություններ, ինչպիսին են ՀՀԸ-ն և Նոր ժամանակներ կուսակցությունը խոսեցին երիտասարդությանը ներգրավելու իրենց փորձերի մասին: Ինչպես և մյուս անդամները, հայ երիտասարդը, որ ցանկանում է դառնալ կուսակցության անդամ, պետք է ներկայացնի պաշտոնական դիմում/հարցաթերթիկ, և իր նվիրվածությունը ցուցաբերի կուսակցությանը: Առավել խոշոր և կայացած կուսակցությունների երիտասարդական թևերը ընտրական շրջանում մասնակցում են ընտրարշավների կազմակերպման, կադրերի նախապատրաստման աշխատանքներին, և ավելի հազվադեպ կամավոր հիմունքներով սոցիալական ծառայություններ են մատուցում ընտրությունների միջև ընկած ժամանակահատվածում:

Այնուամենայնիվ, նման երիտասարդական թևերի ստեղծումը և դեկավարումը արտացոլում էր բոլոր կուսակցությունների ընդհանուր ներքին դինամիկան, այն է վերևու եկող դեկավարումը և անդամների հեռացման և ոչ ներգրավման քաղաքականությունը: Վերոհիշյալ ծրագրերը ուղղված չէին երիտասարդների հզորացմանը կամ նրանց լիդերության ունակությունների զարգացմանը, այլ հիմնականում նպատակ ունեին կուսակցության առաջնորդներին նվիրված անդամներ պատրաստել:

Ընդհանուր առնամբ, թվում է, որ Հայաստանի երիտասարդ սերունդը ցինիզմով է վերաբերվում քաղաքականությանը և պակաս ներգրավված է քաղաքական

կյանքում, քան առավել մեծահասակ քաղաքացիները: Իբրև բացառություն նշենք ուշագրավ այն դեպքը, երբ 2004-ին ուսանողները համախմբվեցին և դեմ դուրս եկան օրենքի մի նախագծի, որի համաձայն պետք է վերացվեին զորակոչին վերաբերող որոշ գործող արտոնություններ:

3.2.4. Կուսակցությունների ֆինանսավորումը

Քաղաքական կուսակցությունների մասին օրենքը թոյլ է տալիս կուսակցություններին ֆինանսական միջոցներ ձևավորել անդամակցության վճարներից, նվիրատվություններից, բյուջեյի հատկացումներից և քաղաքացիական-իրավական փոխանցումներից: Շատ երկրներում կուսակցությունների հիմնական գործառնական միջոցները գոյանում են անդամավճարներից: Այնուամենայնիվ, միայն մի քանի կուսակցություն հավաստիացրին, որ անդամավճարները կազմում էին կուսակցության ծախսերը հոգալու միակ աղբյուրը. սրանք Օրինաց երկիր և Սոցիալ Դեմոկրատական Հնչակյան կուսակցություններն էին: Մյուս կուսակցությունների պարագայում, անդամների սահմանափակ քանակը և Հայաստանի տնտեսության վիճակը սահմանափակում են այն վճարների չափը, որ կուսակցությունը կարող է հավաքել իր անդամներից: Որոշ կուսակցություններ հասարակության հետ կապերի պահպանմանն ուղղված միջոցառումների համար, ինչպիսին են օրինակ մասնավոր հեռուստաալիքներով ելույթները, ըստ երևույթին օժանդակություն են ստանում Սփյուռքից, չնայած այն հանգամանքի, որ օտարերկրյա քաղաքացիներից նվիրատվությունները արգելվում են օրենքով: Մի քանի կուսակցությունների ղեկավարներ, ինչպես իրենք իրենք էին նկարագրում՝ ‘ֆինանսապես անկախ’ գործարարներ էին, սրանց թվում էին Նոր ժամանակներ կուսակցությունը և Միավորված աշխատանքային կուսակցությունը: Փորձագետները նաև լսեցին այնպիսի կարծիքներ, թե որոշ կուսակցությունների միջոցները գոյանում են քրեածին աղբյուրներից, իսկ Ուսաստանի շահերին հարող կուսակցությունների դեպքում՝ նաև ռուսական աղբյուրներից:

Խորհրդարականան կուսակցություններին միջոցներ են հատկացվում բյուջեից, ինչը օգնում է նրանց հոգալ այնպիսի խնդիրների մասին, ինչպիսին է օրինակ գրասենյակային տարածքի վարձակալությունը: Իշխանամետ կուսակցությունները ոչ միայն միջոցներ են ստանում խոշոր գործարարներից, այլ նաև ընդգրկում են վերջիններիս իրենց ընտրական ցուցակներում: Իշխանությունների և խոշոր գործարարների միջև առկա այս մեկ-մեկու օժանդակող հարաբերությունները լրջորեն խոչընդոտում են փոքր և ոչ իշխանական կուսակցությունների՝ ֆինանսների աղբյուրներ գտնելու հնարավորությունները: Կուսակցությունների ֆինանսավորման հետ կապված բազմաթիվ խոչընդոտներ մանրամասն նկարագրված են 3.4.4. բաժնում:

3.3 Կուսակցությունների համակարգը

Հայաստանի կուսակցությունների համակարգը իր մեջ պարունակում է խորհրդային անցյալի և ազգային պատմության տարրեր: Պատմական կուսակցությունները դեռևս պահպանում են 19րդ դարի համն ու հոտը, իսկ 20րդ դարում անկախությունից անմիջապես առաջ և հետո ստեղծված մի շարք կուսակցություններ դեռևս շարունակում են գոյություն ունենալ, չնայած դրանցից շատերը մասերի են բաժանվել իրենց ղեկավարների կողմից, որոնք պառակտումից հետո ստեղծել են իրենց սեփական կուսակցությունները: Հետագայում նույնպես բազմաթիվ

Կուսակցություններ են ստեղծվել, իիմնականում դեկավարների գործիք ծառայելու նպատակով, այլ ոչ զաղակարախոսական սկզբունքներից ելնելով: Փորձագետները նաև մի շարք դիավաճային պատմություններ լսեցին այն մասին, թե որոշ կուսակցություններ ստեղծվում են գումար վաստակելու նպատակով, օրինակ, ընտրում են անվանում, որ նմանակում է ավելի հայտնի կուսակցության անվանումը, հոլյու ունենալով, որ այս խոշոր կուսակցությունը կգնի իրենցից այդ անվանումը, կամ ևս մեկ օրինակ, երբ իշխանությունները նախաձեռնում են մի քանի նոր ընդդիմադիր կուսակցությունների ստեղծումը, որպեսզի տպավորություն ստեղծվի, թե երկրում առկա է ժողովրդավարական մրցակցություն:

Կուսակցությունների համակարգը Հայաստանում բնեթացված է: Բացառությամբ մեկ կուսակցության, մնացած բոլորն իրենց անվանում էին՝ ‘իշխանամետ’ կամ՝ ‘ընդդիմադիր’:²³ Ինչպես պարզ դարձավ ուսումնասիրության ընթացքում ունեցած հարցազրույցներից՝ այս համակարգը սկիզբ է առնում անկախության ժամանակաշրջանից: Սա մի սև և սպիտակ համակարգ է, որտեղ հակադիր կուսակցությունները համարվում են թշնամիներ, այլ ոչ ժողովրդավարական մրցակիցներ կամ լոյալ ընդդիմություն: Չնայած ազգասիրության մակարդակը բարձր է, հարգանքը և վստահությունը կարաՎարական և քաղաքական հաստատությունների (Ներառյալ քաղաքական կուսակցությունները) նկատմամբ ցածր է:²⁴ Մի համակարգում, ուր ընտրությունների արդյունքները հարմարեցվում են՝ չարտացոլելով հաղթողներին, առաջնային կարևորություն է ստանում համակարգի նկատմամբ վերահսկողություն ձեռք բերելը, մինչդեռ աջակից ընտրողների ամուր բազա ստեղծելը և հանրային շահերի առաջ քաշելը չի ստանում առաջնային կարևորություն: Այս ժողովրդավարական սկզբունքը չի էլ հիշատակվել փորձագետների ունեցած հանդիպումների ընթացքում, նույնիսկ այն դեպքերում, երբ իրենք փորձագետներն էին փորձում ստանալ այս խնդրի վերաբերյալ մեկնաբանություններ:

3.3.1. Կուսակցությունների բաժանումը, նոր կուսակցությունների ստեղծումը և իշխանության բուրգը

Հայաստանն ունեցել է ավելի քան 120 քաղաքական կուսակցություններ: Ըստ առկա տվյալների ներկայումս գոյություն ունեն շուրջ 70-ը: Ինչպես արդեն նշվել է 3.2 ենթակետում, դրանցից շատերը փոքր ակումբներ են, այլ ոչ կազմակերպված կուսակցություններ, որոնք չեն ստանում բավարար օժանդակություն հասարակությունից, չունեն անհրաժեշտ կառուցվածք և ներքին ռեսուրսներ, ինչն անհրաժեշտ է ձայներ շահելու և իշխանություն ձեռք բերելու համար: Խորհրդարանական կուսակցությունների քանակը սահմանափակ է, քանի որ խորհրդարան ընտրվելու համար անհրաժեշտ է հավաքել ձայների ընդհանուր թվի առնվազն 5%-ը, ինչը անկախացումից հետո հաջողվել է ընդամենը շուրջ մեկ տասնյակ կուսակցություններին (Այլուսակ 3.2):

Բացառությամբ պատմական կուսակցությունների, քաղաքական կուսակցությունների մեծ մասը միմյանցից զգալիորեն չեն տարբերվում: Կուսակցություններն իրենց տեղադրում են քաղաքական մի սպեկտրի վրա, որի վրա

²⁴ 2004-Ç IFES-Ç Ñ»i^{31/2}á:iáõÅ Ü³Ý Ù³eÝiÇóÝ»ñÇ 74% Ñ³ÜiÝ»É »Ý, áñ ã»Ý iéi³ÑáõÙ^{2½}ÜÇÝ ÅáÖáiÇÝ:

տեղ են գտել տարբեր ուղղություններ, սկսած կոմունիզմից վերջացրած արևմտաեվրոպական լիբերալիզմով։ Սակայն այս գաղափարախոսությունների ընկալման խորությունը և դրանց նվիրվածության աստիճանը շատ տարբեր են տարբեր կուսակցությունների մոտ։ Պատմական կուսակցությունները հստակ և խորապես պատկերացնում են իրենց գաղափարախոսական սկզբունքները, չնայած հնարավոր է, որ Ռամկավար ազատական կուսակցությունը որոշ չափով սկսում է նմանվել Հայաստանի ժամանակակից իրականության այլ կուսակցություններին։ Կուսակցությունների ճնշող մեծամասնությունը խոսում էին լիբերալ և ժողովրդավարական սկզբունքներին իրենց հավատարիմ լինելու մասին։ Եվ այս կուսակցություններից միայն մի քանիսը ունեին գաղափարախոսական հենք և լուրջ պատկերացում իրենց օգտագործած ժողովրդավարական արտահայտությունների մասին։ Իսկ ազգայնականությունը գրեթե բոլոր կուսակցությունների համար հիմնական տարր է հանդիսանում։

Հետաքրքրական է այն հանգամանքը, որ նախկինում պաշտոնատար անձինք, որոնք պարտվել են վերջին ընտրությունների ժամանակ կամ այս կամ այն պատճառով դուրս մնացել խաղից, ստեղծում են իրենց սեփական կուսակցությունները: Նման կուսակցություններն առավել խորը ծրագրեր և դիրքորոշումներ են մշակել, որոնց բաղադրիչներից են օրինակ Եվրախնտեգրումը կամ անդամակցությունը ՆԱՏՕ-ին: Նրանք առավել հաճախ կենտրոնանում են երկրի արտաքին քաղաքականության հետ կապված խնդիրների վրա, քան այն ներքին խնդիրների, որոնք այսօր կանգնած են Հայաստանի առջև: Այնուհանդերձ այս կուսակցություններն ել հետևում են Հայաստանի մյուս կուսակցությունների օրինակին՝ կենտրոնացված լինելով իրենց դեկավարի անձի շուրջ և չձգտելով դառնալ համակարգիք անդամներ ունեցող խոշոր և հզոր կուսակցություն:

Թվում է, թե նորաստեղծ կուսակցությունների մեջ մասը արգասիք են կուսակցության դեկավարների անձնական տարակարծությունների, որոնց հետևանքով նրանք բաժանվում են և ստեղծում սեփական կուսակցություններ: Նմանօրինակ կուսակցություններից են Ազգային ժողովրդավարական միությունը, որը մասնատվել է չորս կուսակցությունների և Կոմունիստական կուսակցությունը, որը մասնատվել է Վեց կուսակցությունների: Սա իր հերթին մասնատվել է ընդիանուր կուսակցական համակարգը և նվազեցրել ընտրական հաջողություն ունենալու կուսակցությունների հնարավորությունները: Շատ կուսակցությունների համար սա նաև գաղափարախոսական հիմքերի թուլացման պատճառ է հանդիսացել, որոնցից մի քանիսը փոխել են իրենց գաղափարախոսությունը դեկավարի փոփոխության հետ մեկտեղ: Քաղաքականությունը Հայաստանում բնորոշվում է նրանով, որ մի տեղ կորցնելով, շահում են մեկ այլ տեղում, իսկ քաղաքական հավատարմություն կա այնտեղ, որտեղ կա իշխանություն, իսկ գաղափարախոսական սկզբունքները գրեթե անտեսվում են:²⁵ Այս համատեքստում քաղաքականությունը թելադրում է գործիչների դիրքերը՝ առանց առկա խնդիրների վերաբերյալ դիրքորոշումների հիմք դառնալու:

Քաղաքական կուսակցությունների այս համակարգը հաճախ անվանվում է “բուրգածկ” համակարգ, որը ժառանգվել է Խորհրդային միությունից և ներթափանցել հետ-խորհրդային քաղաքականության մեջ: Իշխանությունը կենտրոնացված է գագաթում, իսկ համակարգը կառավարվում է մի քանի անհատների կողմից: Բուրգի ներսում ոչ ոք չի կարող մյուսներից անկախ գործել: Ընտրողները դիտարկվում են

²⁵ Іаðe³lóáðA³UáðA³Y³»ñC, ³U¹ ÁiðaðU³Y³: DDPc-3C IaðOùC6 NÝá»ñr³ ñiCzY³Y³»ñC0 ³Q, »ñi U³E³.³N »i-ñ-ñiðaðU³Y³ A³N³A³ñg³Y³C Y³EññN³CY³ DDPc-3i³Y³ ³i³ñC3iáñY³»ñC³. ³i³ñC³ »ñA³ 2/3 ³Y³O³Y³ ³U¹ Iaðe³lóáðA³UáðA³Y³»ñC³ B³ññU³ñA:

իբրև սուբյեկտներ, այլ ոչ այն բանի որոշողներ, թե ով է գալիս իշխանության: Սա խախտում է կուսակցական համակարգի դինամիկան և խորացնում ընտրողների և կուսակցությունների ղեկավարների միջև եղած անջրպետոր:

2003թ-ի ընտրություններից հետո խորհրդարանի երեք տարաբնույթ կուսակցություններ միավորվեցին իշխանական կոալիցիայի ներքո: Ներքին բանավեճերի և փոխգիշումների կարիք ստեղծվեց այս երեք կուսակցությունների, և ևս մեկ կուսակցության միջև, որը չի բոյկոտում խորհրդարանի նիստերը: Հայտնի չէ, թե արդյոք սա դրական քայլ էր կառավարման առավել ներառող համակարգի ստեղծման ուղղությամբ, թե ինքնահամալրում է փակ համակարգի մեջ: Սակայն հաշվի առնելով այս կուսակցությունների միջև եղած տարբերությունները, ինչպես նաև կուսակցությունների դեկավարների անհատական պատվախնդրությունը, քիչ հավանական է թվում, որ այս կոալիցիան կգոյատևի մինչև 2007թ-ի ընտրությունները:

3.3.2. Ορηγής απρόσιτη

Մի քանի տարբեր գործոններ իրենց ազդեցությունն են ունեցել Հայաստանի քաղաքական կուսակցությունների համակարգի ձևավորման վրա: Այս գործոններից շատերը խոչընդոտներ են, որ ավելի մանրամասն նկարագրված են 3.3.3 և 3.4 կետերում: Սրանցից մեկը Խորհրդային միությունից ստացված ժառանգությունն է, որը ներթափանցել է Հայաստանի քաղաքականություն և կուսակցությունների համակարգ: Մյուսը ընտրական համակարգն է, որն անարդար ընտրություններով նվաստացնում է ընտրողների դերը և ստեղծում հանրության շահերին չարձագանքող և վերնախավային կուսակցությունների համակարգ: Եվ ևս մեկ նման գործոն է հանդիսանում գործադիր իշխանության գերիշխումը և անարդար քաղաքական դաշտը, որ սահմանափակում է իշխանությունների կողմնակից չհանդիսացող ցանկացած կուսակցության իշխանության գալու հնարավորությունները:

Կուսակցությունների համակարգը ձևավորված է անհատների միջև առկա հարաբերությունների հիման վրա: “Միջազգային ճգնաժամերի խումբը” բաժանում է այս անհատներին հետևյալ խմբերի՝²⁶

- Ղարաբաղյան խումբ, բաղկացած նախագահ Քոչարյանից և “Ղարաբաղցիների” իր ցանցից, որոնց թվում են նաև պաշտպանության նախարարը և անվտանգության ուժերի ներկայացուցիչները: ՄՃև այս խմբում ներառու է իշխանական կոալիցիային /Հանրապետական կուսակցություն, Օրինաց երկիր կուսակցություն, Դաշնակցություն/:
 - Ղեմիրճյանական խումբ, բաղկացած Ստեփան Ղեմիրճյանից /Ժողովրդավարական կուսակցության նախագահ և 1999թ.-ին սպանված Աժ խոսնակի որդին/, և Արդարություն դաշինք՝ ներառյալ Վազգեն Մանուկյանը:
 - Սարգսյանական խումբ, կազմված Արամ Սարգսյանից /Հանրապետություն կուսակցություն և 1999թ.-ին սպանված Վարչապետի եղբայրը/, որը ՄՃև-ի հավաստիացմանք կապեր ունի <<Հ-ի հետ:
 - Գեղամյանական խումբ, կազմված Արտաշես Գեղամյանից /Ազգային միաբանություն կուսակցություն/, որ ՄՃև-ի կարծիքով պատրաստ է ցանկացած կոալիցիայի միանալու:

²⁶ $D^3 \hat{U}^3 \ddot{e} i^3 \dot{Y}$. $\ddot{U} \gg \tilde{n}_u C \dot{Y} \ddot{I}^3 \hat{U} \dot{a} \ddot{o} \dot{Y} \dot{a} \ddot{o} \dot{A} \hat{U}^3 \dot{Y} \dot{Y} \dot{A} \dot{Y}^3 \dot{e}^3 C$. ØÖÊ, §. 9-13

- Հայոց Համազգային Շարժումը, որ իշխանության գլուխ է եղել 1991-1998թթ: Ներկայումս ՄՃԽ-ը համարում է ՀՀ-ին ավելի շուտ լոքագույն զբաղվող խումբ, քան կուսակցություն:

Փորձագետներն այստեղ կցանկանային ավելացնել ևս մեկ՝ օլիգարխների խումբը, որոնք իրենց դասում են իշխանության շարքերին, և որոնք ֆինանսական աջակցություն են ցուցաբերում իշխանական գործիչներին: Այս խումբը ուղղակիորեն ներխուժեց երկրի քաղաքական կյանք՝ մեծամասնական ընտրակարգով մասնակցելով խորհրդարանական ընտրություններին կամ տեղեր գնելով կուսակցությունների ընտրացուցակներում: Վերլուծաբաններից մեզը նշեց, որ գործող խորհրդարանի անդամների երկու տասնյակից ավելին հայտնի միլիոնատեր գործարարներ են, որոնցից շատերը սերտ կապերի մեջ են ռուսաստանյան գործարարների հետ:²⁷ Անկախ նրանց նպատակներից, այս անձինք և իրենց միջոցների կարողությունները լուրջ ազդեցություն ունեն քաղաքական կուսակցությունների համակարգի վրա:

Ուղեկից անձնավորությունները և առաջնորդների միջև եղած կապերը ազգայնականության և պոպուլյարի հետ կապված խնդիրներ են: Ազգայնականությունն ավանդական կուսակցությունների կարևոր բնորոշ կողմերից է: Այն նաև Հայոց Համազգային Շարժման գաղափարախոսության հիմքում է ընկած, որի հիմնադիր անդամներն այժմ ցրված են տարբեր կուսակցություններով: Ազգայնականությունը շարունակում է մնալ քաղաքական առաջնորդների հիմնական արժեքը: Ի դեպ Նոր ժամանակներ կուսակցության ղեկավարն ասաց փորձագետներին, “Ես ժողովրդավար չեմ, ես ազգայնական եմ”:

Ուսումնասիրության արդյունքում հնչեց երկու ազգայնական խնդիր՝ կապված թուրքիայի հետ ունեցած հարաբերությունների և դարաբաղյան խնդիր հետ: Մասնավորապես դարաբաղյան խնդիրը շուրջ ունեցած սխալ ոիրքորոշումը կարող է հանդիսանալ կուսակցության կամ իշխանության անկման պատճառ: Դարաբաղյան հարցում փոխզիջումների գնալու նախկին նախագահ L. Տեր-Պետրոսյանի մտադրությունը շատերի կողմից համարվում է իր իշխանության տապալման հիմնական պատճառը:²⁸

ՄԵԿ այլ խնդիր է ամբոխահաճությունը /պոպուլիզմը/: Որոշ քաղաքական գործիչների և վերլուծաբանների կարծիքով կուսակցությունը կարող է շահել ժողովրդի վստահությունը, այնպիսի խոստումներ տալով, որոնց իրականացումը անհնարի է: Արա մասին նշվեց Նոր ժամանակներ և Օրինաց երկիր կուսակցությունների և մյուսների մասին խոսելիս: Հայտնի չէր, արդյոք այս մտահոգությունը կապված էր ընտրողների խարեւության հետ, թե “սխալ” թեկնածուների տրված ձայններին:

ՄԵԿ ԱՅԼ ԳՈՐԾՈՆ Է ՀԱՆԴԻՍԱՆՈՒՄ ԽՈՐԻՐԴԱՐԱՆՈՒՄ և ԽՈՐԻՐԴԱՐԱՆԻց դուրս գտնվող կուսակցությունների միջև եղած տարբերությունները: ԽՈՐԻՐԴԱՐԱՆՈՒՄ պատգամավորներ ունեցող կուսակցություններին հատկացվում է որոշակի ֆինանսական աջակցություն և դրանք կրում են “խորիրդարանական կուսակցություն” պիտակը: Նրանց նաև վերաբերվում են իբրև “խմբակցությունների” և վարչական և օրենսդրական նախագծերի մշակման համար անհրաժեշտ աջակցություն տրամադրություն:

րում խորհրդարանի ներսում: Նույնիսկ խորհրդարանի նիստերը բոլցոտող կուսակցությունները, ըստ ամենայնի, օգտվում են այս աջակցությունից, ինչը նրանց օգնում է զարգանալ օրենքների նախագծեր մշակելու և իրենց խորհրդարանական դերը կատարելու առումով: Ժամանակի ընթացքում սա իր դրական ազդեցությունը կունենա այս կուսակցությունների զարգացման և կայացման գործում:

Միջազգային համատեքստը մեկ այլ կարևոր հանգամանք է, որ իր ազդեցությունը ունի երկրի քաղաքական կյանքին: Գրեթե բոլոր հանդիպումների ժամանակ հիշատակվում էին Ուկրաինայում և Վրաստանում տեղի ունեցած վերջին իրադարձությունները: Ընդդիմադիր գործիչները սա համարում են մի մողել, որը կիրառելու դեպքում Հայաստանը նույնականացնելու ժողովրդավարական ուղու վրա և հաճախ հնչեցնում էին “հեղափոխություն” բառը: Նրանք բոլորն էլ քաջատեղյակ էին այս իրադարձություններում միջազգային հանրության ունեցած դերի մասին և կարծում էին, որ Հայաստանի պարագայում այս հարցը ունի երկակի բնույթ: Նրանց կարծիքով միջազգային հանրությունը (մասնավորապես ԱՄՆ-ը) ավելի են գնահատում կայունությունը, քան ժողովրդավարությունը, և սա նամանավանդ ակնհայտ դարձավ 2003թ-ի ընտրություններից և դրանց հետևած 2004թ-ի բողոքներից հետո:

3.3.3. Մրցակցությունը քաղաքական կուսակցությունների միջև

Սահմանադրության պահանջների համաձայն երկրում բազմակուսակցական ընտրություններ են անցկացվում, սակայն քաղաքական խաղաղաշտը ազատ և արդար չէ:²⁹ Սա նշանակում է, որ կուսակցությունները հնարավորություն չեն ունեցել զարգանալու և կայանալու ազատ մրցակցության պայմաններում և քաղաքացիների կատարած քաղաքական ընտրության միջոցով: Մրա հետևանքներից է այնպիսի կուսակցություններ անընդհատ ստեղծումը, որոնք գրեթե հնարավարություն չունեն ընտրական հաջողություններ ունենալու, ինչպես նաև վերնախավային կուսակցությունների առկայությունը: Կուսակցությունները չեն ներկայացնում և պաշտպանում հասարակության շահերը, ինչի հետևանքով ընտրողները հուսախար են եղել և օտարացել քաղաքական կյանքից: Մեկ ազատ և արդար ընտրությունները խորապես կնպաստեին ժողովրդավարական կուսակցությունների համակարգի ստեղծմանն ու շատ համախոհ փոքր կուսակցությունների միավորմանը՝ ստեղծելով իրական ժողովրդավարական սուբյեկտներ:

Եթե ընտրական համակարգում ընտրությունները արդար չեն, ապա կուսակցությունների համար խթաններ չկան այդ համակարգի օրենքների համաձայն գործելու: Ընդդիմությունը համարում է ընտրական գործընթացը փակ բոլորի համար, բացառությամբ իշխանությունների և նրանց կողմնակիցների, և հետևաբար նաև բոյկոտում են և օգտագործում հեղափոխական արտահայտություններ: Պետք է նախ անրադառնալ ազատ և արդար ընտրությունների խնդրին, և հետո միայն քաղաքական կուսակցությունների մրցակցության հետ կապված “նորմալ” խնդիրներին /ընտրարշավի ֆինանսավորում և անցկացումը, լրատվամիջոցների կողմից նյութերի լուսաբանում/, որոնք կկարողանան որևէ բան փոխել:

Հայաստանում պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինները ընտրովի են:³⁰ Փորձագետները շոշափելի տարրերություն նկատեցին ժողովրդի կողմից ընտրված համայնքապետերի և պատգամավորների միջև։ Տեղական ինքակառավարման մարմինների ղեկավարները շատ ավելի լավ պատկերացում ունեին իրենց ընտրողների կարիքների և դրանց արձագանքելու կարևորության վերաբերյալ։ Ինչը բացակայում էր փորձագետների համույթած պատգամավորների մեջ մասի մոտ, չնայած ըստ ամենայնի մեծամասնական ընտրակարգով ընտրված շատ պատգամավորներ արդեն սկսում են զգալ սրա կարևորությունը։³¹

Այլուսակ 3.2. Կուսակցությունների պատգամավորների քանակը խորհրդարանում³²

Կուսակցություն	1990	1995	1999	2003
Ազգային ժողովրդավարների դաշինք	-	-	-	1
Հայոց Համազգային Շարժում	52	65	-	-
Հայ Յեղափոխական Դաշնակցություն /ՀՅԴ/	17	1	8	7
Քրիստոնեա-դեմոկրատական միություն	1	3	-	-
Հայաստանի կոմունիստական կուսակցություն	-	7	10	-
Օդինաց երկիր	-	-	6	19
Հայաստանի ժողովրդավարական կուսակցություն	23	-	-	1
Հայաստանի ռազմավար ազատական կուսակցություն	17	7	-	-
Ազգային ժողովրդավարական կուսակցություն	-	-	-	1
Ազգային ժողովրդավարական միություն	9	5	6	1
Ազգային միաբանություն	-	-	2	4
Ժողովրդավարական Ազրո-արդյունաբերական միություն	-	-	11	-
Ժողովրդավարական կուսակցություն	-	-	27	5
Հանրապետություն կուսակցություն	-	-	-	4
Հանրապետական կուսակցություն	1	5	40	26
Հայաստանի գիտա-արդյունաբերական և քաղաքացիական միություն	-	-	1	1
Շամիրամ	-	8	-	-
Սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցություն	-	2	-	-
Մտավորականների միություն	-	3	-	-
Միավորված աշխատանքային կուսակցություն	-	-	-	6
Սահմանադրական իրավունք միություն	1	-	4	1
Ինքնորոշում միավորում	1	3	-	-
Անկախ պատգամավորներ	125	81	26	54
Լեռնային Դարարադի ներկայացուցիչներ	13	-	-	-
Պատգամավորների ընդհանուր թիվը	260	190	131	131

Փորձագետներին կարծիքներ են հայտնել, որ կուսակցությունները կարևոր դեր չեն խաղում տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրության գործում, և որ թեկնածուների մեծ մասը մասնակցում են իբրև անկուսակցական թեկնածուներ: Իշխանական կողայիշտայի անդամները նշեցին, որ կփորձեն չճրցել միջյանց հետ տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների ժամանակ: Այնուամենայնիվ մի քանի կուսակցություններ ասացին փորձագետներին, թե հետաքրքրված են ՏԻՄ-երի ընտրություններով, նամանավանդ ապակենտրոնացման պարագայում, որը տեղական իշխանություններին առավել մեծ

³¹ ³ðéáðAÚáðY» Y Ì½ÙáðU „ñÉC.³ñEY»ñÁ»;
³² ñÙUÉY»ñÁ I»ñóðI» Y D³ÙëíYáðU IáðeëIóáðAÚáðY»ñC ù³Où³ùI³YáðAÚáðYÁ, A Primer ½»IáðUóCó ..³ÛÉ
³³ ðOùUáðñY»ñCó: ²OÙáðëIáðU µ»ñí³» Y IáðeëIóáðAÚáðY»ñC ³Yí3Ù ã³i.³Ù³íñY»ñC ù³YIáðAÚ³Y I»ñ³m»ñUÉ ÁE ÁI»ñÁ,
 áñáðYù I³ñáO» Y I³ñp»ñÍ» É EÙµ³IóáðAÚ³Y ã³-Có, ù³YC áñ áñáß EÙµ³IóáðAÚáðY»ñáðU I³Y Y³. ³YIáðëI³í³Y
 ã³i.³I³ññY»ñÍ:

իրավասություններ է տալիս տեղական մակարդակով հարկերի հավաքագրման և ծախսերի կառավարման մասով:

Ազգային ժողովի ընտրությունները անցկացվում են համամասնական և մեծամասնական ընտրակարգով: Ազգային ժողովը կազմված է 131 պատգամավորից: 2003թ-ի ընտրություններում 56 պատգամավոր ընտրվել են մեծամասնական ընտրակարգով մեկ փուլով, իսկ մնացած 75 ընտրվել են համամասնական ընտրակարգով: Ընտրական օրենսգիրքը թույլ է տալիս անկախ թեկնածուներին կամ այլ կուսակցությունների անդամներին առաջարկվել կուսակցության ցուցակով կամ դաշինքներով /Այսուսակ 3.3/: Այս փորձը հնարավորություն է ընձեռել որոշ փոքր կուսակցությունների ղեկավարներին ընտրվել պատգամավոր, առանց ստիպված լինելու փոփոխել իրենց կուսակցության էությունը:

Հայութեան թէկնածուներ, որոնք մասնակցում են ընտրություններին մեծամասնական ընտրակարգով առաջադրվում են նաև կուսակցական ցուցակներով, ինչը կրկնապատճեն է նրանց ընտրվելու հնարավորությունը: Նախ և առաջ հաշվի է առնվում մեծամասնական ընտրակարգով ընտրվելու հանգամանքը, ինչը տվյալ թէկնածուի կուսակցության ընտրական ցուցակում տեղ է ազատում այլ թէկնածուների համար: Մեծամասնական ընտրակարգով առաջադրված թէկնածուներից շատերը գործարարներ են: IDEA-ի իրականացրած “Հարավային կովկասում ընտրությունների ուսումնասիրության” համաձայն սրանք բաժանվում են երկու խմբի՝ օլիգարխներ, որոնց նոր սոցիալական կարգավիճակ է անհրաժեշտ և որոնք լավ կազմակերպված, հանգիստ քարոզչություն են իրականացնում, և առավել ցածր մակարդակի գործարարներ, որոնք իրենց բիզնեսը ընդարձակելու նոր հնարավորություններ են փնտրում: Ինչպես նշվում է, այս վերջինները առավել ընդունակ են ձայներ ձեռք բերելու ընտրողներին վախեցնելով կամ ձայների գնման առավել “ոչ պրոֆեսիոնալ” միջոցների դիմելով: Համամասնական և մեծամասնական ընտրակարգով ընտրված պատգամավորների հարաբերակցությունը ներկայումս քննարկման մեջ է: Նախնական համաձայնություն է ձեռք բերվել նվազեցնել մեծամասնական ընգրակարգով ընտրվող պատգամավորների թիվը, հասցելով այն 41-ի, ինչը արվում է, ինչպես հայտնում են, իրենց պատգամավորությունը գնող գործարարների քանակը նվազեցնելու նպատակով:

Խորհրդարան ընտրվելու համար անհրաժեշտ ձայների ընդհանուր թվի առնվազն 5%-ի անհրաժեշտության պահանջը արդյունավետ կերպով հետ է պահում շատ փոքր կուսակցությունների խորհրդարան ընտրվելուց: Այս պահանջի, ինչպես նաև ընտրական և վարչական համակարգերի վրա ունեցած գործադիր իշխանության հսկայական ազդեցության հետևանքով շատ կուսակցություններ ստեղծում են ընտրական դաշինքներ: 1999-ի ընտրությունների ժամանակ հաղթեցին ստեղծված Միասնություն դաշինքի երկու անդամները՝ Հանրապետական և Ժողովրդական կուսակցությունները, չնայած այն բանի, որ այս դաշինքը դադարեցրեց իր գոյությունը իր երկու առաջնորդների սպանությունից հետո:³³ 2003թ-ին Արդարություն դաշինքը միավորեց ինը ընդդիմադիր կուսակցություն խորհրդարանական ընտրություններին մասնակցելու նպատակով, որոնցից վեցը ընտրվեցին խորհրդարան: Ներկայումս խոսվում է նմանատիպ դաշինքների ստեղծման հնարավորության մասին 2007թ-ի խորհրդարանական ընտրություններին մասնակցելու նպատակով: Դաշինքների անդամ-կուսակցությունների հարաբերությունները պրագմատիկ հարաբերություններ

Են, որտեղ գաղափարախոսությունը և կուսակցական ծրագրերը փոքր դեր են խաղում, սակայն դաշինքների ստեղծումը իր դրական ազդեցությունն է թողնում կուսակցությունների՝ կոալիցիաներ ստեղծելու և ընտրական մրցակցությանը մասնակցելու ունակությունների զարգացման վրա:

Այլուսակ 3.3 Ընտրական դաշինքներ և Խորհրդարանական ընտրություններում հավաքած ձայների տոկոսը

1995	1999	2003
Հանրապետություն դաշինք 43.9% << Ոամկավար ազատական կուսակցություն Հանրապետական կուսակցություն Քրիստոնեա-դեմոկրատական միություն Մտավորականների միություն Սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցություն	Միասնություն դաշինք 41.7% Հանրապետական կուսակցություն Օրենք և միարանություն դաշինք 7.97% Ազգային միարանություն կուսակցություն Սահմանադրական իրավունք միություն Արցախ-Հայաստան Հայաստանի գիտա- արդյունաբերական և քաղաքացիական միություն	Ազատական դաշինք 0.82% ԱԻՄ (քրիստոնեավարներ) Մտավորական Հայաստան Արդարություն դաշինք 13.78% Ժողովրդական կուսակցություն Հանրապետություն կուսակցություն Ազգային ժողովրդավարական միություն Հայաստանի դեմոկրատական միություն Ազգային դեմոկրատական կուսակցություն Ազգային ժողովրդավարների դաշինք Արշակ Սադոյան Սոցիալ դեմոկրատական հնչակյան կուսակցություն
	Կոմունիստական և սոցիալիստական կուսակցությունների միություն 2.49% Միացյալ առաջադիմական կոմունիստական կուսակցություն Կանայք Հայոց աշխարհի	Արյունաբերողների միության և կանանց դաշինք 2.06% Կանայք Հայոց աշխարհի Միացյալ առաջադիմական կոմունիստական կուսակցություն Ազգային արտադրողներ ՀԿ ՀԿ Երևանը և նրա բնակչները
	Սոցիալիստական ուժերի միության և մտավորականների դաշինք 0.24% Քահսաս Սոցիալ դեմոկրատական կուսակցություն Մտավորականների միություն	Արյունաբերողների միության և կանանց դաշինք 2.84% Ժամանակակից միություն Ժողովրդավարություն, հայրենիք միավոր Ժողովրդա-դեմոկրատական կուսակցություն Արժանապատիվ ապագա կուսակցություն
	ԱԻՄ+ Դաշինք 2.29% Հայրենիք Սփյուռքի միություն Ինքնորոշում միավորում Մտավորական Հայաստան	

3.4. Խոչընդոտներ

Գոյություն ունեն մի շարք խոչընդոտներ Հայաստանում քաղաքական կուսակցությունների ժողովրդավարարական համակարգի զարգացման ձանապարհին: Սրանցից շատերը համակարգված խնդիրներ են, որոնք պահանջում են քաղաքական կամք՝ իրական փոփոխություն ապահովելու նպատակով: Սակայն այս քաղաքական կամքի առկայությունը ակնհայտ չէր սույն ուսումնասիրության ընթացքում: Մյուս խոչընդոտները կապված են ինքնիշխանական քաղաքական մշակույթի և խորհրդային ժառանգության հետ. ինարավոր է, որ այս ամենը հաղթահարելու համար անհրաժեշտ լինի սերնդափոխություն: Այս խոչընդոտներից

շատերը ընդհանուր են նախկին կոմունիստական այլ երկրների համար: Գոյություն ունեն նաև քաղաքական կուսակցությունների զարգացման պայմանական խոչընդոտներ, որոնք առկա են բոլոր ժողովրդավարական համակարգերում:

Հիմնական խոչընդոտներից են՝

3.4.1. Գործադիր իշխանության գերիշխումը և օրենքների ոչ պատշաճ կիրարկումը

Այս սիստեմատիկ խնդիրները հանդիպումների ժամանակ հնչեցված հիմնական խոչընդոտներից են, նաև իշխանական կոալիցիայի ներկայացուցիչների կարծիքով։ Սրանք հանրության շահերին չարձագանքող կուսակցությունների և ոչ ժողովրդավարական կուսակցական համակարգի, ընտրակելիքների, անհավասար քաղաքական խաղաղաշտի, ընդդիմության վրա գործադրվող ձնշումների և բոլոր ոչ իշխանամետ կուսակցությունների սահմանափակ միջոցների արդյունք են։

Նախքան քաղաքական կուսակցությունների կայացմանն ուղղված տակտիկական աջակցությունը կարողանա որևէ դրական արդյուքներ տալ, նախ անհրաժեշտ է անրադառնալ հետևյալ խնդիրներին՝

- **Գործող օրենսդրության կիրարկման ոչ պատշաճ մակարդակ:** Շատ կուսակցություններ իրենց խարված են համարում վերջին ընտրություններում: Նրանք համարում են, որ դատական իշխանությունները գտնվում են քաղաքական ազդեցության տակ ի օգուտ գործադիր իշխանության, և չեն հանդիսանում օգնություն տրամադրող ապաստարան: Այս կուսակցությունների ներկայացուցիչները կարծում են, որ օրենսդրությունը անթերի չէ, սակայն բավարար, և որ գլխավոր խնդիրը այդ օրենսդրության անբավարար կիրարկումն է կարգավորիչ և օրինապահ մարմինների, ինչպես նաև դատական իշխանության կողմից:³⁴
 - **Իշխանության օգտագործումը ի շահ կուսակցության:** Պետության համակարգը հարմարեցված է իշխանության գլուխ կանգնածների գործունեության հավերժ ապահովման համար: Սա արտահայտվում է ընտրությունների ընթացքում և դրանց միջև ընկած ժամանակահատվածում վարչական ռեսուրսների օգտագործմամբ՝ անձնական կամ կուսակցական շահերի համար, հակառակորդին հուսահատեցնելու նպատակով վարչական տուգանքների կիրառմամբ, լրատվամիջոցներից օգվելու հնարավորությունների սահմանափակմամբ, իշխանության կողմնակիցներին և համախոհներին հեռուստաեթերի ապահովմամբ, և ի շահ իրենց կողմնակիցների կարգավորիչ և այլ դաշտերի օգտագործմամբ:³⁵ 2005թ-ին անցկացված հետազոտության համաձայն հարցվածների 37%-ի կարծիքով վարչական լծակների օգտագործումը /լիազորությունների չափաշահումը/ ընտրությունների արդյուքների վրա ազդող հիմնական գործունն է:³⁶

³⁶ 2/²,³ÜCY .. ÜCC³/B,³ÜCY ÁðóéáðòÙY³eCñáðòÁÙáðòÙY³»ñC. N³Üj³j³Y J» ÝináY. ð²NÜj³Yñj³Y .. ÁÝin³j³Y u³»-ðEáðòÙY»ñ. i c 9

- **Ընտրական հանձնաժողովների վրա ունեցած վերահսկողությունը:** Ընտրական հանձնաժողովների վրա ունեցած վերահսկողությունը օգտագործվել է ընտրությունների արդյունքները կեղծելու նպատակով, և շատ կուսակցությունների նպատակն է ընտրական հանձնաժողովներում ունենալ իրենց ներկայացուցիչները: Զկան անկախ ընտրական հանձնաժողովներ կամ հանձնաժողոններից դուրս արդյունավետ վերահսկողություն: Ինչպես ձևակերպեց մի կուսակցության ներկայացուցիչ “Եթե մենք չունենանք ներկայացուցիչ ԿԸՀ-ում, ապա մեր ձայները կխլեն մեզանից”:
- **Ընտրողներին սպառնալը:** Չնայած ընտրական բռնությունների դեպքերը եղել են հազվադեպ, փորձագետները հաճախ լսել են դեպքերի մասին, երբ ընդունակարությունը կողմնակիցների վրա ճնշում է գործադրվել: Այս ճնշումը արտահայտված է եղել և՝ մանր սպառնալիքներով, երբ պատգամավորի դուստրը ստացել է “լավ” գնահատական, “գերազանցի” փոխարեն իր հոր կուսակցական պատկանելության պատճառով, և՝ առավել լուրջ սպառնալիքներով, ինչպիսին են աշխատանքից ազատումը քաղաքական հայացքների պատճառով, կուսակցության անդամների բացահայտ վերահսկողությունը, “սխալ” կուսակցությանը սատարելու համար գործարարներին ուղղվող վարչական տուգանքների սպառնալիքները:

3.4.2. Պատմական ժառանգությունը

Գրեթե 15 տարի Հայաստանը անկախ հանրապետություն է: 30 տարին անց բոլոր հայերը կրթվել և աշխատել են խորհրդային համակարգում: Այս միակուսակցական համակարգում անդամնակցությունը կուսակցությանը հանդիսանում էր ուժ, ուսուրսներ և աշխատանք ծեռք բերելու միջոց: Քաղաքական բազմազանությունը և բազմակարծությունը արգելված էին: Հայաստանի քաղաքական գործիչներից շատերը այս քաղաքական համակարգի մասն էին հանդիսանում: Նրանցից մի քանիսը հետապնդվել են իրեն համակարգի այլախոհներ: Գործող քաղաքական կուսակցությունների առաջնորդների մեծ մասը 40-50 տարեկան է և նրանք նույնպես Հայաստանի անկախության շարժման մասնակից են եղել: Շատերը եղել են Ղարաբաղ կոմիտեի անդամ, որ ստեղծվել էր Լեռնային Ղարաբաղի տարածքում Հայաստանի շահերը պաշտպանելու նպատակով: Այս ամենն իր ազդեցությունն է ունեցել ներկայիս Հայաստանի քաղաքական մշակույթի, հաստատությունների և տեսակետների ձևակորմանը:

Խոչնդուտների առումով պատմական այս ժառանգությունը արտահայտվում է հետևյալով՝

- ինքնիշխանական քաղաքական մշակույթ, առաջնորդներ և կուսակցական հաստատություններ,
- ժողովարդավարության էության տարրական հասկացողության բացակայություն, ներառյալ ժողովրդավարական արժեքների համակարգը, հիմնական սկզբունքները և փորձը,
- կենտրոնացվածություն անցյալի այլ ոչ ապագայի վրա,

- մի շարք կարևոր խնդիրների հանդեպ ունեցած նեղ դիրքորոշում՝ օրինակ Հայաստանի հարաբերությունները հարևան երկրների հետ, և այս խնդիրների շուրջ կառուցղական բանավեճեր ունենալու անընդունակություն,
- իշխանություն ձեռք բերելուց այն կողմ ոչինչ չտեսնելը և ապագային վերաբերող այլընտրանքային ծրագրեր առաջարկելու անընդունակությունը:

3.4.3. Լրատվամիջոցներից օգտվելու անհավասար պայմաններ

Կուսակցությունների վերաբերյալ տեղեկատվությունը տարածելու նպատակով զանգվածային լրատվամիջոցներից, մասնավորապես հեռուստատեսությունից օգտվելու հնարավորությունների բացակայությունը շատ ընդիմադիր կուսակցությունների կողմից նշվում է որպես իրենց գործունեության հիմնական խոչընդոտ: Թվում է, թե այս ուղղությամբ խնդիրներն ավելի քիչ էին, երբ համեմատաբար անկախ A1+ հեռուստաընկերությունը եթեր էր հեռարձակվում: Այդուհանդերձ, երբ մի քանի անգամ դիմելուց հետո պետությունը չվերականգնեց A1+-ի հեռարձակման արտոնագիրը, ընդդիմադիր կուսակցությունների հավաստմամբ հեռուստատեսությունից օգտվելու խնդիրը դարձավ ծայրահեռ բարդ: Հանրային հեռուստատեսությունը համարվում է իշխանական կուսակցությունների գործիք, և ընդդիմության կարծիքով մասնավոր հեռուստատեսությունները հրահանգ են ստացել սահմանափակելու ընդդիմությանը տրամադրվող եթերը:

ՎՃարովի և անվճար եթերից օգտվելու հավասար հնարավորությունները ամրագրված են Ընտրական օրենսգրքում: Դունոր կազմակերպությունների կողմից ֆինանսավորված 2003թ-ի ընտրությունների ընթացքում իրականացված լրատվամիջոցների մոնիթորինգի արդյունքները հավաստում են, որ բոլոր մրցող կուսակցություններն էլ կարողացել են տեղեկացնել ընտրողներին իրենց քաղաքական հենքի վերաբերյալ և օգտագործել են իրենց օրենքով հասանելիք ողջ անվճար եթերը: Այդուհանդերձ նույն մոնիթորինգը հավաստում է, որ մանլո հրապարակումները չեն եղել օբյեկտիվ, արդար կամ հավասարակշռված, և որ նախագահական ընտրությունների ժամանակ իրավիճակը ավելի վաստ է եղել: Տպագիր մամուլը համարվում է ավելի բաց և հասանելի բոլորի համար, հիմնականում այն պատճառով, որ ընթերցողների թիվն այդքան փոքր է և այն չի համարվում սպառնալիք: Որոշ կուսակցություններ ունեն իրենց սեփական պարբերականները, իսկ մի քանի կուսակցություն ֆինանսական աջակցություն խնդրեցին իրենց կուսակցության սեփական թերթ հիմնելու կամ արդեն իսկ գոյություն ունեցող թերթերի թողարկմանն աջակցելու նպատակով: Ի դեպք Սահմանադրական իրավունք միության հավաստմամբ, կուսակցությունը ձեռք է բերել ֆինանսական անկախություն իր թերթից ստացված եկամուտի շնորհիկ:

3.4.4. Սահմանափակ միջոցները և նախընտրական քարոզչության ֆինանսավորման կարգավորման թերիությունը

Կուսակցությունների գործունեությունը մեծապես կախված է ֆինանսավորումից: Ֆինանսավորումն անհրաժեշտ է իրենց գործառնական ծախսերը հոգալու համար, ինչպես նաև ընտրությունների շրջանում քարոզչություն անցկացնելու համար: Շատ երկրներում կուսակցության ընթացիկ ծախսերը հոգում են անդամակցության վճարներից գոյացած միջոցներով, սակայն Հայաստանում կուսակցությունները փոքր են, իսկ դրանց անդամների քանակը՝ սահմանափակ, ինչը սահմանափակում է անդամակշարներից գոյացած միջոցների ծավալը: Իշխանական կուսակցությունները

փոխհատուցում են այս պակասը օգտագործելով իրենց ձեռքում եղած վարչական և կարգավորիչ պետական ռեսուրսները և խոշոր գործարարների հետ ունեցած իրենց կապերը: Նրանք նաև օգտագործում են այս ռեսուրսները ընդունաբար կուսակցությունների դեմ: Հանդիպումների ընթացքում ընդունաբար կուսակցությունների ներկայացուցիչները ներկայացրեցին դիմումներ ֆինանսական միջոցներ հայթայթելու դժվարությունների վերաբերյալ, երբ օրինակ պետական պաշտոնյաները հետ էին պահում փոքր բիզնեսների ներկայացուցիչներին ընդունաբար դաշտի կուսակցություններին ֆինանսական օժանդակություն ցուցաբերելուց՝ սպառնալով թե վերջիններիս կարկեն արտոնագրերից կամ կավելացնեն հարկերը: Արդյունքում կուսակցությունների նվիրատունների մեծ մասը գերադասում է անանուն մնալ, և կուսակցությունները կամ չեն հայտնում այս նվիրատվությունների մասին, կամ ստիպված են մասնատել խոշոր նվիրատվությունները՝ դրանց աղբյուրը թաքցնելու նպատակով:

Գոյություն ունի նաև ստվերային տնտեսության խնդիրը և դրա կապը քաղաքականության ֆինանսավորման հետ: Ինչպես անկախ պատգամավորներից մեկը հայտնեց փորձագետներին, նախընտրական քարոզչության միջոցների 99,9% աղբյուրը անօրինական բիզնեսն է: Նման ֆինանսավորում ստացող թեկնածուները ակնհայտորեն չեն ուզում բացահայտել ո՞չ նվիրատվությունների աղբյուրները, և ոչ էլ դրանց չափը: Մեկ այլ խնդիր է հանդիսանում հարկերից խուսափումը: Հայտարարագրված գնումներին ավելանում է արժեքի 20%-ի չափով ԱԱՀ, իսկ վճարովի աշխատողների համար նաև անհրաժեշտ է աշխատավարձի լրացուցիչ 33%, որ վճարվում է Սոցիալական ապահովության հիմնադրամ:³⁷ Արդյունքում տեղի են ունենում բազմաթիվ թաքնված գործարքներ, որոնք չեն հիշատակվում ոչ մի ֆինանսական հաշվետվության մեջ:

Հասարակության 40 տոկոսի կարծիքով դրամը ընտրությունների վրա ազդող կարևորագույն գործոնն է:³⁸ Քարոզչության ֆինանսավորմանը վերաբերող օրենքի դրույթները հիմնականում շեշտը դնում են ծախսերի հրապարակայնության և սահմանափակումների վրա: Այս առումով առաջնային խնդիր է հանդիսանում թույլատրելի ծախսերի անհրական ցածր սահմանները, որ մնտավորապես կազմում են 100,000 ԱՄՆ դոլար, մինչդեռ կուսակցությունների հավաստմամբ նախընտրական քարոզչության միջին ծախսը կազմում է շուրջ 300,000 ԱՄՆ դոլար, իսկ որոշ դեպքերում նաև “միլիոններ”: Հայաստանում նախընտրական քարոզչության գարգացման հետ մեկտեղ, որն ավելի ու ավելի է օգտվում ողջ աշխարհում կիրառվող լրատվամիջոցային քարոզչությունից, կարող են մեծանալ նաև դրա հրականացման համար անհրաժեշտ գումարները: Թույլատրելի ծախսերի ցածր սահմանները, աղբյուրների բացահայտման վախը և ստվերային գործարքների առկայությունը վկայում են այն բանի մասին, որ ծախսերը հոգալու նպատակով կուսակցություններն օգտվում են այլ հաշիվներից, և որ ԿԸՀ-ին ներկայացվող հաշվետվություններում նշվող պաշտոնական քարոզչության վրա ծախսված գումարների և դրանց աղբյուրների մասին տեղեկությունները չեն համապատասխանում հրականությանը:

Transparency International կազմակերպությունը փորձ արեց իրականացնել 2003թ-ի խորհրդարանական ընտրությունների քարոզչության ֆինանսավորման մոնիթորինգ: Կազմակերպությունը բազմաթիվ դժվարություններ ունեցավ ոչ միայն կուսակցություններից, այլ նաև լրատվամիջոցներից տեղեկություններ ստանալիս, որոշ

³⁷ 33% Ամերիկայի ամերիկայի կամ ԱՄՆ պահանջմանը համապատասխան գործարքության մուտքագրմանը համապատասխան գործարքության մուտքագրմանը:

³⁸ 2½-3½ ԱՄՆ պահանջմանը համապատասխան գործարքության մուտքագրմանը համապատասխան գործարքության մուտքագրմանը:

3.4.5. Միմյանցից և հասարակությունից տարանջատված և ոչ միասնական կուսակցություններ

Կուսակցությունների և հասարակության մեկուսացվածությունը միմյանցից հանդիսանում է ժողովրդավարության զարգացման լուրջ խոչընդոտ: Կուսակցությունների ղեկավարները օտարացած են ընտրողներից, և նրանք թվում է թե խոսում են երկու տարբեր լեզուներով: Ընտրական համակարգերի միջազգային հաստատության (IFES) կողմից 2004թ-ին իրականացված հետազոտության արդյունքները փաստում են, որ քաղաքացիների 40%-ը չեն հետաքրքրվում քաղաքականությամբ, իսկ ավելի քան 70%-ը չեն վստահում իշխանական կուսակցիային կամ ընդդիմադիր կուսակցություններին: Հարցվածների ընդամենը 3% է կարծում, որ անդամակցությունը քաղաքական կուսակցություններին իշխանության վրա ազդելու միջոց է:

Փորձագետների խումբը արձանագրեց թե կուսակցությունների և թե հասարակության ընդհանուր իմացության և գիտելիքների պակաս ոչ միայն Հայաստանին առնչվող ծայրահեղ կարևոր խնդիրների վերաբերյալ, այլ նաև Սահմանադրության և օրենսդրության բովանդակության վերաբերյալ: Օրինակ Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի ներկայացուցիչները իբրև իրենց հիմնական խնդիրներից մեկը նշեցին կուսակցությունների և նրանց վստահված անձանց գիտելիքների պակասը ընտրական օրենսդրության վերաբերյալ: Մի անկախ պատգամավոր ասաց, որ Ազգային ժողովի հիմնական խնդիրներից է տեղեկացված պատգամավորների փոքրաթվությունը, որոնցից կարող է պահանջվել մի քանի տարի խորհրդարանում պետական հաստատությունների կարևորությունը հասկանալու համար: Կանաց խմբերի կարծիքով կանաց իրազեկվածության ցածր աստիճանը նրանց մասնակցության ցածր մակարդակի և քաղաքական կուսակցությունների արհամարհանքի արդյունք է: Մյուս կուսակցությունները, ինչպիսին է օրինակ Քրիստոնեա-դեմոկրատների միությունը իբրև հիմնական խնդիր նշեցին այն հանգամանքը, որ կուսակցության անդամները համարում են կուսակցության շարքերը առանց հստակ պատկարեցում ունենալու տվյալ կուսակցության գաղափարախոսության մասին:

Չատ կուսակցությունների ներկայացուցիչներ նշում էին, որ ունեն տարրական տեղեկությունների կարիք այնպիսի հարցերի վերաբերյալ, ինչպիսին են կուսակցական գործունեությունը, ժողովրդավարության անցումային շրջանում գտնվող այլ երկրների համեմատական փորձը, և Հայաստանի առջև կանգնած այնպիսի արդիական խնդիրները, ինչպիս են օրինակ Եվրախնտեգրումը կամ անդամակցությունը ՆԱՏՕ-ին: Օրինակ հանրապետական կուսակցությունն իր ափսոսանքը հայտնեց ոլորտի գրքերի սահմանափակ տպաքանակի (1000 օրինակից պակաս), ինտելեկտուալ բանավեճերին ուղղված քաղաքական ամսագրերի բացակայության և հայերեն թարգմանված քաղաքական աշխատությունների պակասի վերաբերյալ: Օրինաց երկիր կուսակցությունը ֆինանսական աջակցություն խնդրեց կուսակցությունների դպրոց բացելու համար, որտեղ իրենց անդամները կվերապատրաստվեին լիդերության, կուսակցական վարչարարության, ժամանակակից քաղաքական կուսակցության զարգացման դաշտերում, ինչպես նաև կծանոթանային արևմտյան (Եվրոպական) կուսակցությունների և արժեքների վերաբերյալ տեղեկություններին:

3.5 Քաղաքական կուսակցություններին ցուցաբերվող աջակցությունը

ԱՄՆ ՄԶԳ հայաստանյան գրասենյակը աջակցություն է ցուցաբերել քաղաքական կուսակցություններին հիմնականում Ազգային ժողովրդավարական ինստիտուտի (ԱԺԻ) միջոցով: 1995թ-ից ի վեր ԱԺԻ-ի քաղաքական կուսակցությունների ծրագրի շրջանակներում դասընթացներ են կազմակերպվում և աջակցություն է ցուցաբերվում մի շաբթ մասնակից ժողովրդավարական կուսակցությունների: ԱԺԻ-ի աջակցությունը ուղղված է հետևյալին՝

- Վերապատրաստել ժողովրդավարական պատգամավորության ընտրությունների ապագա թեկնածուների,
- ընտրական օրենսգրի և սահմանադրության բարեփոխումների ապագա գործընթացներին մասնակցելու հնարավորություն ընձեռել կուսակցություններին,
- օգնել քաղաքական կուսակցություններին առավել արդյունավետ կերպով և պարբերաբար շփվել ժողովրդի հետ,
- զարգացնել հնքնուրույն ներքին սեմինարներ անցկացնելու կուսակցությունների ունակությունը, ինչպես նաև առավել արդյունավետ կերպով միմյանց և այլ կուսակցությունների հետ հաղորդակցվելու անդամների ունակությունները:
- մեծացնել քաղաքական մասնակցության մակարդակը և կանանց ու երիտասարդության դերը քաղաքական կյանքում:⁴¹

Բացի երկրի ներսում անցկացված վերապատրաստումներից և սեմինարներից, ԱԺԻ-ը նաև հնարավորություն է ընձեռել քաղաքական կուսակցությունների դեկավարներին և ակտիվիստներին ծանոթանալ այլ երկրների քաղաքական կուսակցությունների համակարգին կարճաժամկետ այցելությունների միջոցով: 2003թ-ի խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ ԱԺԻ-ն աջակցել է միասնական կոալիցիա ստեղծելու Արդարություն դաշինքի անդամ կուսակցությունների ջանքերին: ԱԺԻ-ն այժմ ընդարձակել է իր գործունեությունը փորձելով կուսակցություններ ներգրավել իշխանական կոալիցիայի շարքերից:

ԱՄՆ ՄԶԳ-ն նաև ֆինանսավորել է Հայաստանի ներսում և երկրից դուրս Կրթությամբ զարգացման ակադեմիայի օգնությամբ անցկացված մասնակիցների վերապատրաստման ծրագրեր, որոնք շոշափում էին քաղաքական կուսակցությունների հետ կապված խնդիրներ (2000-2004). այս ծրագրերի թվում էին ժողովրդավարական առաջնորդության զարգացում/Քաղաքական կուսակցություններ թեմաներով սեմինարներ, որ անցկացվեցին Բոստոնի Հակամարտությունների լուծման խմբի և ԱԺԻ-ի կողմից: 14 մասնակից մեկնեցին ԱՄՆ սեմինարին մասնակցելու նպատակով, ևս 68-ը վերապատրաստվեցին Հայաստանում: Իր “Միջազգային այցելուներ” ծրագրի շրջանակներում ԱՄՆ դեսպանությունը նույնպես կազմակերպեց ուսումնական այցելություններ ԱՄՆ՝ ուսումնասիրելու կոնգրեսի և նահանգային օրենսդրության դերը, նախագահական ընտրարշավը ԱՄՆ-ում, քաղաքական կուսակցությունների և կուսակցական առաջնորդների դերը:

2004թ-ին ԱՄՆ ՄԶԳ հայաստանյան գրասենյակը պարզեց, որ “հենց քաղաքական կուսակցությունների համակարգի բնույթը է խոչընդոտում կուսակցությունների զարգացմանը” և հետևյաբար նեղացրեց քաղաքական կուսակցությունների զարգացմանն ուղղված իր աջակցության շրջանակները՝ սահմանափակվելով քաղաքականության մեջ կանանց մասնակցության խթանման և կին քաղաքական

⁴¹ ՝»Ո՞՛Շ Հ ՀԱՅ-Ը 2003-2004 »ՀՅԵՒՅՅԱԿ ՆՅՅԱ» ԱԱԾԱՅԱՅՑ:

առաջնորդների զարգացման միջոցառումներով:⁴² ԱՄՆ ՄԶԳ-ն շարունակում է իր՝ “Հայաստանի օրենսդրի ամրապնդման ծրագիրը”, որ իրականացվում է Development Associates և Development Alternatives միջոցով, և որն իրականում աննուղղակիորեն ուղղված է կուսակցությունների զարգացմանը խորհրդարանում ունեցած իրենց արհեստավարժ ներկայացուցիչների միջոցով:

Այլ դոնորները հիմնականում ուղղել են իրենց ռեսուրսները և ջանքերը հարակից ոլորտների և հաստատությունների զարգացմանը, ինչպիսին են ՁԼՍ-երը, կանանց կազմակերպությունները և օրենսդրական դաշտը: 2003թ-ի ընտրությունների ժամանակ “Բաց հասարակություն ինստիտուտի” ֆինանսավորմամբ Transparency International-ի հայաստանյան գրասենյակը անցկացրել է նախընտրկական քարոզչության ֆինանսավորման մոնիթորինգ, իսկ Երևանի մամլո ակումբը իրականացրել է քարոզչության ընթացքում լրատվամիջոցների աշխատանքների մոնիթորինգ:

⁴² ՀՕՄ ԾՂ/44 ՊԵՏՐՈՎ ԱՐՄԵՆԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ 2004-2008 ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ, էջ 31:

4.0 ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Երկրի ընդհանուր քաղաքական միջավայրը նպաստավոր չէ կուսակցությունների գարզացման համար: Հիմնական խոչընդոտների մեծ մասը կապված է արդար ընտրություններ և հաշվետու իշխանություններ ունենալու քաղաքական կամքի բացակայության հետ: Քաղաքական գործիքների մեծ մասը ոչնչով չեն տարբերվում միմյանցից իրենց քաղաքական հայացքների կամ ծրագրերի առումով: Քիչ կուսակցություններ են ընտրողներին առաջարկում այլընտրանքային կոնկրետ ծրագրեր և քչերն են իրենցից ներկայացնում հասարակական աջակցության վրա հիմնված և հասարակական շահերը ներկայացնող կենսունակ քաղաքական կուսակցություններ:

Առաջնային խոչընդոտ է հանդիսանում ազատ կամ արդար ընտրական գործընթացի բացակայությունը, որը ճշգրիտ կերպով կարտացողի ընտրողների մեծ մասի կամքը: Այս հանգամանքը, ինչպես նաև գործադիր իշխանության գերիշխումը երկրի քաղաքական և տնտեսական կյանքի բոլոր ասպեկտների վրա հաշվետու և ժողովրդավարական կուսակցությունների համակարգի զարգացման արգելք է հանդիսանում: Շատ կուսակցություններ նույնքան ինքնիշխան և հասարակությունից կտրված են, որքան իշխանությունները: Առ այսօր կուսակցություններին ցուցաբերված աջակցությունը եղել է շատ տարատեսակ, կամ մի կուսակցության ներկայացուցչի ձևակերպմամբ այն տեղին չեր: Որոշ կարծիքների հանաձայն աջակցությունը կլիներ տեղին, եթե Հայաստանում լինեին “ժողովրդավարական պայմաններ”, որոնք մեծ մասի կարծիքով բացակայում էին: Կուսակցությունների որոշ ներկայացուցչներ գտնում էին, որ ուսումնական այցերը Եվրոպա՝ Եվրոպական կուսակցությունների փորձը ուսումնասիրելու նպատակով առավել արդյունավետ կլիներ, քանի որ նրանց կուսակցությունները և համակարգերը առավել մոտ էին կանգնած այն բանին, ինչին ուզում է հասնել Հայաստանը: Մյուսները ավելի քննադատաբար էին մոտենում խնդրին: Մի քանիսն ասացին, որ նման աջակցությունը ընդամենք մրցակցության պատրանք է ստեղծում: Մյուսները նկատեցին, թե շատ դժվար էր ձիշտ գործընկեր ընտրելը և որ դա “Երբեք արդյունքներ չի բերում”: Քաղաքական կուսակցությունների զարգացման ուղղված ծրագրերից փորձագետները չարձանագրեցին որևէ տեսանելի ազդեցություն, և չգտան ոչ մի ապացույց այն բանի, որ նույն կարգի հետագա աջակցությունը կարող է շոշափելի փոփոխություններ բերել:

Հայաստանի քաղաքական կուսակցությունների խնդիրներից շատերն ընդհանուր են նաև այլ նախկին կոմունիստական երկրների համար: Նման երկրներից շատերում առկա են և ժողովրդավարության և ինքնիշխանության տարրեր, կառավարման ցածր որակ, և ժողովրդավար և թափանցիկ քաղաքական առաջնորդների բացակայություն: Կոռուպցիան և հզոր օլիգարխները, ինչպես նաև ավելի ու ավելի հուսախար դարձող և քաղաքական կյանքից մեկուսացած հասարակությունը նույնպես այն խնդիրներից են, որ ընդհանուր են այս երկրների համար: Քաղաքական կուսակցությունների խիստ կառուցվածքը, վերից վար ուղղվածություն ունեցող ներքին կառավարումը և կտրվածությունը հասարակությունից խնդիրներ են, որոնք խոչընդոտում են քաղաքական կուսակցությունների զարգացումը բազմաթիվ զարգացող ժողովրդավարական համակարգերում՝ սկսած նախկին Խորհրդային միության այնպիսի պետություններից, ինչպիսին են Ռուսաստանը և Ղազախստանը,

վերջացրած այլ տարածաշրջաններում գտնվող Բանգլադেշով, Բոլիվիայով և Արաբական աշխարհի շատ երկրներով:

Հայաստանը, ինչպես և միևնույն պայմաններում գտնվող նախկին խորհրդային միության այլ երկրներ, գտնվում է Ճանապարհների խաչմերուկում: Այն կարող է շարունակել իր ինքնիշխանական կոնսոլիդացիան ժողովրդավարական երկխոսության դիմակի ներքո, կամ կարող է առաջ շարժվել իրական բարեփոխումների և ժողովրդականացման ուղղիով: Ինչպես և այլ նախկին կոմունիստական երկրներում, բարդ է տարբերել իրական ժողովրդավարներին ինքնիշխաններից: Լեզուն, որով խոսում են որոշ կուսակցություններ շատ ժողովրդավարական է թվում, այդուհանդերձ նրանց գործողությունները ինքնիշխանական են: Այս կուսակցություններից ոմանք միջազգային կազմակերպություններից աջակցություն են ստանում, սակայն փորձագետները չգտան հարաբերակցությունը ժողովրդավարական զարգացման առումով սրանց և այն կուսակցությունների միջև, որոնց աջակցություն չի ցուցաբերվել:

Չնայած այս ամենին միջազգային հանրության շարունակական մասնակցությունը Հայաստանի ժողովրդականացման գործընթացին չափազանց կարևոր է: Այս մասնակցությունը անհրաժեշտ է քաղաքական ետքնթացք և ինքնիշխանական տարրերի գերիշխումը կանխելու համար: Չափազանց կարևոր է, որ աջակցությունը ուղղված լինի ժողովրդավարական քաղաքական համակարգի զարգացմանը, այլ ոչ ինքնիշխանական առաջնորդներին կամ համակարգերին: Մասնավորապես դոնոր կազմակերպությունները պետք է նպատակառուղեն իրենց աջակցությունը օրենքի գերակայության հաստատմանը և լրատվամիջոցների անկախության կայացմանը: Երկրի քաղաքական կյանքի ներկա փուլում անկախ դատական համակարգը և լրատվամիջոցներից օգտվելու հավասար հնարավորությունները ավելի կնպաստեն Հայաստանի քաղաքական կուսակցությունների զարգացմանը, քան ցանկացած ուղղակի աջակցություն քաղաքական կուսակցություններին:

4.1 Առաջարկություններ

Մինչ երկրի քաղաքական միջավայրը կլինի առավել նպաստավոր քաղաքական կուսակցությունների զարգացման համար, փորձագետները առաջարկում են ուղղել կուսակցություններին ցուցաբերվող աջակցությունը քաղաքական կուսակցությունների ընդհանուր համակարգի զարգացմանը, այլ ոչ առանձին կուսակցություններին կամ կուսակցությունների կառուցվածքին: Աջակցության ծրագիրը պետք է լինի բազմաբնագավառ և պետք է ընդգրկվի ԱՄՆ ՄԶԳ-ի ժողովրդավարության և կառավարման ոլորտներում իրականացվող ծրագրերի համատեքստի մեջ: Այն պետք է նպատակառուղիված լինի քաղաքական կուսակցությունների դեկավարների կապն իրենց ընտրողների հետ զարգացնելուն, կուսակցությունների ծրագրային, այլ ոչ անճնական խնդիրներ բարձրացնելուն, ինչպես նաև Հայաստանի համար կարևորություն ներկայացնող հարցերի շուրջ քաղաքական երկխոսության նպաստավոր պայմաններ ստեղծելուն:

Մասնավորապես, փորձագետները ներկայացնում են հետևյալ առաջարկները.

~ Առկա խնդիրների շուրջ ձևավորել քաղաքական երկխոսություն և նպաստավոր պայմաններ ստեղծել քաղաքական բանավեճերի համար: Բաց քաղաքական բանավեճեր գործնականում տեղի չեն ունենում: Ներկայումս գոյություն ունեն

մարդկանց մի քանի փոքր խմբեր, սակայն դրանք նախ և առաջ խոսում են իրենք իրենց հետ Երևանի փոքր շրջանակի ներսում: Այս բանավեճերը պետք է իրականացվեն կուսակցությունների, իշխանությունների, ՀԿ-ների և քաղաքացիների միջև, ինչպես նաև այս խմբերի ներսում, մարզերում և ազգային մակարդակով: Դրանք պետք է լուսաբանվեն մամուլով և հեռուստատեսությամբ: Այս միջոցառումները ոչ միայն նպաստավոր պայմաններ կստեղծեն բանավեճերի համար, այլ նաև կրթական գործընթացի մաս կիանդիսանան, որ կիրագեկի ընտրողներին, կուսակցություններին և դրանց առաջնորդներին օրենքների, ծրագրերի և օրենքների նախագծերի վերաբերյալ:

Անհրաժեշտ է անցկացնել կառուցողական բանավեճեր, որ կվարեն անկողմնակալ պրոֆեսիոնալներ: Մենախոսության կարգի քննարկումները, որոնց ականատես է եղել փորձագետների խումբը օգտակար չեն: Դրանք պետք է պարունակեն կուսակցությունների ծրագրային սկզբունքները արտահայտող տեղեկություններ ու մատնանշեն դրանք կյանքի կոչելու ուղիներ: Նման բանավեճերը պետք է նաև կրեն շարունակական բնույթ, այլ ոչ թե լինեն միանվագ միջոցառումներ: Դրանք պետք է շարունակվեն ընդհուպ մինչև 2007թ-ի ընտրությունները, երբ նաև կիամալրվեն ընտրարշավներով և միջկուսակցական քննարկումներով:

Միևնույն ժամանակ աջակցություն պետք է ցուցաբերվի Հայաստանի համար կարևոր խնդիրների շուրջ իրազեկ քաղաքական ծրագրեր մշակելու ուղղությամբ: Կուսակցությունները պետք է մի կողմ դնեն իրենց անձնական տարրերությունները և միմյանց հետ համագործակցեն՝ այլընտրանքային ծրագրեր մշակելու և Հայաստանին հուզող խնդիրներին լուծում տալու նպատակով: Նման աջակցություն արդեն ցուցաբերվում է խորհրդարանական կուսակցություններին օրենսդրի ամրապնդման ծրագրի շրջանակներում խմբակցություններին ցուցաբերվող օժանդակության միջոցով: Նմանատիպ աջակցություն պետք ցուցաբերվի նաև ոչ խորհրդարանական կուսակցություններին և գիտահետազոտական կենտրոններին, որպեսզի վերջիններս կարողանան լուրջ բնույթ հաղորդել իրենց քաղաքական քննարկումներին:

~ Օգտագործել ռազմավարական գործիքներ՝ օգնելով կուսակցություններին և իշխանություններին նպատակատիղել քաղաքական բանավեճերը և ծրագրերը: Նման գործիքներից են հանրային հետազոտությունները, հանրության հետ հաղորդակցման և հակամարտությունների լուծման հմտությունները, այլ երկրների փորձը և տեղական ռեսուրսային կենտրոնները :

Հասարակական կարծիքի հետազոտությունները կարող են օգնել կուսակցություններին հասկանալ և գնահատել ընտրողներին հուզող առաջնահերթ խնդիրները, ինչպես նաև երկրի կարևոր հաստատությունների և կուսակցությունների հեղինակությունը նրանց աչքերում: Այս աջակցությունը պետք է ցուցաբերվի ոչ միայն կուսակցություններին, այլ նաև խորհրդարանին, կառավարական հիմնարկներին, գիտական կենտրոններին և քաղաքացիական հասարակությունը ներկայացնող կազմակերպություններին:

Հասարակության հետ առավել արդյունավետ կապերի հաստատմանն ուղղված կուսակցություններին ցուցաբերվող աջակցությունը օգտակար կլինի նաև այն իմաստով, որ կօգնի կուսակցություններին խոսել այն լեզվով, որը հասարակությունը կարող է հասկանալ և որին կարող է պատասխան տալ: Հասարակության հետ

կապեր զարգացնելու հմտությունները ընդհանուր առմամբ լավ զարգացած չեն կուսակցությունների մոտ, և հնարավոր աջակցությունը կարող է ուղղված լինել դրանց զարգացմանը:

Տեղական ռեսուրսների կենտրոնները կարող են ոչ միայն բանավեճերի անցկացման վայր հանդիսանալ, այլ նաև կուսակցություններին տրամադրել ինտերնետային ծառայություններ, որոնց միջոցով նրանք կարող են նյութեր փնտրել քաղաքական կուսակցությունների և ազգային քաղաքականության զարգացման վերաբերյալ։ Հայկական օրենսդրությունից և կառավարական փաստաթղթերից բացի գոյություն ունեն մի շարք այլ նյութեր՝ մշակված դոնոր-կազմակեհապությունների ծրագրերի շրջանակներում։ Այս նյութերի առկայությունը տարածքային կենտրոններում հնարավորություն կտա կուսակցություններին, քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչներին և ուրիշներին օգտվել այս արժեքավոր տեղեկատվական նյութերից, ինչպես նաև տարածել կարևոր տեղեկությունները Երևանից դուրս։

~ Հանրային իրազեկման, բանավեճերի և քաղաքացիական կրթության միջոցով խթանել արդյունավետ քաղաքական կուսակցություններ և իշխանություններ ունենալու առավել մեծ ներքին և հանրային պահանջի առաջացումը։ Իրական բանավեճերի անցկացման համար նպաստավոր պայմանների ստեղծումը, ինչպես նաև տեղեկատվության տարածումը Երևանի քաղաքական և քաղաքացիական առաջնորդներից այն կողմ կօգնի ուժեղացնել հասարակությանը, ինչպես նաև կուսակցությունների և իշխանությունների ստորին օդակներին և վերջիններիս հնարավորություն կտա արտահայտել իրենց մտահոգությունները և կարծիքը՝ ինչը ի վերջո կառաջացնի առավել արձագանքող և արդյունավետ կառավարման համակարգ ունենալու անհրաժեշտություն։

Այս գործընթացին կարելի է աջակցել կանանց և երիտասարդության շրջանակներում նոր քաղաքական առաջնորդներ պատրաստելու միջոցով։ Քաղաքականությունը տարեց տղամարդկանց ակումբ է։ Այս գործընթացը կարող է փոխել համակարգի դինամիկան երբ առաջ քաշվեն նոր շահեր։ Սերնդափոխությունը անխուսափելի է, և անհրաժեշտ է երիտասարդների կառուցողական և ժողովրդավարական մասնակցությունը, և ոչ նրանց կողմից ստատուս քվո-ի պահպանումը։ Ուսումնասիրության ժամանակ ապագայում երիտասարդների մասնակցության վերաբերյալ հնչած կարծիքները տարբեր են։ Աջակցությունը երիտասարդ առաջնորդների զարգացմանը, ներայալ փոխանակման հնարավորությունները, ինչի արդյունքում երիտասարդները փորձ կձեռքբերեն և կծանոթանան այն երկրների համեմատական օրինակների հետ, որոնք ժողովրդավարության նման ձանապարհ են անցել, կարող է արդյունավետ լինել նրանց դրական մասնակցությունն ապահովելու առումով։

~ Աջակցել թափանցիկ և ճշգրիտ ընտրական վարչարության զարգացմանը, այլ քաղադրիչների հետ մեկտեղ, նաև քաղաքական կուսակցությունների կառուցողական մասնակցության միջոցով։ Փորձագետներն առաջարկում են ուսումնասիրել այլ զարգացող երկրների, մասնավորապես Մեքսիկայի փորձը։ Այնուղեա իշխանական կուսակցությունը հաղթում էր բոլոր ընտրություններում՝ օգտագործելով պետական ռեսուրսները և իր ունեցած վերահսկողությունը ընտրական համակարգի վրա։ Իրավիճակը ամբողջովին փոխվեց, երբ քաղաքական կուսակցությունները և դրանց վստահված անձինք ներգրավվեցին ընտրական վարչարության գործընթացին ընտրությունների յուրաքանչյուր փուլում, և երբ

ընտրական օրենսդրությունը փոփոխությունների ենթարկվեց՝ սահմանափակելով ընտրական հանձնաժողովների կամայական լիազորությունները:

Դուք կազմակերպությունները պետք է առնվազն սատարեն պրոֆեսիոնալ և պատրաստված դիտորդների և վստահված անձանց կայացման գործընթացին: Կուսակցության վստահված անձինք շահագրգուված են ապահովելու, որ ոչ մի այլ կուսակցություն անարդար միջոցների չդիմի իր կուսակցության ներկայացուցչին հաղթելու նպատակով: Նրանք արդեն իսկ օրենքի համաձայն իրավունք ունեն դատարան դիմելու ընտրախստումները վերաբերյալ, իսկ օրենքի փոփոխությունների արդյունքում իրենց դերակատարումը և կշիռ կարող է ավելի մեծանալ: Լավ վերապատրաստված, պրոֆեսիոնալ վստահված անձանց անհրաժեշտ քանակը ընտրությունների անբաժան մասն են կազմում: Կուսակցությունները պետք է գիտակցեն իրենց վստահված անձանց կարևորությունը և օգտակարությունը և կարողանան կառուցողական եղանակով օգտագործել այս գործիքը: Անցյալում իրականացված դիտորդների վերապատրաստման ծրագրերը պատշաճ չեն եղել ո՞չ ընդգրկման, ո՞չ էլ բովանդակային առումով:

4.1.1. Բաղադրիչների ներառում ԱՄՆ ՍԶԳ-ի 2004-2008թթ ռազմավարության մեջ

Առաջարկվող միջոցառումները առնչվուն են ԱՄՆ ՍԶԳ հայաստանյան գրասենյակի ժողովրդավարության և Կառավարման ոլորտի ծրագրերի հետ: Մասնավորապես քաղաքական քննարկումների համար նպաստավոր պայմանների ստեղծման և քաղաքական առաջնորդներին և ժողովրդին կապելու առաջարկներն ուղղակիորեն կապված են ԱՄՆ ՍԶԳ 2004-2008թթ Ռազմավարական ծրագրի ՈՆ2.1-ի /ռազմավարական նպատակ/՝ Բարելավված ժողովրդավարական կառավարում և դրա երկու միջանկյալ արդյունքների հետ:

- ՄԱ1. Ընդլայնված քաղաքացիական մասնակցություն; և
- ՄԱ2. Նպատակային պետական հաստատությունները ուժեղացում:

Առաջարկվող միջոցառումները ուղղակիորեն կմապաստեն այս միջանկյալ արդյունքների և դրանց ենթա-արդյունքների իրականացմանը:⁴³

Պարտադիր չեն, որ այս միջոցառումները իրականացվեն մեկ կազմակերպության կողմից: Դրանք կարող են լինել միջամտությունների մի շարք, որոնք կիրականացվեն միաժամանակ, սակայն տարբեր կազմակերպությունների կողմից և տարբեր ծրագրերի շրջանակներում: Որոշ առաջարկվող միջոցառումներ կարող են ընդգրկել ԱՄՆ ՍԶԳ-ի կողմից արդեն իսկ իրականացվող ծրագրերում: Օրինակ, լրատվամիջոցների իրապարակումներին և մասնավորապես հեռուստատեսությամբ հեռարձակելիք բանավեճերին վերաբերող միջոցառումները կարող են համալրել լրատվամիջոցների աջակցության ընթացիկ ծրագիրը: Կուսակցություններին և ընտրություններին վերաբերող պատշաճ օրենսդրական դաշտի ապահովմանն ուղղված միջոցառումները կարող են ներառվել օրենքի գերակայությանն ուղղված ընթացիկ ծրագրում: Քաղաքացիական հասարակության հետ երկխոսությունը կարող է իրականացվել քաղաքացիական հասարակությանն ուղղված ծրագրերի, ինչպես նաև տեղական ինքնակառավարման ծրագրի շրջանակներում: Օրենսդրի ամրապնդման ծրագիրը կարող է կարևոր դեր խաղալ քաղաքական գործիչների և

⁴³ ՀՕՍ ԾԽԱ-Ց ՀԵ2-Ց ՅՈՒԱՅԱՅՆ Ա ԱՐԴՅՈՒՆ ԵՐԱՎՈՐ Պ-Ց Ի ԱՌԱՋԱՅՈՒՆ:

ընտրողների միջև կապերի հաստատման գործում, ինչպես նաև քաղաքական երկխոսություն մշակելիս:

Քանի որ որոշ խնդիրներ քաղաքական առումով առավել զգայուն են, ԱՄՆ ՄԶԳ-ի՝ այլ բնագավառներում իրականացվող ծրագրերը, ինչպիսին են առողջապահությունը կամ նամանավանդ կրթությունը, կարող են օգնել երկխոսություն սկսել այս բնագավառների հիմնական խնդիրների շուրջ, ինչը քաղաքական առումով ավելի քիչ սպառնացող կլինի քաղաքական կուսակցությունների և պետական պաշտոնյաների համար: Սա սկզբում կօգնի ապահովել խնդրի հետ առնչություն ունեցող բոլոր քաղաքական գործիչների մասնակցությունը՝ դարձնելով այն ավանդական, և ակնկալելով այն, այդեւ, որ անմիջապես նկատելի լինի, եթե այս կամ այն կողմը հրաժարվի մասնակցություն ցուցաբերել առավել զգայուն խնդիրների քննարկմանը:

Վերևում բերված միջոցառումները պետք է իրականացվեն տարբեր եղանակներով, որպեսզի դրանք ազդեն որքան հնարավոր է շատ շահառուների վրա: Օրինակ մարզերում տեղի ունեցող բանավեճերը պետք է լուսաբանվեն և տեղական, և ազգային լրատվամիջոցներով՝ մասնավորապես տեղական հեռուստա- և ռադիոընկերություններով: Կարելի է նաև կազմակերպել հեռախոսագանգերի ընդունում այնպիսի ծրագրերի ընթացքում, որոնք ենթադրում են հանդիսատեսի մասնակցությունը: Տպագիր քաղաքացիական ձեռնարկների միջոցով հանրային տեղեկատվության բազմացանեցումը կարող է օգտագործվել բանավեճերը և այլ տեղեկատվական ծրագրերը համալրելու նպատակով՝ սրանք կարող են լինել արվեստի գործեր կամ հոդվածներ, որոնք կընտրվեն մրցույթային կարգով (և որոնց կշնորհվի որոշակի մրցանակ): Եթե նման միջոցառումները ստեղծագործաբար մշակված լինեն, դրանց անուղղակի արդյունքները կարող են նշանակալի լինել, և վերաբերվեն այնպիսի խնդիրներին, ինչպիսին են օրինակ տպագիր մամուլի տարածման ցանցը, տեղական անկախ մամուլի և հետախուզական լրագրողության հնտությունների զարգացումը, ինչպես նաև երկարաժամկետ կտրվածքով պետական պաշտոնյաների կառավարման բարելավումը:

Հավելված Ա

Մեջբերումներ

Ներքում բերված են ուսումնասիրության ընթացքում հնչեցված որոշ կարծիքների օրինակներ:

Մրցակցության և ընտրությունների վերաբերյալ

- **Մենք այստեղ սկսնակներ չենք:** Մենք պատրաստ կլինենք 2007թ-ի ընտրություններին: /քաղաքական կուսակցություն ստեղծելու շեմին կանգնած քաղաքական գործիչ/
- **Երբ մենք իրոք ցանկանում ենք, մենք կարող ենք, իսկ մենք իրոք ցանկանում ենք հաղթել:** /իշխանամետ կուսակցություն խորհրդարանում/
- **Սոռացեք արդար ընտրությունների մասին:** /Ընդդիմադիր կուսակցություն խորհրդարանում/
- **Մենք շատ լժակներ չունենք, և հավամարար կրոյկոտենք ընտրությունները:** /Իչ խորհրդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն/
- **Յուրաքանչյուր կուսակցություն երազում է համար առաջինը լինելու մասին /լրագրող/**
- **Քաղաքական քազմակարծությունը ընդունելի է մեզ համար /Իչ խորհրդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն/**
- **Սուս ապագայում ընտրությունները չեն փոխի կառավարության էությունը /Իչ խորհրդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն/:**
- **Կարևոր չէ մենք ակտիվ կամ անվախ ենք, թե ոչ: Դա չի փոխում վերջնական արդյունքները /Իչ խորհրդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն/:**

Դրամի և քաղաքականության վերաբերյալ

- **Հստակ քաղաքական սկզբունքներ ունեցող կուսակցությունները ռեսուրսների լուրջ խնդիրներ ունեն: Կամ պետք է կեղտոտվես և ձեռք բերես ռեսուրսներ, կամ պետք է մաքուր մնաս և չունենաս ռեսուրսներ: /Իչ խորհրդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն/**
- **Սկզբունքները թանկ արժեն: Մենք անձնական պարտքի տակ ենք: /Իչ խորհրդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն/**
- **Մենք Աժի-ից կամ որևէ մեկից աջակցություն չենք ստանում: Մենք գրկված ենք մեզ հասանելիքը ստանալու հնարավորությունից: Նրանք, ով մեզ ֆինանսական աջակցություն են ցուցաբերում, հետապնդվում են /խորհրդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն/**
- **Ներկա փորձը այդքան էլ բաց, արգելված և հաճելի չէ- խոշոր գործարարները խոշոր նվիրատվություններ են կատարում պատգամավորություն ձեռք բերելու նպատակով /իշխանամետ կուսակցություն խորհրդարանում/:**
- **Այստեղ հեշտ է կուսակցությանը գնել /Իչ խորհրդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն/:**
- **Ընտրությունները անց են կացվում ձայներ գնելու միջոցով: Ակնհայտ է, որ հաջողություն ունենալու համար անհրաժեշտ է ունենալ լուրջ ֆինանսական միջոցներ /խորհրդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն/**
- **Գործարարները փնտորում են, թե որտեղից փչում է քամին, և ֆինանսավորում այն, ինչից նրանք կարող են իշխանություն ստանալ /Իչ խորհրդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն/**
- **Որպեսզի կանայք մուտք գործեն քաղաքականություն, նախ անհրաժեշտ է, որ նրանք սեփականատերեր դառնան և համալրեն հարուստների շարքերը /գենդերային հարցերի գծով մասնագետ/:**

Լրատվամիջոցներից օգտվելու վերաբերյալ

- Հեռարձակման հաճախականությունները երբեք չեն տրվում այն կազմակերպություններին, որոնց սեփականատերը նախագահական չէ /լրագրող/:
- Հեռուստատեսությամբ հեռարձակվող տեղեկությունները ֆիլտրվում են ռուսական շահերի տեսանկյունից: Սա պետք է բացահայտվի Խորհրդարանական իշխանամետ կուսակցություն/:
- Այստեղ խնդիրը փողը չէ: Նույնիսկ եթե մենք կրկնակին վճարեինք, նրանք մեզ եթերաժամ չէին տրամադրի Խորհրդարանական ընդիմադիր կուսակցություն/:
- Վճռորոշ պահերին մենք ի վիճակի չէինք մեր տեսակետները հասցնել հասարակությանը Խորհրդարանական ընդիմադիր կուսակցություն/:
- Հայաստանում ժողովրդավարություն հաստատելու համար շատ բան պետք չէ՝ ընդհամենք ճնշում գործադրել, որպեսզի հեռուստաընկերություն լինի ազատ արտայտվելու համար Իոչ Խորհրդարանական ընդիմադիր կուսակցություն/:

Քաղաքական կուսակցությունների և քաղաքական կուսակցությունների համակարգի վերաբերյալ

- Նորմայ քաղաքական կուսակցություններ գոյություն չունեն այստեղ Իոչ Խորհրդարանական ընդիմադիր կուսակցություն/:
- Քաղաքական կուսակցությունները զարգացած կամ կայացած չեն՝ միևնույն կոմունիստական համակարգը գործում է այսօր, սակայն ժողովրդավարության դիմակի տակ Խորհրդարանական ընդիմադիր կուսակցություն/:
- Կարևոր չէ, թե քանի հոգի կան իմ կուսակցությունում, կարևոր այն է թե նրանցից քանիսն են մտածում իբրև լիբերալներ Իոչ Խորհրդարանական ընդիմադիր կուսակցություն/:
- Մենք փորձում են շատ խորը չներթափանցել ամրոխահաճության մեջ, քանի որ ժողովրդի պահանջները կարող է անհնար լինի կատարել Խորհրդարանական ընդիմադիր կուսակցություն/:
- Քաղաքական կյանքում և պաշտոններին քիչ նոր դեմքեր կան: Կուսակցությունները խնդիր ունեն լավ մտքերով և պրոֆեսիոնալ հմտություններով անդամներ ներգրավելու հետ կապված: Այդ մարդիկ գերադասում են զերծ մնալ քաղաքականությունից իշխանամետ կուսակցություն խորհրդարանում/:
- Մենք ունենք խորհրդային մտածելակերպ. Երբ քաղաքական կուսակցությունը գալիս է իշխանության, ընդիմությունը դառնում է թշնամի լանկախ պատգամավոր/:
- Ես փորձում եմ իմ նոր կուսակցությունը դարձնել բանակ կարգապահության առումով: Այլ կերպ հնարավոր չէր լինի կազմակերպել դրա աշխատանքները: Ինչո՞ւ: Մարդկանց ունեցած վերաբերմունքի պատճառով, որը վերնախավային վերաբերմունք է, որ միշտ ինչ-որ բան թելադրում է: Մեզ անհրաժեշտ է կարգ ու կանոն, այլապես մենք անհաջողության կմատնվենք: Իոչ Խորհրդարանական ընդիմադիր կուսակցություն/:
- Ժամանակ առ ժամանակ Ուսաստանը բազմաթիվ պատրամքներ է ստեղծում այստեղ և մարդիկ հետևում են դրանց: Սա երկարացնում է ինքնիշխանների կյանքը Իոչ Խորհրդարանական ընդիմադիր կուսակցություն/:
- Քանի որ Հայաստանը միշտ հեղափոխության շեմին է գտնվում, մենք համախմբվում ենք իշխանության հետ մրցելու նպատակով. այս պարագայում գաղափարախոսությունը ետին պլան է մղվում Խորհրդարանական ընդիմադիր կուսակցություն/:

Ընդիմադիր կամ իշխանամետ լինելու վերաբերյալ

- Մենք կապ չունենք կոռուպցիայի կամ կաշառակերության հետ Խորհրդարանական իշխանամետ կուսակցություն/:
- Իշխանություններն այնպես են հավաքել խորհրդարանը, որ թվում է. թե այն հարուստ տղամարդկանց ակումբ է: Իոչ Խորհրդարանական ընդիմադիր կուսակցություն/:

- Ստվերային իշխանությունները ահաբեկում են ընդիմադիր դաշտում գտնվողներին: Հատ հաճախ մարդիկ վախենում են ցոյց տալ իրենց կուսակցական պատկանելությունը /խորհրդարանական ընդիմադիր կուսակցություն/:
- Յուրաքանչյուր հայ երեխա դաշնակ է, սակայն երբ մեծանում են, ինչ որ այլ բան են դարձնում /ոչ խորհրդարանական ընդիմադիր կուսակցություն/:
- Մենք ընդամենք 3000-ենք, սակայն մեր մարդիկ կանգնած են մնում մինչև վերջ Իոչ խորհրդարանական ընդիմադիր կուսակցություն/:
- Նրանք ծրագիր չունեն, նրանք ուղղակի ուզում են “վարել” /խորհրդարանական իշխանամետ կուսակցություն/:
- Մենք ընդիմության հետ աշխատելու երբեք խնդիրներ չենք ունեցել: Մենք էլ կարող է վաղ ընդիմություն լինենք /իշխանամետ կուսակցություն խորհրդարանում/:
- Բոյկոտողները գտում են հաղթանակի հոտը, սակայն մենք աշխատում ենք առանց նրանց – /իշխանամետ կուսակցություն խորհրդարանում/:
- Մենք երբեք ոչինչ չենք անում փակ դրների ետևում: Մենք միակ կուսակցությունն ենք բաց դրներով: /ոչ խորհրդարանական ընդիմադիր կուսակցություն/:
- Դու չես կարող լինել ընդիմադիր կուսակցության առաջնորդ և ունենալ գործարար գործնկեր, նա կոչնչացվի իրու գործարար /անկուսակցական պատգամավոր/:

Բարեփոխումների և փոփոխությունների վերաբերյալ

- Նախագահից ազատվելու նպատակով ես ցանկացածի հետ կիամագործակցելի Իոչ խորհրդարանական ընդիմադիր կուսակցություն/:
- Մենք աշխատում են համակարգի ներսում այն փոխելու նպատակով: Դրսից քննադատելը ոչինչ չի փոխի /իշխանամետ կուսակցություն խորհրդարանում/:
- Երբ մենք մտանք խորհրդարան, մենք հասկացանք, որ խնդիրներ շատ ավելի լուրջ են, քան մենք կարծում էինք /իշխանամետ կուսակցություն խորհրդարանում/:
- Հակասահմանադրական մեթոդները կարող են լավ արդյունքներ ապահովել Իոչ խորհրդարանական ընդիմադիր կուսակցություն/:
- Մենք կարող են կոտրել այս ամուր իշխանական բուրգը միայն ժողովրդի կողմից կազմակերպված թավշյա հեղափոխության միջոցով: /ընդիմադիր կուսակցություն խորհրդարանում/:
- Հեղափախությունը քաղաքական համակարգը փոխելու միակ միջոցն է: Այլ ձանապարհ չկա: Ընտրությունները տեղի են ունենում ծայները զնելու միջոցով, իսկ քաղաքական կուսակցությունները երբեք չեն կայանա Հայաստանում Իոչ խորհրդարանական ընդիմադիր կուսակցություն/:
- Ոչինչ ինձ ետ չի պահի: Ես ռազմավարական մտածող եմ և ունեմ նպատակներ Իոչ խորհրդարանական ընդիմադիր կուսակցություն/:
- Կուսակցությունների մեծ մասը ձանաչում էին միայն կոմունիստական կուսակցությունը, և ուրիշ ոչինչ: Կուսակցությունների մեծ մասի շատ անդամներ նախկին կոմունիստներ են: Գուցե նրանք անընդունակ են որևէ նոր բան ստեղծել /իշխանամետ կուսակցություն խորհրդարանում/:
- Համակարգը փառագած է, հետևաբար եթե լավ մարդիկ մուտք գործեն այնտեղ նրանք նույնպես կփշանան: Համակարգը պետք է փոխվի: /հայաստանյան ՀԿ/:
- Մերնդափոխություն: Հնարավոր է, բայց ոչ մոտ ապագայում: Նոր սերունդը չի գնում դեպի բարեփոխումներ: /լրագրող/:
- Նրանք մեկ մերս են զալիս, մեկ դուրս են գնում: Մնացածը ապաքաղաքական է միջազգային ՀԿ/:
- Ես միայն հավատում եմ սերնդափոխությանը – /հայկական ՀԿ/

Հիմնական խոչընդուների վերաբերյալ

- Վարչական ռեսուրսները կիրառվում են մեր դեմ /իշխանամետ կուսակցություն խորհրդարանում/:

- Իշխանությունները փորձում են գլխացավանք ստեղծել իրական ընդդիմության համար լընդիմադիր կուսակցություն խորհրդարանում:
- Միջոցների բացակայությունը խոշորագույն խնդիրն է բոլոր օղակներում: Մարդիկ մեզ են դիմում իրենց խնդիրներով, սակայն մենք ռեսուրս չունենք դրանք լուծելու հոչ խորհրդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն:
- Կոռուպցիա և օրենսդրության ոչ պատշաճ կիրառում – Իոչ խորհրդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն:
- Օրենքը նորմալ է, սակայն լավ չի կիրարկվում լինորդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն:

Քաղաքական կուսակցություններին ցուցաբերվող աջակցության վերաբերյալ

- Մի աջակցեք այն կուսակցություններին, որոնք ժողովրդավարներ չեն, այլ խոսում են իրեն այդպիսին իշխանամետ կուսակցություն խորհրդարանում:
- Մի աջակցեք կուսակցությանը, աջակցեք գաղափարին Իոչ խորհրդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն:
- Եթե ԱՍՄ ՄԶԳ-ն աջակցություն է ցուցաբերում քաղաքական կուսակցություններին, ինչու՝ մենք չենք հրավիրվում Աժի-ի կազմակերպած միջոցառումներին Իոչ խորհրդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն:
- Աժի-ի կազմակերպած դասընթացները Հայաստանում իրենց չեն արդարացնի Իոչ խորհրդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն:
- Մենք Աժի-ի մասին դրական կարծիքի ենք, սակայն իրենց ծրագրի սահմանափակումները չեն գործում նման ինքնիշխան համակարգում: Հետևաբար մենք միմյանց չենք հասկանում և երբ նայում ենք ընտրությունների արդյունքներին, թվում է, թե ոչինչ չի արվել լինորդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն:
- Մենք տեսնում ենք փոփոխություն մեր 16 անդամների մոտ, սակայն մեր կուսակցությունը հեղափոխության կողմնակից է և կարծում է, որ ընտրությունների միջոցով փոփոխության չենք հասնի: Աժի-ն սա չի ուսուցանում, սակայն պետք է հաշվի առնի դա և լինորդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն:
- Պետք է բարոյական աջակցություն ցուցաբերվի այն կուսակցություններին, որոնք հավատարիմ են ժողովրդավարական սկզբունքներին, հետևաբար հետևեք իշխանությունների գործողություններին և մի լրեք երբ անօրինական գործողություններ են իրականացվում լինորդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն:
- Ներդրեք երիտասարդության մեջ /հայաստանյան ՀՎ/:
- Ծախսեք ձեր գումարները տնտեսական զարգացման վրա /օտարերկրյա դեսպանություն/:

Ապագայի վերաբերյալ

- Իրականությունից չես փախչի Իոչ խորհրդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն:
- Հաջորդ ընտրությունները ավելի վատ կլինեն Իոչ խորհրդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն:
- Մինչ 2007թ-ը Հայաստանը կնմանվի Աֆրիկային Իոչ խորհրդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն:
- Այստեղ դեռևս դիկտատորա չէ, սակայն ամեն ինչ զնում է դեպի դա լինորդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն:
- Ձեր օգնությամբ մենք կարող ենք ավելին անել լտեղական ինքնակառավարման պաշտոնյա:
- Մենք վստահ ենք՝ Հայաստանը կկանգնի ճիշտ ուղու վրա: Մենք այսքան տարի քաղաքականության մեջ ենք ոչ այն բանի համար, որ ականատեսը լինենք դրա ետքնթացին Իոչ խորհրդարանական ընդդիմադիր կուսակցություն:

Հավելված Բ

Կոնտակտներ

Համալսարանական կրթությամբ կանանց հայաստանյան ընկերակցություն
Արևատրի ամերիկյան պալատ
Ազգային և միջազգային ուսումնասիրությունների հայկական կենտրոն
Հայոց Համազգային Շարժում
Հայ Յեղափոխական դաշնակցություն
Ժողովրդավարության և քաղաքացիական հասարակության Արնատ կենտրոն
Բրիտանական դեսպանություն
Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողով
Քրիստոնեա-դեմոկրատական միություն կուսակցություն
Քաղաքապետարանի ներկայացուցիչներ Եջմիածնում, Իջևանում, Վանաձորում
Կոմունիստական կուսակցություն
Համայնքային ֆինանսիստների միություն ընկերակցություն
Օրինաց երկիր կուսակցություն
Հայաստանի ռամկավար ազատական կուսակցություն
Հայաստանի ժողովրդավարական կուսակցություն
DFID հայաստանյան գրասենյակ
Development Associates/Development Alternatives, Հայաստանի օրենսդրի ամրապնդման ծրագիր
Արժանապատիվ ապագա կուսակցություն
Տեղամասային ընտրական հանձնաժողով Վանաձորում
Եվրամիություն
ՀՀ Կառավարություն
Իջևան ստուդիո հեռուստաալիք
Մարդկության զարգացման միջազգային կենտրոն
Փաստաբանների միջազգային միություն
Հայաստանի հետախուզական լրագրողներ
IREX
Ընտրությունը քոնն է
Արդարություն դաշինք
Լիբերալ-դեմոկրատական կուսակցություն
Հայաստանի Լիբերալ առաջադիմական կուսակցություն
ՀՀ Ազգային ժողով
Ազգային ժողովրդավարական ինստիտուտ
Ազգային ժողովրդավարական կուսակցություն
Ազգային ժողովրդավարական միություն կուսակցություն
Ազգային միաբանություն կուսակցություն
Նոր Հայաստան
Նոր ժամանակներ կուսակցություն
Նոյան տապան պարբերական
Բաց հասարակության ինստիտուտի աջակցության հիմնադրամ, Հայաստան
ԵԱՀԿ
Հայաստանի ժողովրդավարական կուսակցություն
Քաղաքական բանավեճերի ակումբ
Հանրապետություն կուսակցություն
Հանրապետական կուսակցություն
Ուսաստանի դեսպանություն
Ինքնորոշում կուսակցություն
Սոցիալ դեմոկրատական հնչակյան կուսակցություն
Ինքնորոշում միավորում
Սահմանադրական իրավունք միություն
Միավորված աշխատանքային կուսակցություն
Ուրբան ինստիտուտ, Տեղական ինքնակառավարման ծրագիր

ԱՄՆ ՄԶԳ/Հայաստան
Երևանի մամուլի ակումբ
Երևանի պետական համալսարան

Հավելված Դ

Գրականություն

Ազգային և միջազգային ուսումնասիրությունների հայկական կենտրոն, Հայաստանի քաղաքական օրակարգի հրատապ խնդիրները և հասարակական կարծիքը, Երևան, 2004 դեկտեմբեր

----- Սահմանադրական և ընտրական բարեփոխումների Հանրային կարծիքի ուսումնասիրության արդյունքների ներկայացում, Երևան, մարտ 2005թ

Արմինֆո նորությունների գործակալություն, Հայաստանի վարչապետը դժողոհ է կառավարության աշխատանքներին խորհրդարանի միջամտությամբ. 22 փետրվար, 2005թ,

----- Վիկտոր Ղալաքյան՝ Ներկայումս ստեղծվող ոչ մի նոր դաշինք կամ միավորում չեն ընդգրկում ընդդիմությանը- Հայաստանի ընդդիմություն, 18 փետրվար, 2005թ

Associates in Rural Development, Հայաստանի օրենքի գերակայության/հակակոռուպցիոն ուսումնասիրություն, 2002

----- Հայաստանի ժողովրդավարության և կառավարման ոլորտների ուսումնասիրություն, 2002

Բառուքմարթներ Զողի, Կուսակցությունների քաղաքականությունը Հայաստանում. A Primer, Քաղաքականության վերլուծության կենտրոն, Հայաստանի ամերիկյան համալսարան, Երևան, 2002

Տարածաշրջանային զարգացման կենտրոն//Transparency International, Հայաստան, 2003թ-ի խորհրդարանական ընտրությունների քարոզարշավների ֆինանսավորման մոնիթորինգ, Երևան, 2003թ

ԵԱՀԿ, 2003-ի Նախագահական և խորհրդարանական ընտրությունների վերաբերյալ հաշվետվություն: www.csce.gov

DA/DAI, Հայաստանի օրենսդրի ամրապնդման ծրագիր, Փաստեր, Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողով, 10-03-03

----- , ՀՕՄ-ի վերաբերյալ գրքույկ, Մեպտեմբեր 2004

----- , Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի ներկա կառուցվածքը, 2004թ. հուլիս

Դանիելյան, Էմիլ, Հայաստան. Պառակտում է սպասվում, Eurasianet, 29 նոյեմբեր, 2004թ

Freedom House, Ազատությունը աշխարհում, 2004, Հայաստան, 2004

----- Մամովի ազատությունը 2004, Հայաստան 2004

----- Անցումային շրջանում գտնվող պետություններ 2005, Հայաստան, նախնական տարրերակ, 2005

ՈՒՀԱՐԴ Գիրազոսյան, “Հայաստանի խորհրդարանական ընտրությունները, ուղղությունները և խնդիրները” Caucus Elections Watch, Ռազմավարական և միջազգային ուսումնասիրությունների կենտրոն, հունիս 2003թ

ՀՀ Կառավարություն

ՀՀ Սահմանադրություն

ՀՀ Ընտրական օրենսգիրք (2002)

ՀՀ Քաղաքական կուսակցությունների մասին օրենք (2002)

Human Rights Watch, *Ճնշումների շրջան: Մարդու իրավունքների ոսնահարումը Հայաստանում*, 4 մայիս 2004թ <http://www.hrw.org/backgrounder/eca/armenia/0504/armenia-election.pdf>

International Crisis Group, Հայաստան, Ներքին կայունությանն ընդառաջ. Եվրոպայի հաշվետվություն No. 158, Երևան/Թբիլիսի, 18 հոկտեմբեր, 2004թ

Ընտրական համակարգերի միջազգային իիմնադրամ, Քաղաքացիների տեղեկացվածությունը և մասնակցությունը Հայաստանում, 2004 ուսումնասիրություն, Վաշինգտոն, 2004

International IDEA, Ընտրությունների ուսումնասիրություն հարավային կովկասում (2003-2004) Հայաստան, Աղերքեցան, Վրաստան, 2004

Զանիս հիստենա, Դանիել Սմիլով, Մարկին Վալեկի, Քարոզարշավների ֆինանսավորումը կենտրոնական և արևելյան եվրոպայում, Ստացված դասերը և ապագա մարտահրավերները, IFES հաշվետվություն, առանց ամսաթվի

Մարկին Վալեկի, *Դրամը և քաղաքականությունը կենտրոնական և արևելյան Եվրոպայում, հրատարակված է "International Idea, 2002"*

Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողով

----- Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողով, Երրորդ գումարում, Երևան, 2004

Ազգային ժողովորդավարական հնստիտուտ, հայաստանյան ծրագրի Եռամսյակային հաշվետվություններ, մարտ 2003-դեկտեմբեր 2004:

Նոյան Տապան, Հովհաննես Հովհաննիսյանը հայտարարում է ընդդիմության գաղափարախոսական դաշինքի ստեղծման անհրաժեշտության մասին, 16 փետրվար, 2005

Բաց հասարակություն ինստիտուտի աջակցության հիմնադրամ, Գործընկերությունը հանուն բաց հասարակության միջոցառումների և նյութերի, առանց ամսաթվի

Վլադիմիր Օսիպով, "Ընտրական ժողովորդավարություն. կա՞ դրա այլընտրանքը Հայաստանում" հրապարակված է Հայաստանում, Համալսարանական կրթությամբ կանայք, Երևան, հունիս, 2003

ԱՄՆ Պետդեպարտամենտ, ժողովորդավարության, մարդու իրավունքների և աշխատանքի բյուրո, Հայաստան,
Երկրի հաշվետվությունները մարդու իրավունքների վերաբերյալ, 2004, 2005

ԱՄՆ ՄԶԳ, ԱՄՆ ՄԶԳ Քաղաքական կուսակցությունների աջակցության ծրագիր, 10/01/03, 2003

ԱՄՆ ՄԶԳ/Հայաստան, 2004-2008թթ Ռազմավարական ծրագիր, 19, մարտ, 2004 թ

Ելենա Վարդանյան, "Հայաստանի ներկա քաղաքական համակարգի հիմնական միտումները և դինամիկան", հրատարակված է Հայաստանում, Համալսարանական կրթությամբ կանայք, Երևան, հունիս, 2003թ:

Համալսարանական կրթությամբ կանայք, "Երրորդ հազարամյակ. կանանց քաղաքական մասնակցության վերաբերյալ ժամանակակից գաղափարներ", Հայաստան, Երևան, հունիս, 2004թ

Համաշխարհային բանկ, “Հայաստանն առաջին հայացքից”, 2003թ
http://www.worldbank.org/cqi-bin/sendoff.cgi?page=%2Fdata%2Fcountrydata%2Faag%2Farm_aag.pdf

Երևանի մամուլի ակունք, “2003թ-ի խորհրդարանական և նախազահական ընտրությունների հայաստանյան լրատվամիջոցների կողմից լուսաբանման մոնիթորինգ”, 2003թ, Երևան